

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**МАТЕРІАЛИ
ІV ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ МОЛОДИХ
ВЧЕНИХ, АСПІРАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ**

21 травня 2020 року

Херсон – 2020

УДК: 94(063)

*Затвердила вчена рада Херсонського державного університету
(протокол від «25»червня 2020 р. № 12)*

Проблеми регіональної історії України: Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, 21 травня 2020 р. / Редкол.: к.і.н., доц. Н.М.Кузовова (відп. ред.) та ін. Херсон: Вид-во ХДУ 2020. 78 с.

ISBN 978-617-7090-41-9

Редакційна колегія:

Кузовова Н.М., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету;

Бачинська О.А., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Водотика С.Г., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету;

Венгерська В.О., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Коник О.О., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету;

Сінкевич Є.Г., доктор історичних наук, професор, керівник Центру україно-польських історичних досліджень Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Батенко Г.В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету;

Бойков О.Ю., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету;

Михайленко Г.М., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету;

Павленко В.Я., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету;

Цибуленко Г.В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету;

Цибуленко Л.О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету.

Рецензенти:

Кулікова Л.Б., доктор педагогічних наук, кандидат історичних наук, професор, перший проректор Херсонської державної морської академії;

Татарченко О.Б., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології, філософії та українознавства Херсонського національного технічного університету.

ISBN 978-617-7090-41-9

У збірнику вміщено матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Проблеми регіональної історії України», що відбулася 21 травня 2020 р. в Херсонському державному університеті. Збірник висвітлює актуальні питання регіональної історії. Розрахований на студентів, аспірантів, вчителів, викладачів закладів вищої освіти.

ЗМІСТ

Белінська І.І., Михайленко Г.М. (наук. кер.) ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ НА ХЕРСОНЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	6
Бушманова І.А., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ 1930-Х РР.	8
Герасимчук Т.А. ВТРАЧЕНІ РУСЬКІ ХРАМИ КАМ'ЯНЦЯ НА ПОДІЛЛІ ТА ЇХ ІСТОРІЯ..	12
Гнідіна Р.В., Кузовова Н.М. (наук. кер.) ОСНОВНІ НАПРЯМИ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ	18
Гришко Ю.В., Батенко Г.В. (наук. кер.) ЕЛІЗА ОЖЕШКО – ПОЛЬСЬКА ПИСЬМЕННИЦЯ В ІНТЕРНЕТ- ПРОСТОРІ	21
Дементєєв Я.Я., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЗА ГЕТЬМАНУВАННЯ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	24
Кіріяк О.В. ГОЛОДОМОР ЯК ФОРМА ДИСКРИМІНАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ПРАЦЯХ ІНОЗЕМНИХ ДОСЛІДНИКІВ.....	26
Клименко О.О., Павленко В.Я. (наук. кер.) ВИДАТНІ МЕЦЕНАТИ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ У ІІ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	29
Кушнірук І.В., Михайленко Г.М. (наук. кер.) СТАТУС ЖІНКИ-МУСУЛЬМАНКИ ПОЗА РОДИНОЮ НАПРИКІНЦІ ХХ - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	34
Лисенко Д.М., Водотика С.Г. (наук. кер.) ВНЕСОК РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ КОМІТЕТІВ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН В УКРАЇНСЬКІЙ СРР.....	37
Мануйлова К.І., Бойков О.Ю. (наук. кер.) ФОРМИ КОМУНАЛЬНИХ РУХІВ У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТАХ.....	40
Нагнибіда Р.В. ОПИС РЕМОНТНИХ РОБІТ В МЕДЖИБІЗЬКОМУ КЛЮЧІ У 1744 РОЦІ	44
Нагрибельний Б.Я., Водотика С.Г. (наук. кер.) ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА З ОБОРОНИ ХЕРСОНУ В СЕРПНІ 1941 РОКУ	45

Наумчук П.П., Бачинська О.А. (наук. кер.) ЦЕРКОВНА СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА ТЕТЕРІ ЗА УНІВЕРСАЛАМИ 1663 Р.	49
Нікічук В.С., Бачинська О.А. (наук. кер.) РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ: ОЧАКІВСЬКА ОКРУГА – РЕГІОН ОЗУ	53
Петлінська Ю. В., Цибуленко Г.В. (наук. кер.) ПОВСЯКДЕНЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ХЕРСОНЩИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ 1941-1943 рр.....	56
Роговська Л.В., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) НІМЕЦЬКА ЕТНІЧНА СПІЛЬНОТА ХЕРСОНА В ПЕРІОД УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ У 1930-ТІ РОКИ	59
Савченко А.В. ВНЕСОК ПРЕДСТАВНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ ІСТОРИКІВ- АГРАРНИКІВ У ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ЩОДО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В ДОБУ «РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ»	63
Скрипніченко М.В., Цибуленко Л.О. (наук. кер.) ДИНАМІКА СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ЖИТТІ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У 1920 – 1930 РР.	65
Солодка К.Ю. ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У НІЖИНСЬКОМУ ПОВІТІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ.....	70
Ткачук С.В., Павленко В.Я. (наук. кер.) ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА».....	72
Юраш Є.О. КЕРІВНИЙ СКЛАД ОДЕСЬКОГО КОМІТЕТУ ПІКЛУВАЛЬНОГО ТОВАРИСТВА ПРО В'ЯЗНИЦІ	75

Белінська І.І.
студентка 4 курсу спеціальності
014.03 Середня освіта (історія)
Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 930 (85)

ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ НА ХЕРСОНЩИНІ НАПРИКІНЦІХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті розповідається про залучення інноваційних форм та методів у розвиток бібліотечної мережі Херсонської обласної бібліотеки ім. О.Гончара та звісно неабиякий їх вплив на покращення функціонування бібліотеки та її осучаснення, що послугувало в майбутньому залученням широких мас населення до здобуття знань та удосконалення змісту діяльності бібліотеки.

Ключові слова: інновація, бібліотечна справа, бібліотека О.Гончара, обслуговування, потреби читачів.

Л.Зелена у своїй праці підкреслює те, що: «Бібліотека ім. Олесья Гончара є одним з найстаріших культурно-освітніх закладів півдня України. Бібліотека є однією з перших провінційних книгозбірень в Україні» [3, с. 15]. Підвищення рівня організації роботи, залучення засобів звукового та візуального зв'язку, збільшення рівня матеріально-технічної бази сприяють якісно новому та надзвичайно високому рівню організації роботи, оперативному обслуговуванню читачів, полегшують працю бібліотекарів. Бібліотека була неодноразово базою загальнодержавних експериментів і навчання з різних питань: по запровадженню платних послуг, автоматизації бібліотечно-бібліографічних технологій тощо. Г. Мокрицька в своїй статті виділяє те, що: «Вона набула чималий досвід виконань аналітичних та фактографічних довідок для підприємств і установ, в бібліотечно-бібліографічному обслуговуванні органів місцевої влади на договірній основі» [4, с. 165].

Бажання побачити минуле зблизька, поновити в пам'яті все найдорожче з історії Херсонщини породило створення історико-літературного краєзнавчого клубу «Гілея» [2, с. 34]. Протягом багатьох років блискуче працюють літературно-мистецький клуб «Ліра», об'єднання «Садівник» та клуб знавців англійської мови «Британіка». Клуб любителів англійської мови було створено 1968 році спільними зусиллями працівників відділу літератури іноземними мовами бібліотеки та курсів з вивчення англійської мови Херсонського клубу моряків [6, с. 77].

У 1987 році виникла ідея створити при бібліотеці літературний театр. До 100-річчя з дня народження Г. Ахматової було здійснено інсценізацію за 2 віршами під назвою «Істина». Діяльність літературного театру набула в місті широкого розголосу [9, с. 36].

За період 70–80-х років ХХ ст. в бібліотеках почали використовуватися масові форми, що були спрямовані на збільшення освіченості населення: читання, різноманітні читацькі конференції з ухилом на технічну чи сільськогосподарську літературу та усні журнали.

Починаючи з 1990-х років в Україні відбувається національно-державне будівництво, зміна державного устрою, демонтаж командно-адміністративної системи управління, формування ринкової моделі економіки, демократизація життя суспільства, що суттєво вплинули на бібліотечну сферу.

Віднаходження шляхів і способів залучення у творчу діяльність стає одним із пріоритетів. Так, А. Печена в свою чергу наголошує на тому, що: «В розвитку публічних бібліотек у другій половині 90-х рр. ХХ ст. використовувалися інтерактивні форми: літературні карнавали, літературні брейн-ринги, літературні посиденьки, літературні

аукціони, літературно-історичні композиції, вечори любовної лірики, літературні ігри, театралізовані екскурси, театралізовані гуртки, літературні марафони тощо» [7]. Можна зробити висновки, що такі форми перш за все були спрямовані на те, щоб розважити широкі маси населення, що послуговувало з часом впровадженням в бібліотечну практику «культурно-дозвіллевої діяльності».

Збільшення зацікавленості до читання, особистості та творчості письменників, призвело до появи такої форми роботи, як театралізація. Створена саме така форма була для того, аби допомогти сформувати та окреслити чітке бачення та позитивне мислення щодо читання.

Зі здобуттям незалежності в Україні у 1991 році з'являються передумови для створення нових умов для розвитку бібліотек. Звільнення від попередніх заборон на інформацію поставило завдання швидкого опрацювання неактуальних у попередні роки книжкових фондів, покращення форм і методів обслуговування читачів.

З урахуванням потреб розвитку бібліотечної справи відбувається процес переростання бібліотечного працівника в працівника сфери інформаційної діяльності, бібліотечна освіта перебудовується з урахуванням переходу українського суспільства на інформаційний та інноваційний шляхи розвитку.

Т. Сидоренко підкреслює у своїй статті: «У культурно-просвітницькій діяльності бібліотек Півдня України не можна не помітити паростки нового підходу, нового змісту до її організації: оригінальні ідеї, зміна форматів діяльності, партнерські відносини, інтерактивні форми, методи і форми з обслуговування віддаленого користувача тощо» [8, с. 177].

Так, наприклад, Херсонська бібліотека імені Олеся Гончара у 1991 році розпочала свою автоматизацію. Тоді ж розпорядженням Мінкультури України було започатковано генеральний проект створення автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи державних бібліотек і визначено базу по розробці програмного забезпечення Херсонському ОУНБ.

Особливою подією для обласної універсальної наукової бібліотеки було присвоєння імені Олеся Гончара 18 лютого 1997 року. А 1998 року відкрито музейну кімнату «Гончарева вітальня» [5, с. 38].

У бібліотеці в цей період було проведено музично-поетичний вечір «За півгодини до весни», приурочений до дня Св. Валентина. Гості вечора прослухали музично-поетичну композицію у виконанні членів творчого об'єднання незалежних «Ключ», отримали задоволення від бардівської пісні, подивилися на «живу заставку» моделей у стилі «боді-арт», були в захваті від експозиції фото колажів [1, с. 64].

Такий розвиток бібліотеки неабияким чином впливає на збільшення престижу бібліотеки та появи великої кількості потенційних клієнтів. Фонди бібліотеки розраховані на кожну людину, яка могла б знайти потрібну їй літературу [3, с. 16].

Тож зрозуміло, чому під час переходу до новітніх автоматизованих бібліотечних технологій співробітники прагнуть не лише здобути переваги швидкості, багатоаспектності, гнучкості комп'ютерного зберігання, обробки, пошуку інформації, а й зберегти здобутки традиційного зведеного каталогу [4, с. 164].

Т. Сидоренко, у своїй статті використовує досить влучну фразу, для того, щоб дати оцінку становища бібліотеки кінця ХХ – початку ХХІ ст.: «Бібліотека кінця ХХ – початку ХХІ ст. функціонує в умовах нової соціально-культурної та соціально-комунікаційної реальності» [8, с. 176].

Таким чином, кінець ХХ – поч. ХХІ ст. відіграв важливу роль у формуванні інноваційних форм в бібліотечній справі Херсонщини, які були основані на вже усталених традиційних формах. За весь час свого розвитку бібліотечна справа пройшла різні етапи – зокрема пропаганди та агітації, культурно-просвітницької та дозвіллевої діяльності. Взаємодія нових і старих, але ефективних методик організації роботи бібліотек, використання в їхній діяльності нових форм організації роботи, спрямованих

на задоволення культурних та духовних потреб користувача, дають підстави відзначити, що вони послугували поступовому впровадженню інформаційних технологій та змогли надзвичайно зміцнитися та показати всьому світу, що бібліотечна справа займає одне з перших місць серед різних соціальних інститутів і є одним із важливих сегментів в регулюванні структури послуг інформаційного та дозвіллевого характеру.

Список використаних джерел та літератури:

1. Братан М.І. Сховище вогню. *Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття заснування* : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Олеся Гончара ; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л. І. Зелена. Херсон, 1998. С.65
2. Джерело знань: [іст. нарис про Херсон. обл. універс. б-ку ім. О.М.Горького] / О. М. Хропач, О. І. Катушкіна, Н. А. Школьник; Упр. культури Херсон. облдержадмін., Держ. обл. універс. наук. б-ка ім.О.М.Горького. Херсон : ХОУНБГ, 1992. 47 с.
3. Зелена Л. І. Моя книгозбірня: шлях від громадської до наукової бібліотеки. *Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття заснування* : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Олеся Гончара ; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л. І. Зелена. Херсон, 1998. С. 7–17.
4. Мокрицька Г.П. Комп'ютерні технології у краєзнавчій роботі Херсонської ОУНБ. *Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України*. Київ, 1998. С.164–167.
5. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеся Гончара / Леонид Марченко. *Степ* : літ.-худож. альм. Херсон, 2000. №10. С. 37-39.
6. Павелко О. А. Мередіани Бібліотечного співробітництва. *Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття заснування* : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Олеся Гончара ; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л. І. Зелена. Херсон, 1998. С.74-78
7. Печена А. В. До становлення масової роботи вітчизняних бібліотек: суспільно-історичний аспект. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків : ХДАК, 2011. Вип. 34. С.156–163.
8. Сидоренко Т. Культурно-просвітницька діяльність бібліотек: традиції та вектори змін. *Бібліотека XXI століття: перспективи та інновації*. С. 176–179.
9. Шендерчук Г.В. Спадкоємність традицій. *Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття заснування* : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Олеся Гончара; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л.І.Зелена. Херсон, 1998. С. 58-65

Бушманова І.А.

студентка 4 курсу спеціальності
014.03 Середня освіта (історія)

Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 94(477.72)(092)

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ 1930-ХРР.

Висвітлено характерні риси становища інтелігенції Півдня України у соціокультурному просторі 1930-х років в умовах затвердження сталінського

тоталітарного режиму. Відтворено причини та умови фізичного винищення найбільш активної та інтелектуальної частини нації, її генофонду - інтелігенції.

Ключові слова: *соціокультурний простір, інтелігенція, тоталітаризм, репресії.*

Розглядаючи радянські реалії 1930-х років не можливо оминати взаємовідносини культурно-освітньої та наукової інтелігенції з політичною владою. Саме ця взаємодія розкриває феномен інтелігенції, її місце у здійсненні політики більшовиків та у процесах тогочасного державного будівництва. Тоді ж відношення до інтелігенції визначало владні перетворення, метою яких стало формування тоталітарного суспільства. Аргументуючи необхідність вивчення саме становища інтелігенції, можна сказати, що інтелігенція є носієм національної ідентичності, тому вона впливає на формування суспільної свідомості.

Виходячи з цього, актуальність статті визначається необхідністю переосмислення складного минулого, проблеми політики радянської держави у сфері культури відносно української інтелігенції 1930-х рр.

Тогочасна історіографія характеризувалася надмірним суб'єктивізмом і комуністичною заідеологізованістю, тож розгляд даного періоду сьогодні є важливим питанням, що може бути корисним для різних сфер діяльності суспільства.

Серед базових робіт з теми слід виділити праці М. Шитюка[1], М. Окси [2], Я. Журецького[3], В. Павленка [4], Л. Цибуленко[5].

Основна мета – висвітлити соціокультурний простір Півдня України в 1930-х роках у порівнянні з 1920-ми роками.

У 1920-х роках українська інтелігенція не була ще уніфікованою категорією. Діапазон її соціальної адаптації й відповідно настроїв окреслювався освітнім та професійним рівнем і суспільно-політичним досвідом, у тому числі набутих у період національно-визвольних змагань 1917-1920 років.

Перехід радянської влади до адміністративно-командних методів управління економікою наприкінці 20-х років ХХ століття та відмова від демократизму в політиці призвели до суттєвих змін у соціокультурній сфері.

Все більше уваги почали приділяти адміністративним методам та ідеології. Унеможлилювався вільний розвиток різних творчих асоціацій, груп, об'єднань та спілок. Зникала різноманітність й багатобарвність культурного життя [6, с. 139-141].

Ідеологізація та адміністрування культурної сфери виявились у посиленні ролі політосвіти та прагненню охопити й підпорядкувати всі інші культурно-творчі організації та установи освіти, науки й культури. Діяльність культурно-просвітницьких та благодійних громадських об'єднань Півдня України, що не вписувалася в загальну схему будівництва соціалізму в Україні, призупинялася, а значить і вільна діяльність інтелігенції контролювалася й унеможлилювалася.

У 1929 році розпочалось загальне припинення діяльності історико-краєзнавчих та історичних музеїв. Напрями їх дій визначалися все тим же соціалізмом та намаганням пропагувати ідеологію крізь експозицію музеїв. Більша частина згадок, що мали історико-культурне значення складала діючі культові спорудження – церкви, монастирі, костьоли та синагоги, проти них спрямовували політику в галузі охорони пам'яток культури. Тривала кампанія з винищення унікальних церковних надбань. Закривали й знищували стародавні собори та монастирі [2, с. 27-30].

В ті часи винищували не лише архітектурні споруди, а й моделі, малюнки, фото стародавніх церков, хрестів, дзвіниць, а також вишивки з хрестами. Навіть, фотонегативи таких знімків відбирали й нищили їх.

Якщо репресії кінця 1920-х – першої пол. 1930-х скеровувались лише на залякування суспільства, то терор 1937-1938 рр. мав за мету знищити всіх реальних та уявних ворогів комуністичного режиму. У той час репресіям піддавалися керівні особи, робітники, колгоспники, військовослужбовці й навіть діти "ворогів народу". Особлива ж

роль відводилася інтелігенції. В. Ленін ще за часів громадянської війни розумів загрозу саме з боку інтелігенції як носія інакомислення, наслідком чого було затвердження секретних резолюцій стосовно ізоляції та переслідування цих визначених груп [1, с. 163].

Поміж жертв переслідувань були й краєзнавці, які не подобались прибічникам партії марксизму-ленінізму. Краєзнавці були закохані у рідний край та захоплювались історією власного народу. Не зважаючи на нещадні роки «тріумфальної ходи» радянської влади, краєзнавці займались вивченням історії України, збирали старовинні речі, створювали музеї, брали участь у розшуках та експедиціях, обороняли від винищення вартісні експонати й пам'ятки культури та історії [4, с. 113-115]. Саме вони заважали радянській владі, тож вона почала втілювати стосовно них політику поступової ізоляції та винищення.

Серед краєзнавців, зокрема, були й діячі м. Миколаєва Василь Фідровський, Феодосій Камінський, Олександр Яната, Микола Лагута. Так, уповноваженими органами радянської влади двічі заарештовувався директор Миколаївського історико-археологічного музею Ф. Камінський.

Органи Народного комісаріату внутрішніх справ переслідували автора безлічі праць з історії та археології рідного краю, викладача Миколаївського інституту народної освіти Миколу Лагута, продовж усього професійного життя як учасника уявної «Спілки визволення України». Як наслідок цькування в попередній час уже в 1937 році після третього арешту його разом із групою педагогів Миколаєва засудили до розстрілу як «запеклого націоналіста» [3, с. 24-26].

Значний вплив між краєзнавців Миколаївської області мав Василь Фідровський – ректор Миколаївського педагогічного інституту. У власних роботах він відтворював історію Миколаївщини, відбудував у Миколаєві музей історії революції. У часи масових репресій його було заарештовано й розстріляно у вересні 1937 року.

Значний вклад у розвиток краєзнавства й природоохоронної діяльності Миколаївщини зробив Олександр Яната. Він організував Миколаївське товариство цінителів природи, журнал «Природа» та докладав багато зусиль до охорони земель Асканії-Нова. У період масових репресій О. Янату було засуджено, і у 1938 році він загинув у виправно-трудовах таборах народного комісаріату внутрішніх справ [3, с. 63-64].

В Одеській області органами Народного комісаріату внутрішніх справ було заарештовано голову академічної краєзнавчої комісії С.С. Дложевського та члена комісії С.І. Цветка, які видавали «Вісник Одеської комісії краєзнавства» при Українській академії наук. Їм не вдалося повернутись із таборів Народного комісаріату внутрішніх справ, загадковими залишились обставини їх смерті та місце поховання [1, с. 150-153].

Важка доля очікувала й літераторів, зокрема відомого письменника драматурга, родом з Херсонщини – Миколу Куліша. Член Миколаївського губернського виконавчого комітету, Куліш об'єктивно сприяв розбудові національної школи на Херсонщині, де викладали виключно рідною, українською мовою. За допомогою його зусиль українська мова та саме мовлення ставало все більш вагомим для культури й шкільної освіти. У 1920-х роках праці М. Куліша, більша частина з яких були надзвичайно популярні, зазнали політичної та естетичної критики. Його ім'я зробили символом заперечливих тенденцій в українській літературі. Драматурга звинувачували в тому, що його п'єси наповнені ідеологічними вадами, що вони поширюють неправдиву інформацію щодо відтворення радянської дійсності. Постанови таких п'єс викликали досить різкі, недоброчливі відгуки. Проти Куліша організували ідеологічну кампанію, у ході якої стверджували, що революційні положення п'єси «97» Куліш змінив на ненависні положення п'єс «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Патетична соната». Куліша почали звинувачувати у скептичному трактуванні тогочасності. У 1935 р. письменника було засуджено до 10 років концтаборів та на думку компартійного

режиму цього було замало і в листопаді 1937 р. на Соловках його було розстріляно [7, с. 82].

Також на черговому засіданні бюро Херсонського міського комітету комуністичної партії звинуватили у прояві націоналістичного ухилу літератора Саву Божка. Проти нього відкрито було кримінальну справу, де йому інкримінувалося членство у контрреволюційній організації. Вже під тиском письменник зізнався, що він є учасником терористичної організації, котра визначила за мету вбивство членів українського уряду та високопоставлених партійців, задля повалення радянської влади в Україні.

Упереджене ставлення працівників Народного комісаріату внутрішніх справ до письменника з Херсонщини Миколи Чернявського проявилось ще в 1920-х роках. Уже в жовтні 1929 року М. Чернявського було заарештовано як представника Союзу визволення України в Херсонській області, та через кілька місяців постановою прокурора Херсона за недостатньої кількості доказів його було звільнено з під варті [8, арк. 133]. Пізніше на Чернявського було заведено нову справу, де зазначались нищівні характеристики, зафіксували різний «кримінал», та зазначали, що Микола Чернявський є «активним українсько-шовіністичним діячем. Йому інкримінувалось, що протягом довгого часу він вів боротьбу з радянською владою за самостійну Україну, що виражалась розповсюдженням серед населення, в першу чергу серед учнів, ідей українського шовінізму за незалежну Україну». У листопаді 1937 року Миколу Чернявського було засуджено до розстрілу [9, арк. 13].

Одеський письменник Ісаак Бабель написав безліч праць, де підтримував дії чекістів, однак у 1937 р., у роки великого терору, його було заарештовано й розстріляно як ворога народу.

Як правило, в першу чергу, від масових репресій страждали засновники та учасники краєзнавчих товариств, директори музеїв, літератори, тобто усі, чия творча діяльність, демократична за характером, не відповідала канонам сталінської системи.

Отже, у роки сталінського тоталітарного режиму проти інтелігенції південних областей України застосовувались різні репресивні заходи, такі, як звільнення з місця роботи, арешти, ув'язнення, депортації, застосування вищої міри покарання - страти. Така політика стала причиною значної кількості людських трагедій, численні національно свідомі інтелігентські родини були вилучені з життя рідного краю. Досить важко визначити кількість втрат, в наслідок яких збіднили інтелектуальні та духовні можливості українського суспільства. Все це мало негативний вплив для національно-культурних процесів у регіоні.

Список використаних джерел

1. Шитюк М., Шкварець В. Комуністичний терор проти інтелігенції півдня України у 20-30-х роках ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. Вип. 8. С.265-285.
2. Окса М. Репресії проти освітян на Півдні України. *Репресії проти освітян Запоріжчини*. Мелітополь, 2001. С. 27-30.
3. Журецький Я., Шитюк М. Освітяни Миколаївщини – жертви репресій сталінізму. Миколаїв, 1994. 69 с.
4. Павленко В. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»: джерелознавчі аспекти проблеми (20-і – 30-і роки ХХ ст.). *ScriptoriumNostrum*. 2016. № 3(6). С. 113-115.
5. Цибуленко Л. М. Чернявський у суспільно-культурницькому житті Херсонщини. *ScriptoriumNostrum*. 2014. №1. С.198-209.
6. Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. Київ, 2006. 368 с.

7. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках: спогади 1933-1941. Б.М. Прометей, 1947. 93 с.

8. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033. Оп. 6. Спр. 926 (Слідча справа Чернявського М.Ф.).

9. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033. Оп. 6. Спр. 927(Кримінальна справа по обвинуваченню Чернявського М.Ф.).

Герасимчук Т.А.

науковий співробітник

Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»,
м. Кам'янець-Подільський

УДК 930.85

ВТРАЧЕНІ РУСЬКІ ХРАМИ КАМ'ЯНЦЯ НА ПОДІЛЛІ ТА ЇХ ІСТОРІЯ

У статті розкрито історію руської громади міста Кам'янець на Поділлі, подано історико-архітектурний опис сакральних споруд русинів XVI-XVII ст., які були знищені в ході історичних подій.

Ключові слова: Кам'янець на Поділлі, руська громада, самоврядування, храм, забудова, гравюра, пам'ятка архітектури.

Кам'янець – місто з багатовіковою історією, населення якого спочатку було винятково руським, яке керувалось своїм правом, отриманим під час управління галицькими князями [7, с.36].

В тогочасному Кам'янці проживало 3 основних громади: польська, руська (українська) і вірменська. Хоча й руська громада переважала за чисельністю, домінуючою була польська, яка мала свій магістрат з 1374 року. Проте руська громада мала чимало привілеїв, які їй надавались польськими королями, починаючи з 1491 року. Так, король Казимир IV Ягеллончик надавав право українцям обирати свого вїта, райців (радників) і лавників. В подальшому повага русинів підтверджена королем Сигізмундом Августом 1549 року. За твердженням М. Владимирського-Буданова, за привілеєм короля Сигізмунда Августа з 1549 року русинів звільнено з-під юрисдикції бурмистра та польських ратманів [2, с.179].

Наступне підтвердження особливого правового статусу руської громади Кам'янець було здійснено на Краківському сеймі 1553 року. Король, задовольняючи прохання руського вїта (у деяких джерелах Назара Григоровича, у інших – Назарка Котовича), на всі часи вилучив руських міщан з-під влади бурмістрів польських і надав можливість їм керуватися своїм «руським писаним правом». Окрім того, як указує О.Сементовський, русинам було надано право апеляцій безпосередньо до асесорського суду [12,с.51].

Площа української (руської) громади знаходилася в північній частині міста і є свідком багатогранного та насиченого подіями життя руської громади. За традиціями давньоруського містобудування майдан знаходився біля головного в'їзду в місто, який був з північного боку та сформувався враховуючи рельєф. Проте будівлі та храми, що належали русинам, розташовувались по всій території міста.

Втрачена сакральна архітектура руської громади Кам'янець була інтересом вивчення багатьох науковців та істориків. Сакральне, зокрема православне зодчество Хмельниччини, досліджували В. Марчинський, О. Пшездецький, О. Сементовський, Ю.-А. Ролле, Ю. Сіцінський, М. Яворовський, В. Гульдман, Є. Пламеницька, О. Пламеницька, В. Вечерський та інші.

Ще до періоду правління Коріатовичів існувала згадка про «подільського єпископа» і «Подільську єпархію» в переліку руських єпископій з Патріаршого

(Никонівського) літопису [9, с.21]. У цьому реєстрі на 12-му місці фігурує Подільське владичтво, а в диптиху єпископів Київської митрополії княжої доби літопис вказав на одного безіменного єпископа – «подолстїи» [9, с.23]. Іншим джерелом, котре підтверджує існування Подільського владичтва, є опублікований Гайнріхом Гельцером ватиканський кодекс Slavon. No XIV, де зберігся список усіх 18 єпархій Київської митрополії кінця XIV – першої половини XV ст. У цьому реєстрі відсутня Галицька єпархія, натомість вписані Подільська і Самбірська [18, с.43].

Поява «подільського єпископа», очевидно, була ініціативою Коріатовичів, які шляхом відкриття (логічно припустити, у своїй столиці Кам'янці) православної катедри намагалися підвищити політичний і релігійний статус Подільської землі (князівства) й надати своєму пануванню більшої легітимності. Фундація Подільської єпархії могла відбутися лише між 1347 і 1370 рр., коли Коріатовичі утверджувалися на Поділлі.

Подільська єпархія, припускаємо, підлягала київському митрополитові, котрий у той час не контролював галицько-волинські владичтва. В останніх роках XIV ст. – у перших десятиліттях XV ст., православне владичтво, мабуть, продовжувало існувати, на відміну від держави Коріатовичів. Про це, зокрема, свідчить присутність Подільської єпархії в грецькому списку руських владичств Київської митрополії кінця XIV – першої половини XV ст. [4, с.421].

Резиденцією подільського православного єпископа цілком міг бути Воскресенський монастир XII–XIV ст. у Кам'янці. Його сліди були виявлені під час археологічних й архітектурних розвідок в околицях Старого міста, на Руських Фільварках.

Існують твердження, що ще за Коріатовичів чи навіть раніше там був православний **Воскресенський монастир**, а після його закриття в 1452 р. Феодор Бучацький, Кам'янецький староста, облаштував Воскресенську приходську церкву і дав їй землю. Під час турецької окупації (1672-1699 рр.) ця церква припинила існування, а потім близько 1730 р. була побудована нова на честь Воскресіння. У 1855-1861 рр. на цій території збудована кам'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці, яка була освячена 22 жовтня 1861 року. У радянський час протягом 60-80-х років XX ст. Покровська церква на Руських фільварках була єдиною церквою міста [16, с.129, 161].

Одним з найдавніших іконографічних джерел вивчення територіальної історії міста, і руських храмів в тому числі, є гравюра Кипріяна Томашевича. Фоторепродукція одного з варіантів мідьориту «Кам'янець» К. Томашевича відображає вид міста з заходу. Ця гравюра вийшла друком у 1699 р. в Амстердамі у видавництві Коренсі Портъє [5, с.90]. Гравюра увічнила місто до руйнації турецьким військом і була своєрідним протестом автора проти окупації Кам'янця Османською імперією. Збірка містить ще два збільшені фрагменти мідьориту К. Томашевича 1672 р., на яких зображено печатку трьох магістратів (руського, польського і вірменського) та фортецю [5, с.358]. (Рис.1)

Рис.1 Гравюра К. Томашевича 1672-1679 рр.

Відповідно до гравюри православні храми руської громади зосередженні як на самому острівці так і в каньйоні р. Смотрич. Ймовірно, таке розташування пояснюється тим, що русини були корінними жителями міста та розселялись по всій території. Згідно гравюри К. Томашевича русинам у Кам'янці в XVII ст. належало 13 православних храмів, з них вісім знаходилось у верхньому місті, одна – в Замку та три – в каньйоні і одна на передмісті Карвасари. Особливістю всіх православних храмів були високі дзвіниці, які підтверджували будівництво церков як фортифікаційних споруд. Проте, до сьогодні, не всі вище згадані храми збереглись.

Серед втрачених сакральних православних споруд древнього Кам'янця в південній частині міста були:

- **Іоанно-Предтечинська церква** – триконхова, мурована, побудована в XVI ст., розміщувалась в південній частині острова. Церква також згадується в записках московського купця Т. Коробейникова, який в 1593 році перебував в Кам'янці-Подільському. За історичними відомостями будівничими церкви були подільсько-руські шляхтичі Ластовецькі, ймовірно, ротмістр Василь Ластовецький. Західна частина була квадратною, всередині вона відділена від центральної аркою, та мала зверху дзвіницю. В 1672 р. в церкві турками влаштовано мечеть великого візиря. У XVIII ст. над центральною частиною не було бані, а був високий двосхилий дах і на західній стороні – вежа-дзвіниця. До 1878 р. була соборною, пізніше соборною церквою став Казанський собор. В церкві були старі ікони Іоанна Предтечі та Св. Миколи. Всередині були надгробні плити з датами 1609, 1612, 1761, 1765, 1794 рр. та з надписами старими руськими літерами. В 1930-х роках церква була підірвана постановою тогочасної влади [17].

- **Церква Св. Миколи** позначена на плані 1673 р. на південному сході Старого міста. В 1700 р. – дерев'яна споруда з садибою, будинками та халупами. Братство Миколаївської церкви затверджене в 1736 р. В 1795 р. біля неї влаштована Миколаївська батарея. В 1804 р. розібрана для будівництва ризниці та огорожі церкви Іоанна Предтечі [15, с.21].

- **Вознесенська церква**, згідно гравюри К. Томашевича в західній частині площі Вірменський ринок. Згідно зображень на плані, ймовірно, церква була дерев'яна з двома круглими банями і з окремою дерев'яною дзвіницею [13, с.17]. Церква згадувалась у вірменських актах починаючи з 1579 р. Акт 1590 р. інформує про витяг із земських кам'янецьких актів 1533 р., в якому предметом судового розгляду був будинок, що розташовувався навпроти Вознесенської церкви, що на Вірменському ринку. Цей факт дає нам відомості, що дослідження церква існувала уже в 1533 р. На початку 1970-х рр. під час земляних робіт в західній частині площі Вірменський ринок було знайдено дерев'яні колоди значних розмірів. Ймовірно, це були залишки тієї Вознесенської церкви, яка проіснувала близько півтора століття і була зруйнована під час турецької окупації [11, с.172].

В північній частині міста, на головній площі Руської громади, знаходились також православні храми, а саме:

- **Церква руська Святого Архангела Михаїла** – православний храм, який згідно гравюри К. Томашевича, був мурований, значних розмірів та розташовувався неподалік від Кушнірської башти, посередині Руського ринку. Архангел Михаїл вважався покровителем української громади міста, був охоронцем людей від зла. В іконографії його прийнято зображувати зі списом або мечем у руці [3, с.9].

Найдавніші писемні відомості про церкву пов'язані з кінцем XV ст., саме тоді коли українська громада намагалася повністю відокремитись (1491 р.) від польської юрисдикції. За описами Ю Січинського, церква існувала вже в кінці XVI ст. та згадується у записках Т. Коробейникова 1593 року, а також в описах міста 1700 року, як церква Святого Михаїла з цвинтарем «до якої належить ґрунти і була оточена муром». План Кам'янця 1753 р. показує у північно-східних кварталах знаходиться культова

споруда. Проіснувала церква до середини XVIII ст [13, с.17]. В описі 1770 р. головною архітектурною спорудою кварталу продовжувала залишатися церква Святого Архангела Михаїла [11, с.165].

- Біля Північної міської брами знаходилась ще руська церква **Успіння Богородиці**. На плані К. Томашевича споруда позначається №3 поблизу Кушнірської вежі і показана з трьома банями і високою дзвіницею на сході від церкви. За Ю.Січинським храм носив назву, як руська церква Діви Марії.[13,с.18] Згідно ілюстративних матеріалів на південному фасаді в межах нави розміщувалось велике вікно, що характерно було для мурованих храмів. На південь від церкви була дзвіниця з чотиригранним наметовим дахом зі заломом. Історик і дослідник Ю.-А. Ролле вважав, що церква Успіння Пресвятої Богородиці була дерев'яною і під час турецької окупації розібрана [20,с.55]. В описі 1700 р. згадується, що на місці зруйнованої церкви побудований шпиталь.

Були православні церкви в каньйоні річки Смотрич, які не збереглися до наших днів. Серед них:

- **Церква Різдва Христового** знаходилася в долині річки Смотрича, пізніше знаходився сад Яна де Вітте. Існувала наприкінці XVI ст. О. Прусевич датує церкву 1452 р. Відомості про церкву можна прочитати в записках московського купця Т. Коробейникова 1593 року. На плані К.Томашевича церква показана на правому березі р. Смотрич під №7 [13, с.18-19]. В описах міста першої половини XVIII ст. згадується споруда церкви дерев'яна, трьох банна. Церква мала високу дзвіницю з цибулястим верхом, прибудовану до триконхового храму без бані, з високо розміщеними вікнами. Згідно планів міста 1746-1749 р. і 1753 року церква проіснувала майже до кінця XVIII ст. без суттєвих змін. [11,с.180] У XVIII ст. церква була греко-католицькою. Візита 1739 р., засвідчує, що в той час вона мала 7 сімей прихожан [8, с.201]. Відомості 1758 р. інформують про те, що церква уже була одnobанна й дуже стара, а згодом (1795 р.) перестала існувати. При дослідженні даної території на початку XX ст. було виявлено багато поховань, що свідчить про існування при церкві православного цвинтаря [14, с.130].

- В каньйоні р. Смотрич, біля новозбудованого мосту наприкінці XVI ст. існувала **Спасо-Преображенська церква** На гравюрі К. Томашевича 1672 р. церква позначена номером 5 та зображено лише верхню частину церковної дзвіниці, ймовірно, через його розміщення під скелею. Характер її зображення відповідає мурованим кам'янецьким церквам. К. Томашевич називав церкву руською Святого спасителя в долині [11, с.177]. У 1593 р. церкву відвідав московський прочанин Т. Коробейников. Зокрема, він дав милостиню «до церкви Преображення Спасова попові Авраму золотий». Церква Спаса з садибою згортувалася в Кам'янецьких актах другої половини XVI ст.: в акті 1582 р. зазначено як «ecclesia S. Salvatoris ritus graeci alias Spassa» (церква Святого Спаса грецького обряду, і в 1585 р. – «sub monte cimiterium Spaszki» (під горою цвинтар Спаський) [13, с.19]. Ймовірно, церква була мурованою, адже в іншому випадку вона й не пережила туристичної окупації. Після турецької доби, в 1738 р.- після смерті її настоятеля – священника Зелінського, церква занепала. У 1745 році церкву скасували, а її майно, зокрема старовину Євангелію передали до Троїцької церкви.[1,с.156] У 60-х роках XIX ст. саме на тому місці, де в каньйоні знаходився храм Спаса було зведено опору Новопланівського мосту [11, с.182].

- **Свято-Онуфрїївська церква** знаходилася також в долині Смотрича на протилежному боці від Преображенської церкви. Церква існувала в XVI ст., про що свідчать матеріали люстрації Кам'янецького староства 1565 р., де згадується піп з церкви Онуфрія, що держав «пуляну» на міських ґрунтах. Про церкву згадує згадував також прочанин Коробейников у 1593 р. «до церкви преподобного отця Онуфрія дано золотий Предтечинському Василю через те, що в тієї церкви попа немає, а служить в тій церкві, сказав, він самий – протопоп Василій» [19, с.17].

Згідно гравюри К. Томашевича можна зробити опис церкви: вона була невеличкою, але зі структурно розчленованими об'ємами, що прочитуються завдяки цибулястим верхам. Оточена суцільною, ймовірно мурованою огорожею з високою, розташованою з північного боку брамкою під наметовим дашком, вона мала високу дзвіницю в одному об'ємі з храмом. За характером зображення є підстави вважати, що дзвіниця була мурованою. У західній стіні дзвіниці було кругле вікно, більш характерне для мурованої архітектури. Дзвіницю увінчував високий цибулястий дах з маківкою, на церкві було також дві бані подібного абрису. На думку Пламеницької О., церква була мурована: в північній стіні виразно показано характерне для мурованої будівлі високе вузьке аркове вікно. Після турецької окупації 1672 р. в писемних і графічних джерелах інформації про даний храм уже не було [11, с.182]. В XVIII ст. Онуфріївська церква в Кам'янці не існувала.

Ще одна православна церква існувала у головній оборонній споруді міста, Кам'янець-Подільській фортеці XIV-XVI ст.

Покровська замкова церква – це єдина церква яка знаходилась на території Кам'янець-Подільського замку. Так, з Опису 1494 р. відомо, що в замку знаходилась «православна церква, в якій служба божа за руським або грецьким обрядом під карою штрафу (за пропуск служби) в одну копу грошів. Являє інтерес той факт, що в примітках до тексту люстратор згадує про церкву Благословіння Діви Марії, в якій зберігалися бочки зі стрілами і порох, але не зовсім ясно чи знаходилась та церква на території замку. Дослідниця О.Пламеницька вважає, що в Описі мова йде про одну й ту ж церкву. Будь яка інформація про замкову церкву в Описі 1544 р. відсутня. В описі замку 1570 року люстратор згадує «Церкву Руську зі дзвіницею і двома дзвонами, із Аппарелями Руськими».

Так само в Описі 1613 р. церква описується без конкретної назви – «Церква Руська від княжат Каріатовичів фундаторів перших міста Кам'янця.» Вперше назва церкви – Покрови Пресвятої Богородиці відома з записок Петра Могили, написаних не пізніше 1647 р. Під цією ж назвою Покрови Пресвятої Діви Марії церква згадується в «Зведеному галицько-руському літописі» з 1600 по 1700 р., виданому А.Петрушевичем. Посилаючись на грамоту польського короля Михайла, видану 20 березня 1672 р. в Варшаві, автор наводить відомості про те, що шляхетний Михайл Маскевич, «регент городской каменецкой канцелярии, побуждаемый ревностью по боге, из пожертвованый благочестивых томошних людей-братчиков, а также своим коштом и старанием задумал воздвигнуть, каменную церковь вместо деревянной в честь Покрова Пресвятої Девы Марии».

В історико-літературних джерелах XIX ст. замкова (на той час вже неіснуюча церква) згадується під назвою Покровської і власне під цією назвою увійшла в науковий обіг [6, с.43-45].

Найбільший інтерес і дискусію викликало питання про місцезнаходження церкви. Проте, в літку 2019 р. в ході археологічних робіт групою археологів під керівництвом старшого наукового співробітника давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України Лариси Виногородської, було виявлено кам'яні фундаменти церкви, які мали орієнтацію південний схід – північний захід.

Отож, Кам'янець-Подільський – одне з найдавніших історичних міст України, котре за кількістю історико-культурних та архітектурних пам'яток може позмагатися з будь-яким містом Європи. Сакральна архітектура посідає чільне місце серед об'єктів культурної спадщини міста та є предметом дослідження багатьох науковців протягом не одного десятиліття. Особливо великий інтерес краєзнавців викликають втрачені храми древнього Кам'янця на Поділлі, які є часткою історії та життя Подільської землі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського. Львів, 1992. С.156.

2. Владимирский-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. Львів, 1904. Ч. 2. С.179.
3. Вінюкова В. Які в давнину церкви місто захищали. *Подільнин*. 18 вересня 2015 р. С. 9.
4. Востоков А., Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея, Санкт-Петербург 1842, с. 514.
5. Красник У. Кам'янець-Подільський у світлинах Юліана Дороша. Фонди Львівської національної бібліотека України ім. Стефаника України. 2016. С. 358.
6. Ківільша Г.Б., Свінціцька Л.І. Замкова церква Покрови Пресвятої Богородиці. До історії будівництва та місце розташування. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: матеріали IV міжнародної науково-практичних конференції між Кам'янець-Подільський*. 17-18 травня 2012 р. / редкол. О.М. Завальнюк та інш. Кам'янець-Подільськ : Медобори. 2006. С.43.
7. Крамар С. І. Самоврядування руської (української) громади Кам'янця у XV–XVII ст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2014. Вип. 1. С. 35-43.
8. Крикун М.Г. Український археологічний щорічник. Випуск 2.Том 5. Київ: Наукова думка,1993. Люстрація Кам'янця-Подільського 1734 р. С. 201-202.
9. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. Полное собрание русских летописей. Т. 9. Москва. 2000. С. 21-23.
10. Петров М.Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. Кам'янець-Подільський: Абетка–Нова, 2002. Опис Кам'янця-Подільського, складений в замку, в суботу, після свята Благодетельної Марії 1700 року від народження Христа. С. 164-182
11. Пламеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. С.172-177
12. Сементовский А.М. Каменец-Подольский. *Архив исторических и практических сведений, относящихся до России*. Санк-Петербург, 1862. Т. 4. С. 1–78.
13. Сіцинський Ю. Нариси з історії міста Кам'янця-Подільського та його околиць. Видання Подільського братства. Кам'янець на Поділлі,1994. С.17-19.
14. Сицинский Ю. Город Каменец-Подольский: Истор. описание. Київ, 1895. С.130-131
15. Сецинский Е.И. Исторические сведения и приходах и церквах Подольской епархии. 1. Каменецкий уезд. *Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета*. 1895 г. Т. 7. С. 21-23; Архив Юго-западной России. Ч. 7. Т. 1. С. 581; *Подольские епархиальные ведомости*. 1890. № 9 – 10.
16. Скочиляс І. Територія як сакральний простір та регіональний партикуляризм Руської Церкви: приклад Поділля XIV–XVIII століть. *Kościół unicki w Rzeczypospolitej*. Białystok, 2010. S. 127-168.
17. Іоанно-Предтеченська церква_(Кам'янець-Подільський).UPL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/>
18. J. Fijałek, Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy w. XIV na podstawie źródeł greckich, „Kwartalnik Historyczny”/ Rok 11 (1897). S. 43.
19. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Kijów–Warszawa, 1915. S. 17.
20. Rolle J. Kamieniec Podolski: Szkic historyczny przez J Apolinarego//ЛІБН. Каб.рук. №3378. Арк.55/

Гнідіна Р.В.

студентка 4 курсу спеціальності

014.03 Середня освіта (історія)

Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 94.341

ОСНОВНІ НАПРЯМИ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті проаналізовано відносини Української Центральної Ради з країнами Антанти, Росією та Німеччиною в 1917 – 1918 рр. Проведено зовнішньополітичних позицій Великої Британії, Франції, США, Німеччини та Росії у контексті вирішення українського питання. У статті висвітлено місце і роль України у воєнно-політичних стратегіях держав Антанти, Німеччини та Росії.

Ключові слова: *Центральна Рада, Антанта, Німеччина, Росія, переговори, уряд, міжнародна діяльність, відомство.*

Міжнародну діяльність Української Центральної Ради можна умовно поділити на три етапи. Кожному етапу була притаманна різна пріоритетність відносин з тими міжнародними силами, які існували того часу. Цими силами були:

1. Росія, в якій все більше розгорталася подія революції та громадянської війни;
2. Країни Антанти, які доклали багато зусиль задля подолання Першої світової війни;
3. Німеччина та її союзники, які хотіли послабити своїх противників припинивши бойові дії на Східному фронті.

Отже, хронологічно ці етапи можна розташувати в такий спосіб, а саме:

– перший етап – до середини листопада 1917 р. В цей період головною країною в міжнародній діяльності була Росія;

– другий етап – коли утворилася Українська Народна Республіка і до переговорів, які відбулися у Бресті на початку січня 1918 р. В цей період Антанта визнала незалежність України, внаслідок рішучих дій Києва;

– третій етап – відбулося створення відомства закордонних справ, а також успіх дипломатичної місії на Брестських мирних переговорах, після яких було остаточно вирішено орієнтацію політики України, яка була спрямована на німецько-австрійський блок [2].

На початку своєї діяльності міжнародна діяльність Центральної Ради була орієнтована тільки на Росію, але відносини з Тимчасовим урядом Росії були важкими.

Представники Тимчасового уряду багато разів демонстрували своє негативне ставлення до Центральної Ради та державотворчих процесів в Україні, це ставлення вони демонстрували в своїх заявах та пресі, яка була того часу. Внаслідок цього до Петрограда відправилася делегація на чолі з Володимиром Винниченком та Сергієм Єфремовим, які вже 16 травня почали переговори з діячами Тимчасового уряду – головою уряду Георгієм Львовим та міністром закордонних справ Павлом Мілюковим.

Процеси державотворення, які відбувалися в Україні справили негативне враження на Тимчасовий уряд. Внаслідок цього, 29 червня до Києва прибули три його міністри – Олександр Керенський, Михайло Терещенко та Іраклій Церетелі. Вони мали негайно владнати взаємини з Центральною Радою. Цього ж дня відбулося засідання, в якому брали участь Комітет Центральної Ради і Генерального секретаріату у повному складі на чолі з Михайлом Грушевським та Володимиром Винниченком [1].

Вже 15 липня 1917 р. Малою Радою був утворений новий Генеральний секретаріат, який очолював Володимир Винниченко. В цей же день делегація вирушила до Петрограда, задля затвердження Статуту Генерального секретаріату, який розробила

Центральна Рада, що проголошував його права як уряду України. Статут Тимчасовий уряд не прийняв, а натомість вручив Володимирі Винниченку так звану «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду», в якій йшлося про те, що Генеральний секретаріат має повноваження вищого органа місцевого самоврядування в Україні, який призначається Тимчасовим урядом за поданням Центральної Ради. Але замість 9 губерній, як цього хотіла Центральна Рада, його повноваження розповсюджувалися лише на 5, а саме на: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську губернії. Якщо рішення Генерального секретаріату не затверджував Тимчасовий уряд, то вони не мали ніякої сили.

Тимчасовий уряд не приховував прагнення утримати Україну від автономії, так само, як інші національні утворення на території колишньої Російської імперії, щоб зберегти російську державу в унітарній формі чи під назвою «федерації вільних народів» [7].

Щодо Антанти, то вона разом із США впродовж літа 1917 р. майже не цікавилися Україною, зважаючи на державотворчі процеси Центральної Ради щодо автономії у складі Росії та на недолугу тактику Тимчасового уряду, яка була направлена на продовження війни аж до перемоги. Того часу європейським фаворитом у політиці була Франція, яка була стержнем Антанти і змогла на кінцевому етапі війни стати провідною державою світу. Франція спираючись на те, що мала довготривалі зовнішньополітичні стосунки з Російською імперією, хотіла залучити її собі в партнери і союзники у збройному протистоянні з Німеччиною.

Отже, виходячи з цього можна зробити висновок, що Франції не потрібно було, щоб на території колишньої імперії створювалися будь-які державні утворення, а отже вона докладала зусилля, щоб територія Росії залишалася неподільною [6].

Французька дипломатія також мала за мету втримати російський фронт від Балтійського до Чорного моря та зберегти величезну військову потугу, зокрема на території України. Адже в роки Першої світової війни впродовж 1917 р. Німеччина мала 74 дивізії на Східному фронті, що становили 31% від усіх її збройних сил.

Все ж таки, внаслідок конфлікту Української Народної Республіки з Раднаркомом та перспективи приєднання України до сепаратного миру з державами Центрального блоку, Захід зацікавився українськими справами. Центральна Рада теж хотіла встановити контакти із Заходом. Внаслідок цього, вже у жовтні-листопаді 1917 р., пройшли офіційні зустрічі та переговори між Симоном Петлюрою і представником Франції генералом Табуї при російському головнокомандувачеві [4].

Внаслідок спільної домовленості Парижа з Лондоном Україна входила до зони діяльності Франції – як військової, так і дипломатичної, отже у січні 1918 р. генерали Бертельо і Табуї домовилися щоб представники уряду Української Народної Республіки паралельно з делегацією у Бресті відправили делегацію до Ясс на переговори з Антантою. Володимир Винниченко і Олександр Шульгин негайно відреагували на це і 16 січня делегували своїх представників, яких очолював заступник міністра закордонних справ Артем Галіп. Українцями на зустрічі з представниками Франції, Англії, США, Італії були висунуті такі вимоги, як: «визнати незалежність України великими державами Антанти; встановити дипломатичні стосунки й надіслати послів до Києва; надати матеріальну і фінансову допомогу на пільгових умовах.» [5]. Але країни Заходу застерегли українців і доповнили вимоги заходами, які унеможливили їх виконання.

Отже, перемовини не дали позитивних результатів. А вже після того, як Центральна Рада проголосила Четвертий Універсал, Антанта остаточно втратила інтерес через визнаний поступ української делегації в Бресті, як представників незалежної держави й визнання Української Народної Республіки Центральними державами.

З приводу українсько-німецьких відносин, то влітку 1917 р. українським національним рухом зацікавилися впливові кола Німеччини. Українська проблема

вперше прозвучала на великій нараді, яку проводило вище військово командування та відомство імперського канцлера 9 серпня у Кройцнаху. На нараді виступав керівник політичного департаменту Генерального штабу генерал Пауль фон Бартенвеффер, який розробив детальний меморандум про політику Німеччини відносно України, в якому йшлося про підтримку національних прагнень українців, що було ефективним способом послаблення Росії.

Треба відзначити, що Берлін рахувався з Австро-Угорщиною в питаннях про політику України. Уряд Австро-Угорщини з осторогою поставився до цих ідей з огляду на територіальні обіцянки для Польщі, перш за все те, що їй повинні були передати Галичину і Холмщину. Також, впливало те, що не стало Тимчасового уряду з його орієнтацією на Антанту і те що більшовики швидше хотіли досягти миру, ці обставини і спонукали Берлін налагодити стосунки з Раднаркомом. Найперше, що він зробив – це були значні фінансові вкладення в більшовицьку революцію, а саме: відразу після перевороту, міністерство фінансів рейху інвестувало 15 млн. марок «на здійснення політичних планів у Росії» [5].

Ще задовго до грудня 1917 р. впливові німецькі чиновники вже обговорювали свої наміри щодо України. На конференції у Кройцнаху, коли озвучували пункти резолюції в одному із пунктів йшлося про чітке визначення стосунків з Україною, які мали розвиватися у бік «доброзичливого союзу». Значний вплив на німецькі наміри щодо України мала австро-німецька конференція 6 листопада 1917 р., на якій ухвалили, що: «якщо інші народи Росії висловлять бажання стати автономними чи незалежними, Росії й Німеччині доведеться визнати їх незалежність.» [7].

Таким чином, Берлін усвідомлював, що українці мали додатковий вплив на переговори з Росією, тому він швидко відреагував на ноту України і запропонував українській дипломатичній місії взяти участь на мирній конференції.

Перебуваючи у Бресті українська дипломатична делегація була у складній ситуації, яка представляла на важливому міжнародному форумі державу, яку не визнавали, але і в той же час мали завдання глобального характеру. Делегація доводилося стояти пліч-о-пліч з досвідченими дипломатами високого державного рівня та воєначальниками. Шанси України були майже безуспішними. Проте вони були готові виконати життєво важливі для України завдання й відстоювати її інтереси з великим завзяттям.

Отже, проаналізувавши те, як Центральна Рада намагалася встановлювати гарні взаємовідносини з країнами Антанти, Росією та Німеччиною, то можна зробити висновок, що вона мала недостатню політико-правову обґрунтованість своїх планів.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Відродження нації. Частина 1. Відень: Видавництво «Дзвін», 1920. 348 с.
2. Верстюк В. Українська Центральна Рада: навч. посіб. Київ : Заповіт, 1997. 344 с.
3. Грушевський М. На порозі нової України. Київ, 1918.
4. Павлюк О. Дипломатія незалежних Українських урядів. 1917-ті – 1920-ті рр. 2001. с.314-397
5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т./ гол.ред. В.О. Коваленко. Київ, 1997.Т. 2. 62 с.
6. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. Т. I. Відень, 1921. 151 с.
7. Шульгин О. Початки діяльності Міністерства закордонних справ України. *Український самостійник*. 1957. Грудень. Ч.4. С. 29-32
8. Дацків, І. Дипломатичне протистояння між українською і російською делегаціями на Брест-Литовській мирній конференції. *Мандрівець*. 2011. № 1. С. 28-34.

9. Дацків, І. Б. Дипломатичні стосунки Директорії УНР із радянськими урядами Росії та України. *Український історичний журнал*. 2009. №3. С. 108-122.

Гришко Ю.В.

студентка 1 курсу СВО «магістр» спеціальності
014.03 Середня освіта (історія)
Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 82(091)

ЕЛІЗА ОЖЕШКО – ПОЛЬСЬКА ПИСЬМЕННИЦЯ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ

У статті проаналізовано життя та творчість польської письменниці Елізи Ожешко, як воно відображене на просторах мережі Інтернету.

Ключові слова: орден сакраменток, жіноча емансипація, соціальна нерівність, капіталізм, світогляд.

Інновації в сучасній історичній науці асоціюються насамперед з т. з. DIGITAL HISTORY, й при цьому йдеться не тільки про електронні тексти статей, що стали вже звичним явищем у навчальній практиці, але й про електронні публікації історичних джерел та ін. цифрових матеріалів, необхідних у роботі над сучасним науковим дослідженням (див., наприклад: [Єремєєв]). Метою цього повідомлення є розгляд українського сегменту Інтернету на предмет присутності в ньому інформації про білорусько-польську письменницю Елізу Ожешко та її аналіз.

Еліза Ожешко (1841–1910 рр.) (E. Orzeszkowa, дівоче прізвище – Ельжбета Павловська) народилася 6 червня (25 травня) 1841 р. в містечку Мильковщина Гродненського повіту Гродненської губернії (теперішня Білорусь) у родині багатого поміщика та адвоката Бенедикта Павловського. У бібліотеці її батька, який був людиною прогресивних поглядів, була представлена майже вся французька література епохи Просвітництва: праці Вольтера, Дідро, Руссо та ін. [2].

Виховання Еліза отримала у Варшавському пансіоні ордену сакраменток (*орден був створений у Парижі в сер. XVII ст. монахиню Мехтильдою, був відомим тим, що став, власне, дівочою школою-пансіоном*), в якому перебувала з 1852 до 1857 року.

У школі-пансіоні майбутня письменниця вивчала різні іноземні мови, історичні предмети, математику, відвідувала також уроки музики, танців, живопису. Під час свого навчання в школі Еліза Ожешко отримала славу шкільної письменниці [2].

Її світосприйняття формувалося завдяки працям польських просвітителів, французьких енциклопедистів, англійських позитивістів. Е. Ожешко увійшла в польську літературу як захисниця демократизму, гуманності, технічного прогресу [2].

Уся творчість і все свідоме життя польської письменниці пов'язані з Гродно. Еліза Ожешко в свої 17 р. приїхала в Гродно в 1857 році, і тут уже в 1858 році вона виходить заміж за поміщика Кобринського повіту Петра Ожешка [2].

Після вінчання в бернардинському костелі, молоді люди поселилися в маєтку чоловіка Людвіново, володіння хоч і багате, але обтяжене боргами. Молоду мрійницю чекало монотонне провінційне життя котре перервалося повстанням в 1863 році, і це докорінно змінило подальшу долю Ожешка. Чоловіка Елізи було відіслано в Пермську губернію (як господаря маєтку, дружина якого допомагала повстанцям), а сам маєток було конфісковано царською владою. Еліза повернулася в батьківський будинок, в Мильковщину, після чого в 1869 році переїхала в Гродно, де проживала до самої смерті (1910 р.) [3, с. 161].

Повернувшись додому, написала своє перше оповідання «Малюнок з голодних літ» (1866), після чого, написала ще шість повістей і романів, які створювалися під великим впливом пануючого тоді позитивізму, а тому тенденційних, повчальних і схематичних [4].

Через три роки із заслання повернувся її чоловік. Нові стосунки не склалися. Перший крок в розірвані шлюбу був зі сторони письменниці, і у 1869 р. він був визнаний недійсним.

Оселившись у Гродно, Е. Ожешко продала батьківський будинок у Мильковщині (1870 р.) та почала жити літературною працею. У 1894 р. вийшла заміж вдруге, за Станіслава Нагорського, та почала тим часом займатись благодійністю й патріотично-суспільною діяльністю [2].

Письменниця стала відомою не тільки в Польщі. Не маючи дипломів з вищих навчальних закладів: університетів та академій, Еліза Ожешко була представлена як одна з претенденток на одержання Нобелівської нагороди. Демократичні тенденції польської письменниці перекликалися з тими традиціями та звичаями світової філософської думки, які пропагували гуманізм і служіння народу, закріплювали національну свідомість, підпорядковували власні інтереси загальним, виступали проти духовної анархії [2].

Польська авторка Еліза Ожешко зі сторінок польської преси ознайомилась із творчістю та працями Івана Франка, після чого вирішила першою написати йому листа. На той час він був відомим і популярним у Польщі автором [5, с.143].

Напередодні знайомства з Франком Еліза Ожешко почала вивчати українську мову, а разом з нею й українську літературу [5, с.143].

Щоб знати досконало та глибоко вивчити мову, побут, звичаї і традиції українського народу Еліза Ожешко звернулася з проханням до Івана Франка поради й книжки, підручники та довідкову літературу з граматики української мови та української історії, літератури, географії, історії України. Іван Франко не лише рекомендував польській авторці матеріали для навчання, а й вислав їй ці матеріали поштою [5, с.143].

Підтвердженням того, що Еліза Ожешко знала українську літературу, є її оповідання «Зимового вечора», стиль і манера письма та використання фольклорних джерел якого схожі до творів Марка Вовчка та І. Нечуя-Левицького. Літературознавець Григорій Вервес зазначав: *«Про значення української літератури для Ожешко найяскравіше свідчить її оповідання «Зимового вечора» (1887), яке і своєю тематикою, і способом обробки життєвого матеріалу різко відрізняються від інших її творів того часу; воно і тематично, й ідейно співзвучне з оповіданням Франка «На дні» та «Ліси і пасовиська» [5, с. 144].*

Творчий доробок Елізи Ожешко (1842 – 1910) викликає інтерес серед читачів сучасності. Її твори знають майже в усіх країнах світу, але особливою популярністю вони користуються в Польщі, Литві, Білорусії та Україні. Письменниця відображала у своїх творах настрої широких мас населення після повстання 1863 року. З позицій реалізму, спираючись на аналіз і соціальну зумовленість образів, вона висвітлювала внутрішній світ сучасників [6, с.78-79].

Доля жінки в антигуманному суспільстві – центральна та головна тема в художньому дискурсі авторки. Вона створила цілу низку образів жінок. Художньо типові образи постають у таких її творах, як «Пізнє кохання» (1867), «Сильфіда», «Пан Граба», «Щоденник Вацлави», у повісті «Марта» та оповіданні «Перервана ідилія» [6, с.79].

Її дебют відбувся в пресі повістю «Картинка з голодних років» («Obrazek z lat głodowych», 1866). Мала різні криптоніми й псевдоніми: Е. О., Wał (z Wa-Lit-No), Li...ka, Gabriela Litwinka. Ранні романи та оповідання письменниці «Пан Граба», («Pan Graba», 1869 р.), «Марта» («Marta», 1873 р.) та інші були написані на різні теми, але в

цих творах зображено саме, суспільна емансипація та боротьба жінок за людську гідність. Розпаду патріархального устрою та піднесенню буржуазії присвячені романи «Елі Маковер» («Eli Makower», 1874–1875 pp.), «Родина Брохвичей» («Rodzina Brochwiczów», 1876 p.). Широке визнання письменниці принесли роман «Меір Езофович» («Meir Ezołowicz»), оповідання з життя білоруських селян «Низини», («Niziny», 1883 p.), «Дзюрдзі» («Dziurdziowie», 1885 p.), «Хам» («Cham», 1888 p.), роман «Над Неманом» («Nad Niemnem», 1887 p.). Якщо брати пізні літературні праці, то найяскравіше виокремлюються такі роботи, як роман «Аргонавти» («Argonauci», 1899 p.) та збірник оповідань «Слава переможеним» («Gloria victis», 1910 p.), який був присвячений повстанню 1863 р. [2].

Не стало Елізи Ожешко в травні 1910 році, після тяжкої та довготривалої хвороби серця. Похована письменниця в Гродні.

Таким чином, Еліза Ожешко протягом довгого творчого життя написала визначні твори, які залишилися в пам'яті польського народу. Вона була першою в Польщі жінкою, яка стала професійною письменницею. У її творах порушувалися важливі питання того часу, а герої в її оповідань, повістей і романів набували рис соціально-історичних типів.

Вона перша, хто наважився писати в своїх творах про жіночу емансипацію, критикувала капіталізм та соціальну нерівність, відтак її твори складають інтерес не лише для літературознавців, а й для істориків – як джерело для вивчення соціально-економічних, світоглядних і політичних процесів в Центрально-Східній Європі.

Список використаних джерел

1. *Єремєєв П.* Сучасний стан та перспективи розвитку історичної інформатики: за результатами XIV конференції асоціації «Історія і комп'ютер» СІД. 2015. Вип. 25. С. 183–186. URL: http://history.org.ua/LiberUA/sid_2015_25/sid_2015_25.pdf
2. Польськомовні видання творів Е. Ожешко XIX – початку XX ст. у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (до 175 – річчя від дня народження письменниці). URL: <https://www.google.com/search?q=%D1%8D%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0+%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE&ei=yfmBXommJrTlmwXFw5QI&start=20&sa=N&ved=2ahUKEwjRtOtrMLoAhW08qYKHcUhBQE4ChDy0wN6BAgMEDE&biw=1680&bih=907#>
3. Элиза Ожешко в эстетическом пространстве современности / Мусиенко // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. 2011. №1. С. 160–167.
4. Шкраб'юк П. Еліза Ожешко – Іван Франко: діалог двох імен й літератур як вияв міжнародного взаєморозуміння та визнання. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=132>
5. Спартар І. Іван Франко та Еліза Ожешко: взаємини, рецепція переклади (на матеріалі листів Івана Франка та Елізи Ожешко, перекладених Михайлом Возняком / І. Спартар // Волинь – Житомирщина. 2006. № 15. С. 142–147.
6. Ткачук М. Наративні принципи прози Елізи Ожешко. Київські полоністичні студії. Том XXVI. Літературознавство. С. 78–85.

Дементєєв Я.Я.

студент 4 курсу спеціальності

014.03 Середня освіта (історія)

Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 908 (478)

ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЗА ГЕТЬМАНУВАННЯ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

У даній статті розкриваються особливості становлення другого Гетьманату Павла Скоропадського. Розглянуто особливості внутрішньої і зовнішньої політики другого гетьманату. Особлива увага зосереджена на розвитку державного будівництва, проведення аграрних, культурних, освітніх та військових реформ.

Ключові слова: освіта, культура, економіка, українська державність, військо, реформа приватна власність, земельне питання.

Актуальність даної роботи визначена надзвичайним впливом української революції 1917-1921 рр. на подальшу історію української нації, держави і на процес формування національної свідомості українців. Важливу рушійну силу в цьому процесі відіграла діяльність гетьмана Павла Скоропадського. За невеликий час його влади Україна пережила дуже складні процеси легітимізації країни, політичні, економічні та соціальні зрушення, громадянську війну та воєнну агресію з боку іноземних держав, що мали свої плани на українську територію. Але разом з тим ці події були насичені важливими факторами для розбудови української державності, пробудження і піднесення національної свідомості українського народу. Було розпочату процес відродження та розвитку культури, освіти, запровадження українського регулярного війська.

Розвиток української державності в наш час був би неможливим без надзвичайно важливого історичного досвіду. Української держави Павла Скоропадського. Цей період став початковим етапом для здійснення віковичного прагнення незалежності українського народу, став фундаментом для захисту і збереження української культури та подальшої боротьби за відродження власної самостійної держави впродовж століття.

Мета, яку передбачається досягти в роботі, полягає в розкритті основних характерних здобутків української нації під впливом гетьмана Української Держави Павла Скоропадського.

Командування німецьких військ аналізуючи ситуацію в Україні прийшли до висновку, що Центральна Рада не має в суспільстві достатнього рівня підтримки, не має дієвих механізмів вирішення проблем в державі і подальші відносини є безперспективними.

Під час прийняття Центральною Радою конституції 29 квітня 1918 року засідання було перервано німцями, що почали розганяти та арештовувати депутатів і Рада припинила своє існування. Цього ж дня відбувся Всеукраїнський з'їзд хліборобів на якому були присутні близько 6 тисяч делегатів, на якому різкій критиці була піддана діяльність Центральної Ради і висунуто кандидатуру Павла Скоропадського на посаду гетьмана Української держави Рішення було прийнято одностайно і на Софіївському майдані Скоропадський отримав благословення від архієпископа Никодима на правління [3].

Скоропадський звернувся до народу через маніфест – «Грамота до всього українського народу», де український народ був сповіщений, що після допомоги Четверного Союзу керівництво Української Народної Республіки не змогло виконати міжнародних домовленостей, стабілізувати політичні та соціально-економічні проблеми в Україні. Внаслідок чого Центральну Раду усунуто від керівництва, а всю повноту влади до обрання всеукраїнського парламенту перебирає на себе в якості гетьмана

Української держави. Усі рішення, закони і розпорядження видані Центральною Радою та Тимчасовим урядом Росії анулювались. Було проголошено право приватної власності, вільної торгівлі, свобода купівлі та продажу землі. Гетьман обіцяв врегулювати політичну, господарчу та соціальну проблему, охороняти права громадян і закликав всіх охочих допомогти розбудові Української Держави [5].

До обрання сейму в Україні мали діяти «Закони про тимчасовий державний устрій», в них зазначалось, що вся влада в країні належить гетьману. Гетьман наділявся правом вести контроль над зовнішньою та внутрішньою політикою, здійснювати виконавчу і законодавчу владу, приймати чи відхиляти законопроекти. Призначати голову Ради міністрів та кабінет міністрів. Оголошувався верховним головнокомандувачем та мав право вводити воєнний стан, надавати амністію.

Нова держава мала риси республіканської моделі з монархічними засадами, фактично оголошувалась диктатура, авторитарний режим. За декілька місяців було сформовано новий адміністративний апарат. Уряд гетьмана був сформований не за партійною приналежністю, як це робила УЦР, а за професійною компетенцією. Гетьман керувався не політичними вподобаннями, а актуальними потребами для вирішення проблем країни. Основними завданнями було створення дієвої державної адміністрації, усунення анархічних настроїв в країні, проведення соціальних, аграрних реформ, створення боєздатної армії. Проводячи зовнішню політику Павло Скоропадський наслідував діяльність Української Центральної Ради. Зміцнював незалежність держави та встановлював дипломатичні зв'язки, спирався на підтримку Німеччини та Австрії [1].

Для запобігання російській військовій агресії розпочату формування і укомплектування українських збройних сил, засновано Генеральний військовий штаб. Затверджено військові звання, текст присяги, складено військовий реєстр і розпочато підготовку офіцерів. В українську армію намагались брати лише патріотично налаштованих, відданих Українській Державі чоловіків, які вже довели свою прихильність ідеї незалежної держави. До української армії долучились близько двохсот генералів, але більшість з них були русифіковані і більша частина була офіцерами в колишній царській армії. Це становило загрозу в розбіжності поглядів офіцерів, щодо розбудови української армії [6].

Вже влітку 1918 року регулярні війська склалися з 60 тисяч солдатів. За планом після закінчення військової реформи військо мало нараховувати близько 300 тисяч солдатів у мирний час. Була створена народна поліція під назвою державна варта, що мала гарантувати безпеку суспільства, до якої було також залучено колишніх царських офіцерів. Розпочато формування військового морського флоту, гетьман отримав дозвіл від німецького командування на повернення суден захоплених Німеччиною в першій світовій війні. Розпочалось відродження козацького війська [6].

З приходом до влади Павла Скоропадського землевласники фактично стали привілейованим станом, в їх руках зосередилась влада на місцях. Гетьман розпустив створені за Центральної Ради земельні комітети і місцеві органи влади. Управлінські функції були надані старостам та міським отаманам, була відновлена посада земського начальника та поновлено повітові та губернські ради. Було видано закон про вибори до земства, що надавав перевагу хліборобам.

Уряд Павла Скоропадського розумів значення аграрного питання і в жовтні 1918 року створив Вищу земельну комісію під керівництвом гетьмана. В листопаді було затверджено законопроекти, що мали стати початком земельної реформи. Згідно законопроектів було розпочато процес поширення фермерської форми господарювання на українські села, але успішно реалізувати програму не вдалося. Селяни не хотіли повертати поміщикам землі та майно, що були конфісковані за час правління Української Центральної Ради. Селяни почали палити маєтки в знак протесту, знищувати посіви на полях та навіть вдаватись до фізичної розправи над поміщиками [4].

У період правління Скоропадського було запроваджено нову грошову одиницю, засновано національні банки, розширено залізничні шляхи, швидко розвивалась і посилювалась виробнича діяльність на підприємствах. Влітку 1918 року створено Українську автокефальну православну церкву під керівництвом митрополита Липківського.

Скоропадський вважав, що доступна освіта і її українізація допоможе зростити свідоме українське суспільство. Уряд в рекордні два місяці досяг успіху в освітній і культурній сфері чим схилив на свою сторону більшість інтелігенції. Було створено 150 гімназій де вводилась обов'язкова українська мова і почався друк мільйонів підручників. Щоб не розпалювати нових конфліктів було прийнято рішення не піддавати їх українізації, а започаткувати нові українські школи. Але викладання предмету української мови та літератури, історії України в гімназіях все ж було введено. Для бідних учнів надавалась можливість отримувати іменні стипендії-імені Тараса Шевченка, Григорія Сковороди, Івана Франка [7]. Почали відкриватись університети, галереї мистецтв, історичні музеї, театри. За наказом Скоропадського спеціальна наукова комісія почала формувати структуру академії, а в листопаді 1918 року згідно наказу гетьмана було обрано перших академіків Української академії наук. 14 листопада 1918 року відкрито Українську Академію Наук під керівництвом професора Володимира Вернадського

Реформуванню піддалась і українська культура, було створено Український національний театр під головуванням Панаса Саксаганського, «Молодий театр» під керівництвом Леся Курбаса, Українську капелу на чолі з Олександром Кошицею, Державний симфонічний оркестр під орудою Олександра Горілого. Налагоджувалась і видавнича справа, рушійну силу якій давали державні замовлення підручників на, які виділялись великі кошти [2].

Отже, можна зробити висновок, що за правління гетьмана Павла Скоропадського Українська Держава пройшла не великий, але продуктивний шлях розбудови української державності. Особливу увагу гетьман приділяв освіті, культурі та формуванню боєздатного війська. За його сприяння відкривались школи, університети, бібліотеки, театри та опери, засновано Українську Академію, проведено українізацію освітньої сфери і засновано національні галереї, музеї, оркестри. Але крім значних досягнень гетьман допустив багато помилок при розбудові державності, чим вдало скористались опозиційні сили соціалістів, прихильників Центральної Ради.

Список використаних джерел

1. Іванова, А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, Гетьманату П. П. Скоропадського та Директорії. Київ. 2011. 224 с.
2. Купрійчук В. Гуманітарний розвиток Української держави в добу П. Скоропадського. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2011. № 4. С. 18-24.
3. Кривець Н. Джерела до історії українсько-німецьких відносин 1918–1933 рр. Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України. Київ. 2007. Чис. 14 : На пошану історика, джерелознавця, історіографа, проф. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка Ярослава Калакури з нагоди 70-річного ювілею. С. 136–149.
4. Мироненко О.М. Земельні реформи П.Скоропадського. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ. 2005. Т. 3 : Е – Й. 672 с.
5. Терещенко, Ю. І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, погляди, контрверсії. Київ. 2008. С. 13–40

6. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил, 1917-1921. Київ. 1995.

7. Фігурний Ю. С. Державотворча діяльність гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі (До 135-річчя від дня народження та 90-ліття утворення Української Держави). *Українознавство*. 2008. № 3, 4.

Кіряк О.В.

к.ю.н., доц. кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
Імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці

УДК 340.5

ГОЛОДОМОР ЯК ФОРМА ДИСКРИМІНАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ПРАЦЯХ ІНОЗЕМНИХ ДОСЛІДНИКІВ

***Анотація:** У статті досліджуються роботи іноземних дослідників, що присвячені одній з найтрагічніших сторінок вітчизняної історії – Голодомору української нації 1932-1933 років. До уваги беруться як праці, створені очевидцями тих подій, так і аналітичні напрацювання наших сучасників, зарубіжних істориків та правознавців.*

***Ключові слова:** голодомор, дискримінація, геноцид, Україна, дослідження*

Голодомор 1933-1934 рр. як юридично доведена дискримінація українського народу у формі спланованого геноциду посідає особливе місце в історії нашої держави з цілої низки причин. Безпрецедентний за своїми масштабами, він був обумовлений не об'єктивними, природними явищами, а виключно соціально-політичними причинами: державною політикою «витягування» продовольства у селян помноженою на бажання помститися свідомим україномовним селам, що активно протистояли колективізації та розкуркуленню в перші роки радянської влади.

Як відзначають у своїй праці група ірландських дослідників, протягом 1932-1933 років українська нація зазнавала геноциду, оскільки під сталінським керівництвом запроваджувався штучний голод з метою зламати можливий опір української нації побудові комунізму. Як слушно виділяють автори, головною ціллю цієї форми дискримінації було волелюбне та індивідуалістичне українське селянство, в результаті чого було зламано «хребет нації» і це стало найбільшою трагедією, яку пережила українська нація протягом ХХ століття [1, с. 167].

Іноземні науковці порівнюють геноцид українського народу на початку 30-х років минулого століття з іншими загальноновизнаними актами дискримінації окремих національних прошарків населення, такими як Голокост євреїв під час II світової війни, чи етнічна чистка групи Хуту проти Тутсі під час масових убивств в Руанді 1994 року [2, с. 4].

За підрахунками американських дослідників, за період з кінця 1932 року до літа 1933 років СРСР від голодомору загинуло приблизно у сім разів більше людей, ніж у Великий терор 1937-1938 років. Трагічний ефект такого винищення залишив свій кривавий слід впродовж наступних десятиліть, а його політичні наслідки залишаються і сьогодні критично актуальними [3, с. 97].

Окрему віху у розвитку історико-правових досліджень складають праці представників канадської діаспори, які наголошують на тому, що всупереч заперечень

радянської влади, вихідці з України дізнавалися про страждання своїх родичів чи односельців з багатьох джерел та виходили на масштабні протести проти дискримінації української нації в такій жахливій формі [4].

Досліджували і німецькі дослідники (Rudolf A. Mark [5], EdbertJahn [6], DmytroZlepko [7], RolfGöbner [8], WilfriedJilge [9] тощо) та французькі науковці (Nicolas Werth [10], AnneColdefy-Faucart [11], OlgaCamel-Mandzukova [12], LynneViola [13], Iouri Šapoval [14] та ін.), а також іспанські вчені (Jesús López-Medel [15], Pura Sánchez Zamorano [16], Miguel Cabo Villaverde [17]). Вивчали це питання і вчені через призму подібних подій у своїх країнах [1].

Жахливі соціально-культурні перетворення, фатальна зміна парадигм, руйнування цінностей і смислів були помічені більшістю дослідників, як в цілому, так і у контексті гендерної складової [16]. Також безсумнівним прямим наслідком голодомору були чисельні акти канібалізму [17, с. 21].

Раніше невідомі, засекречені для громадськості документи стали предметом досліджень не лише вітчизняних науковців, але й дослідників з іноземних країн. Зокрема, свою працю «Голодомор: Великий Голод в Україні 1932-1933 років» відомий польський науковець Єржі Бернарек базував виключно на архівах секретних служб [20, с. 167].

Важливою складовою у вивченні цієї проблеми є звернення не лише до її регіональних історіографічних джерел, але й до відображення цієї загальнонаціональної трагедії у свідченнях очевидців, представників іноземних консульських та дипломатичних установ, що чудово збереглися і наразі є загальнодоступними носіями інформації. Зокрема, польські архіви містять велику кількість матеріалів про траєкторію репресій, починаючи з Великого терору, а також про спроби аналізу їх причин та наслідків. Однак серед цих матеріалів не можна знайти нічого конкретного, щоб відрізнити Україну від того, що відбувалося по всьому СРСР, на відміну від Великого Голодомору, чия українська «специфіка» ніколи не викликала сумнівів. За свідченнями польських консулів, найбільш очевидним наслідком голодомору того періоду став видимий приплив голодуючих людей із сіл, що цілодобово вистоювали у продовольчих чергах, благаючи про допомогу і, зрештою, помирали просто на вулицях Харкова, Києва, Дніпропетровська, Умані та інших міст України [19, с. 16, 21, 26].

Як бачимо з наведеного вище, сутність голодомору, як крайньої форми дискримінаційного геноциду, обґрунтовано підтверджує злочинні дії радянської панівної верхівки, направлені на підступне повне або часткове знищення національної громади мешканців україномовних сіл за наперед очевидним (як для сучасників, так і для наступників) критерієм приналежності їх до відповідної національної спільноти.

Довготривале замовчування цієї сторінки історичної пам'яті та штучне викривлення фактів щодо підстав та перебігу дискримінаційного винищення української нації в цей період призвело і до спотворення національної пам'яті, відлуння якої ми відчуваємо до сьогодні. Проте починаючи з 1987-1988 років, повторне розкриття та трактування Голоду відіграло ключову роль в Україні в дискусіях між прихильниками процесу демократизації та тими, хто до тих пір дотримувався прокомуністичної ідеології [3, с. 97].

За словами Георгія Касьянова, до 1991 року теми всіх репресій та голоду 1932-1933 років були предметом ідеологічного протистояння радянських партійних босів та націонал-демократів, які мали мовчазну підтримку з боку «суверенних комуністів», але після здобуття незалежності ситуація змінилася [21, с. 38].

Продовжує ці твердження Тетяна Журженко, яка зазначає, що після Помаранчевої революції Голодомор став стрижнем нової політики ідентичності, яка концептуалізувала українську націю як «пост-геноцидну» спільноту, колективну жертву комуністичного режиму [22, с. 597].

У 2008 р. В Українському науково-дослідному інституті при Гарвардському університеті відбулася міжнародна конференція під назвою «Великий голод в Україні: Голодомор та його наслідки», де спільними зусиллями істориків, архівістів та демографів, продовжувала формуватися більш повна історія Голодомору.

Але офіційне тлумачення Голоду як геноциду зустрічає неоднозначні відгуки в наукових колах, що корелюють з думками та настроями певних прошарків українського населення, котре досі тяжіє до проросійських наративів. Досить цікавим у цьому контексті є ретроспективний аналіз нашої дійсності з позицій амбівалентності радянської ностальгії від українофобії та сепаратистських скарг, здійснений Санширо Хосака минулого року [23], в результаті чого можна пояснити і полярні підходи до визначення самого поняття «Голодомор».

Серж Сіпко пропонує ототожнювати термін «голодомор» з поняттям «вимищення голодом»[4, с. 243]. Натомість, за дефініцією, запропонованою Філіпом Вольним порівняно нещодавно, останнім часом класичне розуміння поняття «Голодомор» дещо розширилося в результаті включення до його змісту також і концентрованих зусиль щодо знищення (вбивства) тих, хто належить до певного класу людей - наприклад, селян часів Голодомору - або тих, хто поділяє певні політичні переконання [2, с. 6].

При всій багатоманітності розумінь досліджуваного історико-правового феномену, зважаючи на синонімічний дискурс та полярність висловлених підходів до окреслення поняття «Голодомору» у вигляді найважчої форми дискримінації – геноциду української нації, – наголос, з нашої точки зору повинен навпаки акцентуватися на співставленні цих категорій, що доповнюють загальну картину та формують більш досконалі уявлення про справжній підстави та перебіг подій того періоду.

Підсумовуючи все вищенаведене, з'являється об'єктивна можливість сконструювати розуміння сутності голодомору, як крайньої форми дискримінаційного геноциду, що обґрунтовано підтверджує зловмисні дії радянської панівної верхівки, направлені на підступне повне або часткове знищення національної громади мешканців україномовних сіл за наперед очевидним (як для сучасників, так і для наступників) критерієм приналежності їх до відповідної національної спільноти.

Список використаних джерел

1. NoackCh., JanseenL., ComerfordV. Holodomor and Gorta Mor: Histories, Memories and Representations of Famine in Ukraine and Ireland. *Anthem Press*. 2014. 286 p.
2. WolnyPh. Holodomor: The Ukrainian Famine-Genocide. *The Rosen Publishing Group*. 2017. 64 p.
3. Graziosi A. The Soviet 1931-1933 Famines and the Ukrainian Holodomor: Is a New Interpretation Possible, and What Would its Consequences Be? *Harvard Ukrainian Studies*. Vol.27. No ¼ (2004-2005). pp.97-115.
4. СіпкоS. StarvingUkraine: TheHolodomorandCanada`sResponse. *UniversityofReginaPress*. 2018. 300 p.
5. Mark R. A.Zwischen Politisierung und Historisierung: Der Holodomor in der ukrainischen Historiographie. *Berliner Wissenschafts-Verlag*. Vol. 54. No. 12 (2004). Pp. 164-182.
6. Jahn E. Der Holodomor im Vergleich: Zur Phänomenologie der Massenvernichtung. *Osteuropa*. *Berliner Wissenschafts-Verlag*. Vol. 54. No 12. Pp. 13-32.
7. ZlepkoD. „Alles ist wunderbar“: Der Holodomor aus der Sicht der Zeitgenossen *Osteuropa*, Vol. 54. No. 12. *Vernichtung durch Hunger* (2004). Pp. 191-203.
8. Göbner R. Verbrannte Seelen: Der Holodomor in der ukrainischen Belletristik *Osteuropa*, Vol. 54, No. 12, *Vernichtung durch Hunger: Der Holodomor in der Ukraine und der UdSSR* (2004). Pp. 183-190.

9. Jilge W. Nationalukrainischer Befreiungskampf: Die Umwertung des Zweiten Weltkrieges in der Ukraine Osteuropa, Vol. 58, No. 6, Geschichtspolitik und Gegenerinnerung: *Krieg, Gewalt und Trauma im Osten Europas*. (2008). Pp. 167-186.
10. Werth N. Retour sur la Grande Famine Ukrainienne de 1932-1933. *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*. No. 121 (janvier-mars 2014). Pp. 77-93
11. Coldefy-Faucart A., Boryssenko V., Vapné L. La Famine en Ukraine (1932-1933). *Ethnologie française, nouvelle serie, T. 34, No. 2, Ukraine. Ykpaïha: Terrains, éveils*. (2004). Pp. 281-289.
12. Camel-Mandzukova O. La Famine Amine de 932-1933 en Ukraine dans le Roman "Le Prince Jaune" de Vasyl' Barka. *Revue des études slaves*. Vol. 68. No. 1 (1996). Pp. 23-35.
13. Viola L., Poncharal B. La famine de 1932-1933 en Union Soviétique. *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*. No. 88 (2005). Pp. 5-22
14. Šapovallo. La lejovschina en Ukraine (1936-1938). *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*. No. 107. juillet-septembre 2010, Pp. 39-54.
15. López-Medel J. Ucrania: indispensable salto adelante y no en el vacío. *Política Exterior*. Vol. 28, No. 158 (MARZO / ABRIL 2014). Pp. 38-44.
16. Pura S. La destrucción del pueblo soviético: el doble rasero. *Cuadernos de Pensamiento Político*. No. 18 (Apr. - Jun., 2008). Pp. 25-69.
17. Cabo Villaverde M. Confrontaciones con el Poder Sovietico en el Torbellino de la Colectivization. *Historia Social*. No. 77 (2013). Pp. 133-147.
18. Bemporad E. Women and Genocide: Survivors, Victims, Perpetrators. *Indiana University Press*. 2018. 344 p.
19. Kuśnierz R., Redko Ph. The Impact of the Great Famine on Ukrainian Cities: Evidence from the Polish Archives. *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 30, No. ¼. (2008). Pp. 15-30.
20. Bernarek J. Holodomor: The Great Famine in Ukraine 1932-1933. Institute of National Remembrance. *Commission of the Prosecution of Crimes against the Polish Nation*. 2009. 647 p.
21. Kasyanov G. Ukraine: the Holodomor and Nation-building. *Carnegie Endowment for International Peace*. Vol 2. 2010. Pp. 37-50.
22. Zhurzhenko T. "Capital of Despair": Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution. *East European Politics and Societies*. 2011. Volume: 25 issue: 3, Pp. 597-639.
23. Hosaka S. Hybrid Historical Memories in Post-Euromaidan Ukraine. *Europe-Asia Studies*. 2019. T. 71. Vol. 4. p. 551-578.

О.О. Клименко

студент 4 курсу спеціальності Середня освіта (історія)
Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 94(477):7.078 «19/20»

ВИДАТНІ МЕЦЕНАТИ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ У II ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Автор характеризує один з різновидів благодійної діяльності в Україні у II половині XIX – на початку XX століття – меценатство. Аналізуються галузі та напрямки цієї діяльності, значення для розвитку української культури та суспільства у цілому. Подається стисла характеристика благодійної діяльності найбільш видатних меценатів України даного періоду.

Ключові слова: меценат, культура, мистецтво, колекціонування, виставки, національне відродження.

Кінець XIX – початок XX століття називають «золотою добою» українського меценатства. З активізацією загального інтересу до благодійницької діяльності, починається новий етап і в діяльності українських меценатів. Формами підтримки та сприяння розвитку культурної сфери були найрізноманітнішими – від прямої фінансової допомоги, до більш опосередкованих форм сприяння: вигідні замовлення художникам та митцям, фінансування їх закордонних творчих подорожей, купівля витворів мистецтва на виставках, заснування власних галерей, залучення до співпраці діячів культури та мистецтва. У цей час також сформувалась система так званого «малого меценатства», суть якої полягала у зібранні мистецької спадщини в приватні колекції.

Найвідомішими приватними колекціями того часу були колекції О.М. Алфьорової, К.М. Скаржинської, Б.Г. Філонової, І.І. Шараневича. Під час виставки церковної старовини в Петрограді збирались кошти потерпілим у Першій світовій війні солдатам [1, с. 161]. У ній взяли участь і українські колекціонери: зокрема Б.І. Ханенко надав хрести, ікони із свого зібрання, О.О. Бобринський – емалі. Взаємодія з меценатами була двостороннім процесом – так, митці могли прямо звернутись з проханням про фінансову допомогу до меценатів.

Цей період в історії України представлений меценатами двох груп: фундаторами та організаторами. Важливою їх заслугою була популяризація своїх знахідок, поширення наукових знань, утворення благодійних фондів [2, с. 9].

Меценати Львова В.Дідушицький, А.Потоцький, Л.Сапега заснували благодійну спілку ім. К.Шайнохи, метою якої була підтримка науковців та літераторів. Цікавою формою діяльності меценатів стало так зване «садове меценатство». У родових маєтках колекціонувались предмети декоративно-прикладного мистецтва, картини, скульптури, бібліотеки. Самі ж садиби також були витворами садово-паркового й архітектурного мистецтва. Митців радо вітали Гарновські – Качанівка та Мотовилівка; Микола Кондратьєв – Низи, княгиня Наталія Григорівна Яшівль – Сунки та Княгинино тощо [3, с. 370].

Важливою галуззю була допомога освітнім закладам та медичним установам, та так зване «соціальне благодійництво». Меценати також піклувалися про жебраків, покинутих дітей, безпритульних, глухонімих, людей похилого віку, хворих. Найрізноманітнішими були також способи надання грошей закладам освіти – духовні заповіді, стипендіальні фонди, пожертви благодійним організаціям та земствам. Подекуди заповідачі висловлювали прохання присвоїти своє ім'я підтримуваному ним закладу.

XIX століття – період активної роботи у сфері благодійності українського жіноцтва. Вони виступають опікунками освітніх закладів або очільницями благодійних товариств. Багаті спадкоємиці М.Браницька та А.Гавриленкова зводили у своїх маєтках храми, церковно-приходські школи, лікарні. Жінки з родини Терещенків, О.Н. та Н.В. Терещенко були членкинями Ради Київського Відділу Кураторства Імператриці Марії Федорівни про глухонімих [4, с. 67].

Відомим громадським діячем, меценатом та благодійником був І. Скоропадський. У 1865 році він очолив Прилуцьку повітову училищну раду та розпочав меценатську діяльність у сфері освіти та науки. У 1867 році Іван Скоропадський заснував пансіон для підготовки народних учителів, де могли навчатися виключно діти з села, найкращі випускники сільських училищ. Він утримував їх усіх особистим коштом. Та на цьому Скоропадський не зупинився, а згодом відкрив перше у місті жіноче початкове училище. Та й у подальшому саме за його сприяння та матеріальної підтримки було відкрито ряд шкіл та гімназій. Його маєток завжди був відкритим для письменників, художників, музикантів. У Тростянці писав свої картини Микола Ге – він працював над портретами Скоропадського і всіх членів його родини. Нарешті, за сприяння Скоропадського, в Україні з'явився один з

найкращих дендрологічних парків Європи – Тростянецький парк, куди з усіх кінців світу були зведені екзотичні рослини, дерева і кущі [2, с. 13].

Не менш знаковою постаттю своєї епохи став Б. Ханенко – український промисловець, колекціонер, меценат. Родина Ханенків володіла безцінною колекцією творів мистецтва та зібранням букіністики. Богдан Іванович одним з перших на українських землях став колекціонувати давньоруські ікони. Також, його заслугою можна назвати створення Київського художньо-промислового і наукового музею, який був відкритий у 1904 році. Сьогодні колекція Ханенків представлена в Державному музеї західного і східного мистецтва Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків [5, с. 184].

Тарновський Василь Васильович (молодший) був щедрим меценатом українських культурних ініціатив: наприклад, підтримував видання «Київської Старовини» в 1890-х рр. та допомагав київському історичному музею. Свій маєток – Качанівку – перетворив на місце вільного та постійного зібрання таких визначних діячів української культури як Костомаров, Куліш, Вовчок, Лазаревський, не рідко навідувались до нього погостювати визначні російські живописці Ілля Рєпін та Микола Ге. Безпосередньо колекція Василя Тарновського надихнула Рєпіна написати знамените полотно «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Тарновський зібрав велику колекцію козацько-гетьманської музейної та архівної старовини і створив унікальну збірку Шевченкіади. Видав альбом з фотографіями офортів Шевченка, каталог своїх музейних колекцій, альбом гетьманів («Історичні діячі Південно-Західної Росії» В. Антоновича і В. Беца). Василь Тарновський товаришував з Тарасом Шевченком, надавав йому підтримку, а після смерті Кобзаря саме він сприяв облаштуванню його могили в Каневі. Тарновського називають батьком-засновником Музею українських старожитностей (зараз – Чернігівський державний історичний музей) [3, с. 370 – 371].

Українським підприємцем та меценатом був також старший син засновника династії Терещенків – Артемія Яковича Терещенка – Микола Терещенко. Придбавши чималі статки, Микола на зразок своїх рідних розпочав активну меценатську діяльність. Серед його заслуг – фінансова підтримка Першого комерційного училища, Політехнічного інституту, Києво-Подільської жіночої гімназії, Міського музею старожитностей і мистецтва, Пироговської лікарні. Він є фундатором «ОХМАТДИТу» у Києві (Спочатку – «безкоштовна лікарня цесаревича Миколи для чорноробів»). За внесок у розвиток Києва в 1892 році Микола Артемович отримав звання почесного громадянина міста [6, с. 180].

Харитоненко Іван Герасимович витрачав значні як на той час кошти на меценатство та благодійність. За його безпосередньої підтримки були збудовані Сумський дитячий притулок, гуртожиток для студентів Харківського університету, Харківське духовне училище, Сумське духовне училище, кілька церков. Він був нагороджений золотою медаллю на Анненській стрічці за пожертви на створення у Сумах громадської пожежної команди, отримав орден Святої Анни за меценатську допомогу в будівництві Сумської міської лікарні [7, с. 97].

Український письменник, перекладач Кониський Олександр Якович був також громадським діячем, меценатом. Він служив у Полтаві та й заснував там недільні школи та забезпечував їх книгами власного авторства. Переїхавши жити до Києва, він зробив у столиці те саме – заснував кілька недільних шкіл. У якості члена Київської міської ради, Олександр Кониський лобював запровадження викладання української мови в школах, публікував популярні на той час книги і підручники («Українські прописи» (1862), «Арифметика, або щотніця» (1863), «Граматка або перша читанка Задля початку вчень» (1882). Також Кониський став одним із співзасновників Літературного товариства ім. Тараса Шевченка у Львові. Заснував у Києві

видавництво «Вік», в якому були опубліковані більше 100 книжок українською мовою [8, с. 150].

Аналізуючи українське меценатство, не можна не згадати такого видатного українського діяча як Євген Чикаленко. Благодійність, розвиток української культури, безкорислива праця стали для Чикаленка головними рисами життя та діяльності. У нього був принцип: «Треба любити Україну не лише до глибини душі, а й до глибини власної кишені» [9, с. 128]. Передусім Чикаленко зробив чимало для відродження та популяризації української мови. Є. Чикаленко покровительствував Данилові Мордовцю, а коли той написав українську історичну повість «Дві долі», виділив йому тисячу карбованців. Письменник відмовився від гонорару і на ці гроші Львівське Наукове товариство ім. Т. Шевченка заснувало фонд ім. Д. Мордовця для допомоги українським письменникам. Фінансував журнал «Київська старовина», оплачуючи статті, які туди надсилали дописувачі. Саме так побачили світ твори Коцюбинського, Винниченка, Яновського та ін., дуже прихильно ставився до історичних творів про українську націю. Коли М. Грушевський звернувся до громадськості зібрати гроші на будівництво Академічного дому для студентів-українців у Львові, для цієї справи Євген Харлампійович виділив 25 тис. крб. Щойно у 1905 році було видано царський маніфест про свободу слова, як Чикаленко став ініціатором видання українського тижневика. Цим виданням стала газета «Рада». У найскрутніші періоди існування газети Чикаленко не зупинявся ні перед чим, навіть застави в своє майно аби продовжити цю справу [10, с. 156].

Відома в Україні у XIX столітті родина Симиренків – родина промисловців-цукроварів, конструкторів, власників заводів, пароплавів, вчених-садівників, меценатів. Започаткував династію Федір Симиренко, який із трьома братами Яхненками заснував фірму «Брати Яхненки і Симиренко». Будуючи на Черкащині завод для обробки буряків, спорудили лікарню на 150 ліжок, шестикласну школу, театр, газове освітлення. Під час голоду у 1830 році постійно надавали харчування десяти тисячам селян. Протягом 40 років Симиренки передавали одну десятину своїх доходів на розбудову української культури. Вони фінансували журнали «Україна», «Рада» та ін. Матеріально підтримували М. Драгоманова, М. Коцюбинського. Свій маєток ціною близько 10 млн крб. Василь Симиренко пожертвував на потреби української культури [11, с. 35 – 38; 8].

Промисловець із Брянська Семен Могилевцев, оселившись у Києві, зробив багато для розбудови міста за власний рахунок. Серед його добрих діянь – участь у створенні Київського політехнічного інституту, Педагогічного університету ім. Драгоманова та Педагогічного музею. Він надавав матеріальну допомогу не лише на освітню сферу, а й на розвиток охорони здоров'я та культури у Києві.

Бродський Лазар Ізраїльович – крупний цукровий промисловець, меценат та філантроп. Величезні кошти вкладав у будівництво та добротність. За його підтримки існувала та працювала єврейська лікарня в Києві, заклади єврейської освіти. Крім того він фінансував заклади загальноміського значення – Бактеріологічний інститут, Бесарабський критий ринок, стимулював розвиток трамвайного сполучення. Саме засобами Бродського була зведена Хоральна синагога, найбільша в Києві. Будівля була зведена в 1897–1898 рр. у власному маєтку Лазаря Бродського. Також був ініціатором і одним із спонсорів будівництва в Києві Політехнічного інституту [12, с. 35].

Непересічну роль в історії українського благодійництва відіграв також родина Алчевських: Алчевський Олексій Кирилович, Христині Данилівні Алчевська [14; 8, с. 155; 15, с. 142].

Олександр Данилович Тульчинський – відомий київський колекціонер, меценат, родом з Умані. Найбільшим його захопленням було колекціонування. Тульчинський зібрав значну колекцію творів А. Куїнджі, К. Коровіна, М. Врубеля, А. Бенуа, М.

Реріха, Л. Туржанського. Пізніше передав частину своєї колекції до Київської національної картинної галереї [7, с. 128].

Отже, історія української благодійності і II половини XIX – початку XX століття знає ряд імен видатних благодійників та меценатів, які своєю діяльністю не лише сприяли економічному розвитку українських земель, а й мовірно активно долучалися до національно-культурного будівництва. Багато в чому саме завдяки їх зусиллям сформувалась система освітніх закладів, лікарень, сформувалась мистецько-культурна інфраструктура, що стало основою для розгортання національного руху на початку XX століття.

Список використаних джерел

1. Донік О.М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*: Вип. IV. Київ, 2002. С. 155–182.
2. Суровцева І. Ю. Меценатство в Україні другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України / І. Суровцева. Донецьк, 2006. 19 с.
3. Ніколаєва Т. М. Меценат української культури В.В.Тарновський (молодший). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010 р. Вип. XVII. С. 368 – 373.
4. Шумрикова-Карагодіна Л. П. Видатні жінки України і їхній внесок в розвиток національної і світової науки (друга половина XIX – середина XX століття). 2-е вид. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2003. 212 с.
5. Голимба В.І. Історія благодійництва в Україні. Київ, 2002. 267 с.
6. Лазанська Т.І. “Прагнути до громадських справ” – девіз підприємницької родини Терещенків. *Історіографічні дослідження в Україні*: Вип. 9. К., 1999. С. 167–181.
7. Курінна Т. М. Розвиток благодійності на Середньому Подніпров’ї (кінець XVIII – початок XX ст.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 – історія України. – Інститут історії НАН України. Київ. 2004. 167 с.
8. Кудласевич О.М. Роль добродійної діяльності у розвитку системи освіти: вітчизняний досвід другої половини XIX – початку XX ст. *Історія господарства та економічної думки України*. 2013. № 46. С. 144–157.
9. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора, 2011. 480 с.
10. Гузенко Ю.І. Становлення і діяльність благодійних об’єднань на півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст.: на матеріалах Херсонської губернії: дис. на здобуття наук. Ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Київ: Знання, 2004. 241 с.
11. Білоцерківська Г. Василь Федорович Смирненко – меценат української культури. *Бібліотечний вісник*. 2007. № 3. С. 35 – 38.
12. Кудласевич О.М. З історії становлення моделі соціальної відповідальності підприємництва у другій половині XIX – на початку XX століття. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 5. С. 31–36.
13. Дмитрієнко М., Ясь О. Добродійність як атрибут громадянського суспільства: історія і сучасність. *Розбудова держави*. 1994. № 6. С. 37–44.
14. Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое. Дневники, письма, воспоминания URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1951>
15. Мухін М. І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д. Алчевської. Київ: Вища школа, 1979. 184 с.

Кушнірук І.В.

студентка 1 курсу СВО «магістр» спеціальності
014.03 Середня освіта (історія)
Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 930.85

СТАТУС ЖІНКИ-МУСУЛЬМАНКИ ПОЗА РОДИНОЮ НАПРИКІНЦІ ХХ - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті здійснюється спроба проаналізувати реальне становище жінки-мусульманки у сучасному ісламському соціумі. Досліджується найбільш розповсюджені види діяльності мусульманських жінок. Реальний статус мусульманської жінки як в родині, так і в суспільстві на сьогодні не відповідає тим стереотипам, що побутують в Західному світі. Такі стереотипи ґрунтуються не на реальному знанні релігійних догматів ісламу та положення жінки в ісламському суспільстві, а на міфах і фактах приниження гідності жінки в мусульманських країнах.

Ключові слова: жінка, суспільство, мусульманка, родина, професія.

Погляд західного світу на становище жінки-мусульманки є доволі стереотипним, відзначається її пригнічений статус і безсумнівна повна перевага у правах чоловіків. Носіння хіджабу мусульманками, на Заході, розглядається як пережиток Середньовіччя, котрий свідчить про відсталість поглядів мусульман, які опираються на Коран, на сучасне суспільство.

Для багатьох на Заході поняття «жінка-мусульманка» означає або домогосподарку, міцно прив'язану до плити, що приховує свої очі за чадрою, або готову, народити шість близнюків. Ймовірно, наявність в ісламі двох світів – світу чоловіків і світу жінок – привертає до нього увагу жителів Заходу: багато хто на Заході розглядають існування цих світів в якості одного з видів дискримінації жінки.

Однак мусульмани говорять, що альтернатива цьому пропонує неприпустимі з точки зору мусульманства вимоги. Мусульмани знають, що значить емансипація на західний ґатунок – це є копіювання чоловіків жінками, робота в таких професіях, де жінка втрачає своє істинне, початкове призначення [1].

На сьогоднішній день мусульманка суспільно активна: жінки в ісламському світі займаються викладацькою діяльністю, політичною, журналістською, лікують, навчають, освоюють нові комп'ютерні технології.

Іслам пропонує кожному віруючому, будь то чоловік або жінка, шукати знань і осягати Божественну істину, вивчаючи навколишній світ. Пророк Мухамед радив своїм послідовникам шукати знань усюди. Шаріат не встановлює різниці між чоловіком і жінкою в цій області. Пророк казав: «Прагнення до знань – це обов'язок кожного мусульманина (як чоловіка, так і жінки)» (Бухарі) [2, с.84]. Дотримуючись цього напуття, мусульманки впевнено продовжують освоювати сферу науки, і серед випускників закладів вищої освіти у деяких із країн ісламського світу, по даним ЮНЕСКО, їх уже більше, ніж чоловіків.

У цьому зв'язку на Міжнародному конгресі «Вчені мусульманки за краще майбутнє» в 2000 році в Марокко було підкреслено, що «...цілісне слідування принципам ісламу й удосконалювання знань у галузі науки може бути досягнуте незалежно від статі» [3].

Тому вчені-мусульманки сьогодні стають лідерами у різних областях знання, завойовують нагороди, одержують патенти й вносять великий внесок у пізнання світу людиною.

Одна з мусульманок Рехаб Іман, що має ступінь бакалавра в області архітектурного інжинірингу, а також ступінь магістра в області шаріату, стверджує, що саме ісламські цінності дали їй спонукальний мотив для досягнень у науковій сфері.

Причому, ті чоловіки-мусульмани, які перебували поруч із Рехаб, не тільки не відмовляли її від навчання, але й заохочували в прагненні до знань. «Моїми лекторами були чоловіки, моїми помічниками були чоловіки, моїми спонсорами були чоловіки. Всі вони вірили в мій талант», - розповідає Рехаб [3].

Однак, треба визнати, що жінки в мусульманських країнах сьогодні часто ще стикаються з проблемами на шляху отримання вищої освіти, які, втім, не відрізняються від тих перешкод, які стоять перед представниками й представницями інших конфесій. У першу чергу, це бідність, політична нестабільність, авторитаризм і залежність від іноземних держав.

Завдяки розвитку освіти, багато мусульманок змогли стати відомими вченими. Наприклад: професор Саміра Ібрахім Іслам із Саудівської Аравії була визнана ЮНЕСКО вченим року в 2000 році. Вона внесла вагомий внесок у розвиток фармакології. Ця жінка займає кілька провідних академічних постів у себе на батьківщині – в Саудівській Аравії, а також працює у Всесвітній організації охорони здоров'я. Професор Іслам зіграла ключову роль у побудові інфраструктури Саудівської академії наук. Починаючи з 70-х років ХХ ст. вона підтримує співвітчизниць, що бажають одержати вищу освіту[4].

Мусульманка Саміра Шах також заявила всьому світу про свою професійність, так під час Міжнародної конференції по машинному навчанню в Канаді Саміра Шах представила новий алгоритм навчання за допомогою комп'ютера, розроблений нею в науково-дослідному інституті Делі[3].

А професор доктор Біна Шахін Сіддікі зробила істотний внесок у медицину й сільське господарство, вивчаючи рослинні матеріали. Вона одержала кілька патентів за розробку антиканцерогенних пестицидів і написала більше 250 наукових статей. Біна Шахін Сіддікі захистила кандидатський й докторський ступінь в Університеті Карачі (Пакистан). Вона також одержала кілька престижних міжнародних нагород[3].

Якщо й найсправді положення жінки в мусульманському світі таке пригнічене і перевага чоловіка на першому місці, як подає нам Західний світ, як же тоді мусульманські жінки зуміли досягнути успіху і визнання в усьому світі в науковій діяльності і вищій освіті, і не тільки, на сьогоднішній день йде ламання стереотипів навіть у релігійному плані. Так, університет аль-Азхар, в Єгипті, де є сильними мусульманські традиції, котрий дуже суворо дотримується вчення Корану і ісламської релігії, відкрив інститут коранічних наук, який користується великою популярністю серед мусульманок і має великий конкурс при вступі, бо до відкриття цього факультету тільки хлопці могли вивчати коранічні науки і мали право їх потім викладати [5, с. 109].

І дійсно, за недавні роки жінки Туреччини викликали істотні зміни в правилах, прийнятих у місцевих релігійних колах. Першопрохідцями являються 400 мусульманських проповідниць, які називаються тут ваїзами (від арабського вааз – проповідь), котрі борються зі стійкими пережитками, поява яких наробила в Туреччині багато шуму. «Нас вважають революціонерками в релігійних колах, оскільки ми ратуємо за зміни», - говорить Зулейха Шекер [6].

Так, мусульманкам уперше було доручено очолювати делегації прочан, що відправлялися в Мекку. А в грудні 2006 року Діанет – урядовий орган, що здійснює спостереження над мечетями й що займається підготовкою релігійних кадрів, - випустив 150 жінок-проповідників. Діанет готує групу жінок, які мають працювати в ісламських навчальних закладах, організаціях і громадах, а також викладати мусульманські науки. На цих посадах вони будуть допомагати імамам місцевих мечетей, особливо, коли мова заходить про питання, що стосуються жінок.

У той час як всі ці зміни є проявом того процесу, про яке Діанет говорить як про "прагнення жінок до одержання більш якісної релігійної освіти", академіки й ісламські інтелектуали стверджують, що самі зміни, у свою чергу, стимулюються виникненням

нового прошарку жінок, які починають вимагати надання їм більших прав відповідно до норм їхньої релігії.

«Зараз жінки більше освідченні, вони беруть активну участь у громадському житті, що приводить до виникнення у них більших вимог», - говорить Невін Меріч, експерт в області жіночої освіти в Бюро муфтійів Стамбула. «Сьогодні вони знають про свої права, і вони вчаться, читаючи й задаючи питання», - говорить він [6].

У свою чергу, Бакет Туркмен, соціолог з Університету «Галатасарай» у Стамбулі, котрий вивчав роль жінки в контексті турецького мусульманського суспільства і його культури, затверджує, що для багатьох представниць прекрасної статі, котрі вийшли з «традиційного» середовища, де вони звичайно мали досить обмежені можливості, одержання релігійної освіти стає ключем до незалежності. «Як не парадоксально, але, вибираючи іслам, вони знаходять свою особистість і свободу дій. У цьому змісті іслам означає модернізацію», - говорить Туркмен [6].

Одна з найбільш яскравих подій останніх років у Саудівській Аравії – усе більше розширяється участь жінок у процесі «мусульманського заклику». Учасниці цього процесу, яких арабською називають дайят – «проповідниці», стають усе багаточисельніші.

Їхні виступи в навчальних закладах, у жіночих відділеннях благодійних фондів і в центрах соціальної допомоги - явище, що сьогодні нікого не дивує, як нікого не дивує й те, що публікації цих проповідниць (автори цих публікацій розглядають проблеми своїх співвітчизниць) давно вже перетворилися в неодмінний (і чи не обов'язковий) атрибут багатьох Саудівських електронних сайтів релігійного характеру. Нарешті, проповідниці, котрі найчастіше спеціалізуються на вивченні «шаріатських наук», - неодмінні учасниці будь-якої наукової зустрічі, що проводиться в країні, або події соціально-культурного значення. Створивши подобу власної організації, вони перетворилися в активних поборників адекватного рішення жіночого питання, вербуючи у свої ряди представниць всіх прошарків національного соціуму[4].

Це явище гідно аналізу, оскільки «дайят» настільки ж популярні, як і проповіді чоловіків. Деякі з них стали сьогодні визнаними керівницями жіночої участі в хаджі (паломництво до Меки), так і релігійними лекторами й викладачами. Вони вважають, що жінки-фахівці в області фікха – релігійної юриспруденції повинні ввійти до складу діючої в Саудівській Аравії Академії ісламського фікха, ставши як фахівці учасницями обговорення й винесення правових рішень – фетв із всіх питань, що стосується жінок. Вони також одностайні в тому, що число Саудівських жінок, котрі діють на поприщі ісламського заклику, повинно бути як мінімум подвоєно.

Загальний перелік вчених в ісламі великий. Отже, жінок не тримали закритими, а навпаки, заохочували до участі в процесі вивчення ісламу і його наук – щоб вони стали першими вчителями для своїх дітей. Були приклади, коли деякі жінки навіть кидали виклик великим ученим свого часу, коли ті затверджували щось, що йшло всупереч тим правилам, які дали жінкам Коран і Сунна [7, с. 34].

Іншими формами емансипації мусульманських жінок є оформлення мусульманського фемінізму в кінці ХХ ст. Він існує в багатьох формах і напрямках: атеїстичному, світському, мусульманському та ісламістському. Вони різняться формами виразу жіночого протесту, обґрунтуванням своїх вимог, впливом на суспільну думку і ступенем діалогу з державами.

Так, найбільш розповсюдженими є не тільки форми демонстрацій, заснуванням громадських організацій, різноманітних політичних акціях, розповсюдженню пропагандистських матеріалів. Дещо своєрідною формою такої емансипації стає активна участь жінок-мусульманок в терористичних актах та військових діях. Всі вони мають дещо відмінну спрямованість й аргументацію ідеологічних позицій – від повного заперечення релігії як засобу приниження жіночої гідності до пошук в Корані підтверджень власній громадській позиції. Проте, діяльність ісламських феміністок

дозволяє не тільки змінювати мусульманський соціум, але й впливати на стереотипні погляди на іслам і статус в ньому жінки з боку представників не мусульманських конфесій [8].

Таким чином, можна говорити про те, що реальний статус мусульманської жінки як в родині, так і в суспільстві на сьогодні не відповідає тим стереотипам, що побутують в Західному світі. Такі стереотипи ґрунтуються не на реальному знанні релігійних догматів ісламу та положення жінки в ісламському суспільстві, а на міфах і фактах приниження гідності жінки в мусульманських країнах, які активно обговорюються в ЗМІ, але ж не є настільки масовими. Тому, подальше ознайомлення з реальною ситуацією має сприяти змінам суспільної думки і налагодженню конструктивного цивілізаційного діалогу.

Роль жінки-мусульманки велика й не обмежується тільки її будинком, родиною й домашнім господарством. В теперішній час жінка, за згодою родини, що відповідає за збереження її честі й моралі, може брати участь у суспільному житті суспільства або займатися власним бізнесом, працювати на благо мусульманської умми та в прийнятних для неї сферах, таких як освіта, кулінарія, медицина й т.д. Жінки в ісламському світі освоюють нові комп'ютерні технології, займаються, викладацькою, журналістською, політичною діяльністю. Навчання і робота для мусульманок доступні й дозволені, ці питання вирішуються індивідуально в кожній конкретній родині.

Список використаних джерел

1. Демішева М. *Форми супротиву жінок в мусульманських суспільствах: фемінізм та його прояви*. URL: <https://femwork.org/kritika/4-formi-suprotivuh-zhinok-v-musulmanskih-suspilstvah-feminizm-ta-yogo-proyavi/>
2. Чатри Ш.И. *Ислам и социально-экономическое, политическое и культурное развитие женщин в Иране. Историческая и социально-образовательная мысль*. 2015. Т.7. № 2. С. 84-86.
3. Хаббас К. *Мусульманки в науке*. URL: www.islam.ua
4. Косач Г.Г. *Саудовская Аравия: Женщины в исламском призыве*. URL: www.islam.ua
5. Гриб А. *Школа правоверных мусульман. Вокруг Света*. 2007. Февраль. С. 102-111
6. Шлейфер И. *Ислам несет мусульманкам модернизацию*. URL: www.islam.ua
7. Зінько С.Ю. *Фемінізм в ісламі: історія і сучасність*. *Сходознавство*. 2008. № 43. С. 34-45
8. Демішева М. *Роль жінки в радикальних ісламістських течіях (аналіз практики ІДІЛ)*. URL: <https://femwork.org/kritika/3-rol-zhinki-v-radikalnih-islamistskih-techiyah-analiz-praktiki-idil/>

Лисенко Д.М

студент 3 курсу спеціальності
014.03 Середня освіта (історія)

Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 94(477)«1920/1929»

ВНЕСОК РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ КОМІТЕТІВ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН В УКРАЇНСЬКІЙ СРР

У статті проаналізовані особливості радянської історіографії у контексті вивчення історії комітетів незаможних селян в УСРР. Автор звертає увагу на розкритті специфіки написання наукових праць про КНС, в період існування Радянського союзу.

Ключові слова: *комітети незаможних селян, історіографія, селянство, комнезами, партійні діячі, куркулі, буржуазно-націоналістичні партії, Радянський Союз.*

На перший погляд історія українського селянства першого десятиріччя радянської влади – одне з найбільш вивчених питань історичної науки. Історіографічний аналіз наукової літератури, що вийшли друком протягом всього існування Радянського Союзу, свідчать про те, що ця проблема була в полі зору істориків.

До нашої уваги представлена багатотомна «Історія Української РСР». Шостий том Історії Української РСР подає суто радянське бачення історії. З величезного об'єму інформації ми виділяємо саме комітети незаможних селян. Після громадянської війни та становлення радянської влади почались певні заходи спрямованні на відновлення державного процесу. Як приклад – відбудова сільського господарства, де робився акцент на бідняцькому складі села, та взаємодопомозі між партією та бідним селянством. На фоні масової посухи 1921 р., яка спричинила голод, склалась критична ситуація, яка потребувала негайного втручання, як пише багатотомна історія УРСР, цю допомогу очолили сільські партійні осередки: ради, комітети незаможних селян. У повітових і волосних центрах проводились з'їзди незаможників, де розглядалися заходи для піднесення сільського господарства, обговорювалися питання про посівну кампанію тощо [1, с. 69].

Класиком історії виникнення та розвитку КНС ми можемо назвати Миколу Даниловича Березовчука. Його роботи охоплюють відносно великий спектр імплементації радянської політики на селі. Однак ми можемо виділити певні особливості щодо комнезамів. Роботи М. Березовчука стали досить популярними для дослідників КНС, в них висвітлюється як весь перебіг політики КНС, так і окремі аспекти в місцевому відношенні.

Підтверджуючи дану тезу, ми можемо привести приклад на основі праці «Перші соціалістичні перетворення на селі» 1976 року. В ній описується, що прикладом організаційної роботи серед селянства була діяльність сільського комуністичного осередку в с. Володимирська Миколаївської волості Херсонського повіту, яка на початку 1921 року організувала разом з незаможним селянством колгосп «Згода». Багато незаможницьких артільей були організовані в Каховській волості – «Пам'ять Ілліча». На Херсонщині першим по розмірах й організованості був незаможницький колгосп «Відродження». Подібних приладів було багато [2, с. 132].

В стилі «виховання трудящих мас селянства в дусі дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму» писали ті дослідники, котрі не хотіли псувати собі життя, під страхом позбавлення своїх наукових здобутків або далекого заслання, так як суспільні науки були тією галуззю знань, за якими режим стежив найбільш пильно. Будь-які спроби переглянути усталені стереотипи припинялися негайно і, незалежно від часу, кардинально. Крім того, селянство розглядалося в них переважно з погляду впливу на нього органів влади або підконтрольних їм громадських організацій. Не дивлячись на таку величезну кількість літератури, деякі аспекти історії селянства були майже не вивченими, а інколи сфальсифікованими. Оскільки їх науковий аналіз давав можливість зовсім по-іншому представити процес становлення радянської влади в республіці, тривалий час такі дослідження були небажаними, а то й небезпечними для режиму.

Однак, роблячи акцент на постійних зверненнях до партійних діячів, у наукових роботах радянського періоду, не варто говорити, що свідчення В.І Леніна, Х.Г Раковського або Г.І. Петровського були зайвими, чи не мали під собою історично-наукового підґрунтя. Навпаки, свідчення сучасників тих подій є найціннішим джерелом інформації для дослідників КНС. З іншого боку питання стоїть про те, як подаються ці свідчення. Чи вони заідеологізовані, чи вони неправдиві, або частково правдиві. Проблема об'єктивності завжди мала свою актуальність

Після притаманній радянській історіографії описів вчень ідеологів радянського режиму, йде опис робіт істориків, які глибоко досліджували ту чи іншу тематику.

До глибокого і різнобічного вивчення історії КНС радянські історики повернулись лише з середини 50-х років. Вони дали подальший поштовх до розвитку цієї проблематики на основі архівних даних та свідчень згаданих партійних діячів. Проте в їх роботах практично не досліджувався цілий спектр питань, у замовчуванні яких був зацікавлений радянський режим, наприклад, усе різноманіття форм протиборства селянства режиму, що встановлювався більшовиками, а також деякі конкретні, найбільш виразні прояви фактично «антиселянської політики», яку проводили більшовики навіть в роки НЕПу.

М. Березовчук у своїх роботах найточніше розкриває особливості вивчення КНС саме з історіографічного боку. Він називає прізвища осіб, які приклали руку що до розвитку проблематики КНС. Це видатні діячі комуністичної партії і всього СРСР: М.І.Калінін, Е.Й.Квірінг, С.В.Косіор, Д.З.Мануїльський, Г.І.Петровський, П.П.Постишев, Я.М.Свердлов, В.Я.Чубарь, О.Г.Шліхтер та ін. Особливістю цих праць, є те, що ці вчені продовжували пропагувати ленінські вчення організації незаможників та комітетів бідноти, про що ми зазначали раніше [3, с. 137-138].

Після Другої світової війни праці дослідження КНС набирають новий виток своєї популярності. В роботах радянських істориків висвітлюється історія КНС у тісному зв'язку з будівництвом соціалізму в Україні, продовжуючи традицію марксистсько-ленінських парадигм, та боротьби за волю до світлого майбутнього в класовій чистоті. Послідовно «викривались» антикомуністичні погляди «децистів», троцькістів, та інших фракціонерів, які чинили різні «перешкоди» до створення комітетів незаможних селян.

Також варто звернути увагу й на другий том радянської праці «Історія українського селянства від великого жовтня до наших днів»: комнезами були створені у всіх волостях, в третині сіл України. Дана праця дає нам зрозуміти, що найбільш успішно проходила організація КНС в Полтавській, Харківській, Донецькій та інших губерніях. Одними з перших комнезами були організовані в селах Гетьманівка, Степанівка, Чугуївського повіту Харківської губернії [4, с. 81].

Характеризуючи праці радянських істориків: І.І.Компанійця, І.Х.Ганжи та І.І.Слинька щодо діяльності КНС, ми спостерігаємо як відбувається героїзація комнезамів у боротьбі проти «бандитських згай» куркулів. Окрім того, що на комнезами покладалась відповідальність за проведення розверсток, головним чином продовольчої, та постачання сільських мешканців предметами першої необхідності, перерозподіл землі, незаможники вимушені були боротися з так званими «буржуазно-націоналістичними» партіями, які підтримували «куркулів». Мова йде про збройне протистояння, в якому КНС виконувало роль, по суті, миротворця – за свідченням партії.

Сучасна українська дослідниця історії комнезамів Е. Левандовська щодо оцінки ефективності КНС істориками радянського періоду робить висновок, що партійні чиновники та історики притримувалися єдиної офіційної лінії, в основі якої, лежало уявлення про комнезами як «опору радянської влади на селі», «борців за соціалістичну перебудову сільського господарства» тощо. Звідси, схильність до перебільшення здобутків КНС на всіх напрямках соціалістичного будівництва. Разом з тим, проблемні аспекти діяльності організації зачіпаються лише побіжно, як епізодичні й несуттєві. При цьому в радянській історіографії всіляко утверджувався культ «незаможника», як носія соціалістичних форм господарювання. Така думка в радянській історіографії розвивалась протягом часом та була впроваджена низкою радянських дослідників до розпаду СРСР [5, с. 119].

Таким чином, аналізуючи радянські праці, ми можемо сказати, що роботи, присвячені комнезамам є досить схожими між собою. Безумовно кожен радянській історик, пишучі дані праці, зробив власний, унікальний, внесок у вивченні історії

комітетів незаможних селян, на основі архівних даних. Радянські історики докладно описували як регіональні, так і республіканські особливості політики КНС. З поміж марксистсько-ленінських парадигм можна виділити: причини створення, функції, склад комнезамів. Тому говорячи про радянську історіографію щодо вивчення комітетів незаможних селян, можна говорити як про негативні, так і про позитивні тенденції.

У підсумку варто зазначити, що широкий спектр історіографії з теми КНС може стати вагомим перспективою для подальшого дослідження даної справи. Оскільки історія комітетів незаможних селян залишається на поверхні для її вивчення, та водночас історія комнезамів та селянства загалом є однією з найбільших загадок Радянського Союзу.

Список використаної літератури

1. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. / А.Г. Шевелєв; Академія наук Української РСР, Інститут історії; АН України, Ін-т історії; редкол.: П.П. Гудзенко. Київ: Наук. думка. 1977. Т. 6: Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941)/ редкол.: П.П. Гудзенко. 543 с.
2. Березовчук М. Д. Перші соціалістичні перетворення на селі: про організації сільської бідноти та їх роль у здійсненні перших соціалістичних перетворень. Київ: Політвидав України. 1976. 149 с.
3. Березовчук М. Д. Комітети бідноти і комнезами України в історіографії. *Український історичний журнал*. 1976. № 1. С. 137–144.
4. Історія селянства Української РСР. У 2-х томах. Київ: Наук, думка, 1967. Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів / Ред. кол. тома: І. І. Компанієць, І. Х. Ганжа, І. І. Слинько; Академія Наук Української РСР, Інститут історії. 1967. 534 с
5. Левандовська Е. Е. Роль комітетів незаможних селян у впровадженні радянської політики на селі (1920-1933 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 37. С. 118-123

Мануйлова К.І.

Студентка 4 курсу
спеціальності 014.03. Середня освіта (Історія)
Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 94 (045)

ФОРМИ КОМУНАЛЬНИХ РУХІВ У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТАХ

У статті авторка аналізує особливості комунального руху середньовічних міст Західної Європи за право на самоврядування, виявляє його регіональну специфіку та історично обумовлені відмінності. Також характеризуються основні форми комунального руху, його результативність та причини досягнення мети або поразки.

Ключові слова: феодальне місто, сеньйор, повстання, комуна, Магдебурзьке право.

Комунальний рух в Західній Європі X – XIII ст. – рух міщан проти сеньйорів за самоврядування та незалежність. Міста, що виникали у середні віки на землях феодалів, фактично перебували у їх власності. Траплялись і такі випадки, коли місто перебувало під владою одразу кількох сеньйорів (наприклад, Ам'єн – 4, Марсель, Бове – 3, Суассон, Арлем – 2 і т.д.) [1, с. 22]. Міське населення піддавалося з боку сеньйорів різним утискам (всілякі побори, мита з торгівельних операцій, панщинні повинності та ін.), судовим та адміністративним безчинствами. Разом з тим збереження сеньйоріальної залежності вже не мало реального економічного підґрунтя і тому викликало все більше суперечностей. Ремісник, на відміну від феодально-залежного селянина, був власником

засобів виробництва і готового продукту і в процесі виробництва від сеньйора не залежав (або майже не залежав). Очевидно, що міське товарне виробництво економічно було майже повністю незалежним від сеньйора-землевласника, що врешті стало принциповим протиріччям режимові сеньйоріальної підлеглості, яка виявилася справжніми гальмами економічного розвитку середньовічного міста.

У Західній Європі з кінця X – XI ст. почалася активна боротьба міст за звільнення з-під влади сеньйорів [2, с. 104]. Спочатку вимоги міщан зводилися до обмеження феодального гніту і скорочення поборів. Потім виникли політичні вимоги – здобуття міського самоврядування і прав. Боротьба велася не проти феодальної системи взагалі, а проти сеньйорів тих чи інших міст.

Цей рух проявлявся у різних формах. У деяких випадках містам вдавалося просто купити у феодала окремі вольності і привілеї, які врешті фіксувались у міських хартіях; інші ж міста змушені були вести тривалу, в багатьох випадках навіть збройну, боротьбу за ті ж самі привілеї, особливо за право самоврядування.

Дуже часто комунальний рух переростав у відкриті збройні повстання міщан з вимогами надати право міського самоврядування (Мілан – 980, Камбре – 957, 1024, 1064, 1076, 1107, 1127, Бове – 1099, Лан – 1112, 1191, Вормс – 1071, Кельн – 1072 та ін.) [3, с. 308].

Комуна представляла собою з одного боку союз проти сеньйора, з іншого – форма організації міського управління. Одним із зовнішніх, іноді вирішальних, факторів, які мали значний вплив на перебіг розгортання комунального руху та його підсумки, було королівське або імперське втручання. За словами А.Сванідзе: «Комунальна боротьба зливалася з іншими конфліктами – в даній області, країні, міжнародними – і була важливою складовою частиною політичного життя середньовічної Європи» [4, с. 20].

Комунальні рухи за самоврядування міст різнилися своїми формами, методами, результативністю залежно від регіонів, історичних традицій розвитку та інших можливих факторів.

Найбільш безболісно процес здобуття прав та привілеїв пройшов у Південній Франції, де міщани домоглися незалежності без кровопролиття (IX – XIII ст.). Графи Тулузи, Марселя, Монпельє та інших міст Південної Франції, як і Фландрії, були не тільки міськими сеньйорами, але й володарями цілих регіонів. Відповідно вони здійснювали далекоглядну політику, надавали права відносної самостійності містам, з тим, щоб забезпечити економічне процвітання своїх земель. Але повної незалежності комунам вони із зрозумілих причин також не надавали, аби не створювати на своїх землях потужну опозицію своїй владі. Одним з найяскравіших прикладів такої політики можна вважати Марсель, який протягом століть був незалежною аристократичною республікою. Але в кінці XIII ст. після 8-місячної облоги граф Провансу Карл Анжуйський взяв місто, призначив його очільником свого намісника, став привласнювати міські доходи, дозуючи кошти для підтримки вигідних йому міських ремесел і торгівлі [5, с. 134].

Міста Північної Франції (Ам'єн, Лан, Бове, Суассон і ін.) і Фландрії (Гент, Брюгге Лілль) стали самоврядними містами-комунами у результаті наполегливої, в основному збройної, боротьби [6, с. 186]. Міщани обирали з-поміж себе раду, її голову – мера та інших посадовців, мали власний суд, військове ополчення, фінанси, самостійно встановлювали податки. Також вони здобули свободу від ренти та сеньйоріальних повинностей. Натомість вони зобов'язувались сплачувати сеньйору незначну грошову ренту, у випадку війни надавали невеликий військовий загін, та й самі виступали як колективний сеньйор відносно селян навколишніх територій.

Італійські міста (Венеція, Генуя, Сієна, Флоренція, Лукка, Равенна, Болонья та тощо) стали комунами в IX – XII ст. [7, с. 163]. Найбільш показовим містом, яке продемонструвало особливості італійського комунального руху, можна назвати Мілан,

який мав статус одного із авторитетних центрів ремесла і торгівлі, важливого посередника у торгівлі з Німеччиною. В XI ст. влада графа там змінилася владою архієпископа, який управляв за допомогою представників аристократичних і клерикальних кіл. Усе XI ст. позначилося боротьбою міщан зі своїм сеньйором. Вона згуртувала всі міські верстви населення та з часом переросла у справжню громадянську війну проти єпископа. Крім того цей процес переплітався з потужним еретичним рухом, який охопив тоді всю Італію, – виступами вальденсів та особливо катарів. Повстанці-міщани нападали на кліриків, руйнували їхні будинки. У цих подіях взяли участь також правителі. Нарешті, в кінці XI ст. місто отримало статус комуни[8, с. 102]. Очолила його рада консулів з привілейованих громадян – представників купецько-феодальних кіл. Аристократичний лад Міланської комуни, звичайно, не задовольняв масу міщан, їх боротьба тривала і в наступні роки.

У XII – XIII ст. на території Німеччині з'являються так звані імперські міста, які суто формально підпорядковувалися імператору, але за своєю суттю були насправді незалежними міськими республіками (Любек, Франкфурт на Майні та ін.). Ними управляли міські ради, вони мали право самостійно оголошувати війну, укладати мир і союзи, чеканити монету і т.п.[9, с. 127].

Але іноді визвольна боротьба міст була дуже тривалою. Більше 200 років тривала боротьба за незалежність північно-французького міста Лана. Його сеньйор (з 1106 р.) єпископ Годрі, прихильник війни і полювання, встановив у місті особливо обтяжливий режим, аж до вбивства міщан. Мешканці Лана зуміли купити у єпископа хартію, яка надавала їм певні права (фіксований податок, відміна права «мертвої руки»), заплативши і королю за її затвердження[10, с. 344]. Але єпископ незабаром зрозумів, що хартія для нього є не вигідною та домігся її скасування через хабар королю. Міщани повстали, розграбували двори аристократів і єпископський палац, а самого Годрі, що сховався в порожній бочці, вбили.

Яскраві свідчення про повстання городян Ланської комуни можна знайти в одному з перших мемуарних творів середньовічної літератури – автобіографії Гвіберта Ножанського «Розповідь про власне життя». Гвіберт був вороже налаштований до повсталих городян, адже був ченцем та прагнув захистити інтереси церкви та феодальний лад загалом. Але також він відкрито говорить про вади і злочини окремих представників панівного прошарку, з обуренням говорить про жадібність феодалів і їх безчинства. Гвіберт Ножанський пише: «Сеньйори і їх слуги здійснювали відкрито грабежі і розбої; вночі перехожий не користувався безпекою; бути затриманим, схопленим або вбитим – ось єдине, що його чекало» [11, с. 191].

Наведений документ змальовує яскраву картину боротьби городян міста Лана з сеньйором – єпископом Годрі, типовим представником свого класу. Факти свідчать, що міщани Лана володіли на той час достатнім рівнем економічної незалежності, але не мали жодних юридичних прав. Їх сеньйор поведився з ними як з безправною масою, вчиняв постійні грабунки та утиски, знущався над їх гідністю. У це повстання втрутився особисто король, силовими методами придушивши повстання, Людовик VI та відновивши старий лад. Та це приборкало міщан лише на деякий час і уже в 1129 р вони підняли нове повстання[12]. Довгі роки йшла боротьба за комунальну хартію з перемінним успіхом: то на користь міста, то на користь короля. Лише в 1331 році король за допомогою багатьох місцевих феодалів отримав остаточну перемогу. Керувати містом стали його судді і чиновники.

Очевидним є той факт, що міста, розташовані на королівській землі, у країнах з відносно сильною центральною владою, не мали практично жодних шансів здобути повне самоврядування. Щоправда, вони все ж користувалися деякими привілеями і вольностями, у тому числі і правом обирати органи самоврядування. Але обов'язковою умовою їх діяльності був постійний нагляд з боку королівського чиновника або іншого відповідного сеньйора. Саме така система діяла у більшості французьких міст (Парижі,

Орлеані, Буржі, Лоррисі, Нанті, Шартрїта ін.), а також у містах Англії (Лондоні, Лінкольні, Оксфордї, Кембриджї, Глостерї та ін.) [13, с. 157]. Крім цих регіонів, обмежені та підконтрольні муніципальні свободи міст були характерні для міст Скандинавії, ряду міст Німеччини, Угорщини, зовсім їх не було у Візантії.

Під владою сеньйорів залишалось і більшість дрібних міст, які об'єктивно не були в змозі акумулювати достатньо фізичних сил та фінансових активів для тривалого протиборства зі своїми сеньйорами; особливо гостро це відчувалось у містах, чийми сеньйорами були представники вищого духовенства [14, с. 230].

Таким чином, комунальні рухи за самоврядування залежно від регіону розташування та історичних умов розвитку міста могли проявлятися у різних формах та приводили до різних результатів. Іноді вольності та привілеї вдавалося купити, але частіше за все їх доводилося здобувати у тривалій збройній боротьбі. Як результат – деяким містам вдалося здобути повну самостійність, вони стали самоврядними містами-комунами, але чимало інших або не змогли домогтися повного самоврядування, або цілком залишалися під владою сеньйоріальної адміністрації.

Список використаних джерел

1. Тушина Г.М. Черты гражданского общества в средневековом европейском городе. *Вопросы истории*. 1999. № 6. С. 22-31.
2. Омельченко О.А. Загальна історія держави і права: Підручник у 2 т. Видання третє, виправлене. Т. 1. Москва: ТОН, 2000. 207 с.
3. Хачатурян Н.А. Политическая организация средневекового города. *Город в средневековой цивилизации Западной Европы*. Москва: Наука, 1999. Т. 1. С. 308-319.
4. Сванидзе А.А. Средневековые города Западной Европы: некоторые общиe проблемы. *Город в средневековой цивилизации Западной Европы*. Москва: Наука, 1999. Т. 1. С. 12-29.
5. Филиппов Б., Ястребицкая А. Европейский мир X–XV вв. Москва: Интерпракс, 1995. 376 с.
6. Стоклицкая-Терешкович В.В. Основные проблемы истории средневекового города X–XV вв. Москва: Наука, 2012. 368 с.
7. Кенигсбергер Т. Средневековая Европа 400 – 1500 г. Москва: Весьмир, 2001. 374 с.
8. Бицилли П.М. Элементы средневековой структуры. Санкт-Петербург: Мифрил. 1995. 265 с.
9. Рогачевский А. Л. Немецкое бюргерство в XII – XV вв. Санкт-Петербург: : Нева, 1995. 315 с.
10. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп.: навч. Посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
11. Восстание горожан Ланской коммуны / В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. Москва: Просвещение, 1969. С. 191-195.
12. Денисова И.В. Корпоративная культура средневекового города как гарант прав и свобод его граждан. URL: <http://www.econf.rae.ru/pdf/2012/12/1863.pdf>
13. Петрушевский Д.М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века. Москва: УРСС, 2003. 224 с.
14. Сванидзе А.А. Становление средневековых городов (V–XI вв.). История Европы / Под ред.Е. В. Гутновой. Москва: Наука, 1992. Т. 2. С. 228-235.

Нагнибіда Р.В.

молодший науковий співробітник
Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»,
м. Кам'янець-Подільський

УДК 930.85

ОПИС РЕМОНТНИХ РОБІТ В МЕДЖИБІЗЬКОМУ КЛЮЧІ У 1744 РОЦІ

У статті висвітлено будівельно-ремонтні роботи в Меджибізькому ключі, які виконані протягом 1744 року після сильного буревію, що прокотився досліджуваною територією у 1743 році. В статті подається документ, який зберігається в бібліотеці Чорторійських у м. Кракові. В документі, що публікується вперше, подана інформація про пам'ятки, на яких проведені ремонтні роботи в таких містечках та селах як Меджибіж, Голосків, Копачівка, Завойки, Молололинці, Митківці, Ігнатівці, Паплинці, Лядка та ін. Також чітко в документі занотовано інформацію про будівництво мурованого аркового мосту до Меджибізького замку, та вперше згадується про шпиталь Руської громади.

Ключові слова: Меджибіж, замок, фільварок, передмістя, населені пункти.

Шквальний вітер та ураган, що пройшов по території Меджибізького ключа у червні 1743 року, завдав великих збитків народному господарству Меджибіжу та околицям. У складеному після того документі описано всі збитки лише у Меджибізькому замку, та будинках, що знаходились поряд. Наприкінці 1744 року був підготовлений документ, до якого записано всі будівельно-ремонтні роботи, що були виконані у Меджибізькому ключі. Враховуючи нечитабельність тексту, специфіку написання слів укладачем документу та складність їх розшифровки, на місці слів, які не деталізовано - поставлено розділовий знак - знак запитання «?».

Opisanie wszelkich reparacyi y budowania in ano 1744 a die 1ma januarii ad ultimam xbri w kluczu Międzyboskim po folwarkach y w zamku.

Zamek W zamku dachy na calych palacach wszystkie nowo pobite y rynwy wszystkie nowe; **2do.** most ku Trybuchowcom nie dokończony ktorego wielki kawal prawie części czwarta była nie dokończoną; **3tio.** most od zamku do kościoła zbudowany; **4to.** Przy zamku budynek nowo zbudowany caly dla J Pana Borkowskiego lub imzego; **5to.** Na folwark Trybochowski y przy bramie zwiezionych debow 2500 z ludzycy lasow na obstawienie palow dokolo miasta jeszcze potrzebno; **6to.** Karczma za mostem długim ku Starey Sieniawe dokonzona ktora ze anno 1743 w zrab tylko była zbudowana; **7mo.** Prochownia, szopy, komora, statki wszystkie do niey nalezace in a 1744 sporządzone; **8vo.** Szpital Ruski ku Bramie murowaney przesypany y dach nowe snopkami poszyły....; **Holoskow 1mo.** Dwor y karczma w Holoskowie en a 1744 nalezycie reparowana ktora była zdezotowana (безхозне майно) na obodwach budynkach, wierszchy nowe to iest dwor gontami pobily karczma snopkami poszyta; **2do** Do szpichlirza starego drugi przybudowany snopkami poszyły; **3tio** Obora dla bydla przy gumnie nowo zbudowana; **Zawoyki 4to** izba przy winnicy w raz z słodownią snopkami poszyta tam ze y chlew z chrostu zaplenony; **Kopaczowka 5to** Stodoła nowemi snopkami poszyta; Daszkowce **6to** Słodownia na szuszenie słodow zbudowano; Jaroslawka **7mo** Stadnica nowo zbudowana dla stada panskiego ktorey niebylo na te zime 1744 stado zimowalo tam ze. Skrzynia przy Młynie Jaroslawskim ma 1744 z fundamentu nowo zbudowana z pobiegami nowemi na palach bytych; **W Parchomowcach 8vo** --- nowo zbudowana ze dwiema izbami i komorami wierch od dolu w trzy szary gontami daley snopkami poszyły; **w Redwince 9no** Kuchnia nowa z fundamentu zbudowana z kominem wywiedzionym snopkami poszyta i izba y alkierzem okien w izbie troie; **w Tereszowcach 10mo** karczma ktora była zrynowana osobliwie wierch m a 1744 reparowana; **Molomolince**

1mo Stania nowa zbudowana w słupe w zamicy, **2do** Tam ze sloboda nowa zbudowana snopkami poszyta, **3tio** Młyn pod czas spustu z fundamenu nowo zbudowany gontami pobity należący do Tereszowice, **4to** Skrzyń dwie na drugim koncu grobli od deuz---? z fundamenu nowo zbudowanych; **5to** Młyn alias grybel na przeiwko ---; **Ignatowce 1mo** Młyn de o iednym kamieniu alias stup--- zbudowany, **2do** we dwore na lochu szopa zbudowana; **3to** gumno około ostrozynami obstawione; **Mytkowce 1mo** dwor nowemi snopkami poszyły; **2do** piekarnia nowa z fundamenu wielka zbudowana z komorą snopkami poszyta y z piecem piekarnym y z przyspami w kolo; **3tio** Karczma snopkami poszyta; **4to** na grobli skrzyńia nowa z fundamenu postawiona; Chlewy przy winicy nowe z zagatami zbudowane; **Babinic 1mo** Stadnica nowa w słupe w zamicy zbudowana na krokwach snopkami poszyta w ktorey kilka przed grod dla zrzebiat znaydue sie z jasłami zagatami y zlobami w ktorey drzwi na przeciw dwoie; **2do** szpichlirz z fundamenu nowo zbudowany z drewa tisanego od spodu gonta we trzy szary, daley za snopkami poszyta z zasikami y komora w ktorey tak ze zasieky znayduia sie; młyn w raz z skzynią z fundamenu nowo zbudowany odnym kamieniem; **4to** grobla nalezycie reparowana; **5to** stania w raz z wozownią ktorey nie było; **6to** obora na bydło z częstokołu wystawiona nowa na wieyscu nowym; **7mo** we dworze komin w gore wiwidziony wy padaiaący z sieni; **8vo** stawek zaięty ktory byl spustoszony; Pisiorowka **1to** stadnica nowo zbudowana dla stada panskiego; **2to** na dole gdzie była chałupa na słodownią prebudowana dla bezpieczenstwa ognia; **Peplince 1mo** stodoła nowo zbudowana snopkami poszyta; **2do** do stadnicy strona iedna przybudowana na szope; **3tio** w szpichlerzu nowo zbudowanych zasikow szesc z dybow; **4to** stania na podworzu noo zbudowana m a 1744; **5to** szpichlerz przy karczmi peplinskiej w zrąb zbudowany; **6to** szopa na--- y chlew zbudowany w tey ze szopie; **Nowa Sieniawa 1mo** Młyn ieden z fundamenu nowo zbudowany gąkami pobity; **2do** od miasta przy drugim mlunie skryńia z fundamenu zbudowana; **3tio** groble obydwie nalezycie reparowane; **4to** stania dla zrzebiat wraz z stadnicą nowo zbudowana pokryta słomą; **5to** koło mostu od stawu w zdłuż przez cały staw pale bite dla bezpieczeni starego mostu; **Stara Sieniawa 1mo** stodoła z fundamenu nowo zbudowana snopkami na kryta na stoku; **2do** winnica na Zastawcach panska ktora zgoralla a te raz nalezycie zbudowaną; **3tio** groble wszystkie nalezycie oporzadzone; **4to** drzewa nawozenego kilka dziesiat na reparacyią młynow y opustow na grobli ---?; **5to** dwor snopkami nowemi poszyły; **6to** na reczanny koszara na owic y krowy z fundamenu nowo zbudowana pod krokhami słomą kryta zdrwiami na wylot; **Hadka 1mo** karczma nowo zbudowana wraz z stainą y komorą snopkami poszyta; **2do** winnica z fundamenu nowo zbudowana; **3tio** młynow dwa na iedney skrzyńi w raz zbudowanych nowo in a 1744 z fundamenu; **4to** opust tarasowy od dołu kamieniem wyrobiony nalezycie; **5to** staw zaęty ktorego od kilka dziecziąt lat niebyli a teraz pod – Młyny krzywe opul mile; **6to** drzerwa ktorey bylo wszere sązni 15 zarobiona nalezycie do ---? ---? w staw tam ze kolo skrzyńi wsbroz pale pobite.

Джерело:

1. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz.rękopisów. sygn. 8425. S. 1-4.

Нагрибельний Б.Я.

студент 4 курсу спеціальності

014.03 Середня освіта (Історія)

Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 930.1 (477) «1941»

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА З ОБОРОНИ ХЕРСОНУ В СЕРПНІ 1941 РОКУ

Радянська історіографія Другої світової була визначена постановкою певних завдань: зображення військових подій відповідно до вектору партії, героїзація головнокомандування, нівелювання прорахунків, надання провідної ролі у перемозі Радянському Союзу. Одним із провідних завдань, яке висувалося до історіографів, було

переведення відповідальності за поразки початкового етапу війни повністю на раптовість нападу гітлерівської Німеччини, тим самим, знімаючи з себе тягар військових невдач та втрату людських життів. Сучасна історія потребує критичного переосмислення поразок військових дій. Репрезентувати загальний напрям викладу історіографічного матеріалу початкового етапу війни ми можемо на прикладі аналізу історіографічного доробку з оборони Херсону в серпні 1941 року.

Ключові слова: історіографія; оборона Херсону; вектор партії; джерело; Друга світова війна.

У науковому доробку з оборони Херсону слід зазначати про такі праці, як «Історія міст і сіл УРСР Херсонська область» [7], «Полум'я над степом» [10], «Херсонщина в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945» [5], «41 день на Херсонщині» [6].

В історіографічній праці «Історія міст і сіл УРСР Херсонська область», виданої у 1972 році, аналізу військових дій серпня 1941 приділено лише запис, в якому зазначено, що 18-19 серпня велись жорстокі бої за Херсон, а 19 серпня німецько-фашистські загарбники окупували місто. У дослідженні не наведено посилань на архівні матеріали; не надано інформації щодо засвідчення перебігу боїв на вулицях міста; не проаналізовано особистий склад військових угруповань. Питання психологічної готовності бійців вести оборонні дії за місто також не розкрито. Таким чином, намагаючись досліджувати питання оборони міста за допомогою цієї праці, ми дізнаємось лише дати початку оборони та повного відступу радянських сил з міста.

Науковим доробком, присвяченим вивченню регіональної історії в період Другої світової війни, став збірник «Полум'я над степом». У збірнику було представлено спогади учасників бойових дій, які брали участь в обороні міста. Однак, укладачі не приділили уваги співставленню спогадів учасників бойових дій. Проте, спогади, як усне джерело, є доволі суб'єктивними, бо упродовж тривалого часу вони трансформуються в пам'яті очевидців, і не дають можливості відтворити дійсної картини, тому вони потребують співставлення. Колективом авторів було проведено співставлення спогадів В. Жукова, який надав інформацію про дії дунайців під час боїв за місто, зі спогадами інших військових моряків та керівниками місцевого міському [11].

Автори висвітили в спогадах героїчний аспект дій червоноармійців і моряків під час захисту міста. Такий виклад матеріалу зручний, оскільки демонструє позитивний образ радянського керівництва та військових. У працях не акцентується увага на питаннях військової підготовки, технічного забезпечення, моральної спроможності протистояти ворогові, оскільки це дає можливість показати недоліки у підготовці радянського керівництва. Ключовим у даному контексті є те, що завдання післявоєнної історіографії полягало в змінненні дійсної історії війни та викладу матеріалу в одному ракурсі. Радянська система не передбачала формування плюралізму поглядів. На думку А. Синявського: «Радянський образ життя будується в безлюдній пустелі, де немає особистості, суспільства, а є лише держава» [12].

Залучаючи зазначену працю для аналізу особливостей оборони міста, ми маємо змогу лише побачити блискучі дії радянських сил, не маючи жодної інформації щодо гітлерівських сил (кількісний та якісний склад, морально-психологічну готовність, військово-оперативні дії).

Важливий внесок в історіографію Другої світової війни на теренах Херсонщини було зроблено Б. Зецер. Історіографічною розробкою науковині стала праця «41 день на Херсонщині» [6]. У ній надано спогади військових Дунайської флотилії. На відміну від згадуваного збірника «Полум'я над степом», у цьому науковому доробку було наведено комплекс матеріалів, що дають можливість показати цілісність картини подій під час оборони міста. Ще однією характерною ознакою праці є відсутність про радянських штампів у викладі власної думки.

Відображення бойових дій неможливе без залучення архівних матеріалів. Слід відзначити, що більшість історіографічних праць присвячених проблемі оборони міста не використовують посилання на архівні документи, а, здебільшого, оперують певним комплексом матеріалів, що повторюється майже у кожній праці.

Найбільш цитованим у доробках радянського та пострадянського часу є мемуари колишнього завідуючого воєнним відділом Херсонського міського комітету КП/б/У Семена Івановича Кривошеїна, які складають частину його рукопису «З прожитого та пережитого»[9].

Акцентування уваги на цьому рукописі історіографами є важливим через надання інформації про перебіг бойових дій. Ці дані містяться у спогадах військових моряків Дунайської флотилії: І.Кубишкіна, військового комісара дивізіону К.Семенова, лейтенанта С.Кулишова, старшини 1-ї статті Г.Силенка. Дії впродовж серпня-вересня 1941 року докладно відображено у спогадах контр-адмірала Жукова Якова Карповича, який у боях 1941 року на Херсонщині був молодшим політруком, помічником начальника політвідділу ДуФ з комсомольської роботи.

Однак, лише використання спогадів військових моряків не дають можливості з'ясувати технічну складову військових кораблів, що було залучено до оборони. Питання військових дій та оперативно-стратегічного планування також жодним чином не розкрито у наведених спогадах. Для з'ясування чисельності бойових підрозділів радянських сил слід зазначити, що для сухопутного захисту міста було надано стрілецькі формування флотилії (620 штиків). Вони склались з 17-ої кулеметної роти, 7-ої роти морської піхоти та дивізіону арт-полка[3].

Також, для захисту міста було направлено ще й дивізіон річкових тральщиків, мінний загороджувач «Колгоспник» та штабний корабель «Буг». Слід зазначити, що в озброєнні «Колгоспника» було дві зенітні установки 76 мм і один кулемет системи «Максим», що застосовувався для ведення вогню по береговим та зенітним цілям, також був один зенітний кулемет[6]. Для їх прикриття було використано річкові тральщики РТЩ 101-108, на озброєнні яких був лише один кулемет системи «Максим»[2].

Для сухопутних частин Дунайської військової флотилії було поставлене завдання командиром 9-ої армії втримати переправи до 18-19 серпня і дати можливість закінчити відхід арміям на лівий берег. У спогадах Я.Жукова подано інформацію про участь моряків Дунайської військової флотилії у підготовці міста до оборони. Він зазначає, що 16 серпня наказом командування з мінного загороджувача «Колгоспник» було знято 15 моряків і направлено на мінування стратегічних об'єктів[2].

Сили 7-ої роти морської піхоти зайняли оборону в районі міської в'язниці, пивного заводу та залізничного вокзалу. До завдання входило прикриття дороги Миколаїв-Херсон. Оборона міста тривала три дні. 16 серпня німецькі передові сили підійшли до міста та зробили рекогнозування, а 17 серпня підійшла німецька піхота. Було зроблено дві спроби пробити оборону міста, що виявились невдалими.

Протягом 18-19 серпня гітлерівські війська, за рахунок артилерії, змогли послабити супротив сил та увійти в місто[1]. Як зазначається в спогадах капітана третього рангу А.Гуліча: «До 22.00 18.08.1941 всі сухопутні частини дунайського військового флоту були переправлені через Дніпро»[9].

Залучивши архівні матеріали, ми отримали змогу побачити кількісну та якісну складові радянських сил. Історіографічні праці з оборони міста не оперують поданими джерелами, тим самим унеможливаючи об'єктивну оцінку щодо можливості втримання міста радянськими силами. Доцільно акцентувати увагу на спогадах, які містяться у щоденнику німецького генерала Мейера Крута: «Руські очікували атаки з північно-західного напрямку від Миколаєва. Саме там вони підготували свою оборону. Там знаходилась готова до атаки дивізія «Лейбштандарт». Ми поїхали до міста по сільській дорозі вздовж Дніпра і змели роту червоноармійців, що зводили загородження в передмісті. Я поїхав за передовим взводом і несподівано опинився біля Дніпра,

артилерія супротивника почала інтенсивний обстріл дороги з південно-східного берега. Ми досягли маленького майданчика, моряки зайняли позицію посеред декоративних кущів.

Бій становився жорстокішим. Радянські війська відійшли в район порту, два великих пароплава підбирали тих, хто рятувався втечею. Наші кулемети били по причалу. Вони не відносились до важкого виду озброєння, але наслідок від їх дії був вбивчий. Не звертаючи уваги на людей, що бігли, кораблі відходили та направлялись до південно-східного берегу. Стрільба в порту стихла. З'єднання з дивізією «Лейбштандарт», яка атакувала з північно-західного напрямку відбулось о 16 годині. Бій за Херсон закінчився»[4].

Таким чином, при комплексному співставленні архівних матеріалів, що засвідчують якісну, кількісну, емоційно-психологічну та оперативно стратегічну складові, ми маємо змогу відтворити дійсний перебіг військових дій. Аналізуючи історіографічні доробки та джерельні матеріали, слід зазначити, що оборона міста, яка презентована у радянських працях, як героїчне надбання, була тимчасовою спробою затримання наступаючих сил противника, задля можливості надати час відступаючим радянським частинам.

Загальна тенденція радянських історіографічних праць полягала у переформатуванні дійсних подій та в адоптації їх згідно до вимог партійного керівництва. Виділення певних моментів із загального масиву подій було необхідним задля маскуванню власних прорахунків та навпаки, – акцентування уваги на позитивних для партії аспектах.

Список використаних джерел

1. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4009, оп. 4, спр. 5 Зецер Б. Документи (наказ, довідки, елементи карти) про оборону м. Херсона. Арк. 4.
2. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4009, оп. 4, спр. 14 Зецер Б. Документи (довідка, список, автобіографії) про особовий склад мінного загороджувача «Колгоспник». Арк. 5.
3. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4009, оп. 4, спр. 5 Зецер Б. Документи (наказ, довідки, елементи карти) про оборону м. Херсона. Арк. 5
4. Мейер К. Немецкие гренадеры. Воспоминания генерала СС. 1939-1945. Москва: Центрполиграф. 2007. 433с
5. Херсонская область в годы ВеликойОтечественнойвойны (1941-1945 гг.) : сб. док.и материалов. Одесса: Маяк. 1968. 296 с.
6. Зецер Беатриса Ефимовна. 41 день на Херсонщине. Дунайская флотилия Херсон: Штрих+. 2010. 149 с.
7. Історія міст і сел УРСР : в 26 т. Херсонська область / редкол. т. : О.Є.Касьяненко та ін. Київ: Гол. ред. УРЕ АН України. 1972. 688 с.
8. Косик В. Україна та Німеччина у Другій світовій війні. Львів: «Наукове Товариство ім. Т.Шевченка». 1993. 685 с.
9. Державний архів Херсонської області. Ф. Р-3873. Кривошеїни, родинний фонд, оп. 1, спр. 34 Кривошеїн С.І. «З прожитого та пережитого». Арк.3-58. *Херсон, вересень-лютий 1971р. С. 3-58.*
10. Пламя над степью : сб. / сост. Ю. К. Голобородько. 2-е изд., доп. Симферополь: Таврия, 1998. 240 с.
11. Нагрибельний Б.Я. Історіографія з оборони Херсону в серпні 1941 року. *Студентські наукові студії. Збірник наукових праць.* Херсон, 2019. URL: <http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/%D0%A1%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D1%96%D1%97%202019-2020.pdf?id=a46c083a-8727-4614-a878-06e3e62976cd>.

12. Gestwa K. Die Stalinschen Gro Bbauten des Kommunismus. Sowjetische Technik – und Umweltgeschichte 1948-1967. Советский человек. История одного собирательного понятия. *Вестник общественного мнения*. №1-2 январь-июль. 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskiy-chelovek-istoriya-odnogo-sobiratel'nogo-ponyatiya>

Наумчук П.П.

студент 2 курсу факультету історії та філософії
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса

УДК 94:322(477)“1663/1665”

ЦЕРКОВНА СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА ТЕТЕРІ ЗА УНІВЕРСАЛАМИ 1663 Р.

У даній статті розглянуто церковну політику гетьмана Правобережної України Павла Тетері 1663 – 1665 рр. за виданими ним універсалами, спрямовану на посилення її землеволодіння. Буде проаналізовано причини та наслідки церковної політики, провадженою гетьманом, а також буде надана оцінка гетьманських наказів.

Ключові слова: Павло Тетеря, Київський Пустинно – Микільський монастир, 1663 рік, Канівський монастир, Київський Флорівський монастир.

Павло Тетеря, обраний гетьманом Правобережної України 21 січня 1663 р. після зречення від влади Юрія Хмельницького провадив соціально – економічну політику гетьмана І. Виговського, сутність якої була суто аристократичною. Тим не менш дана робота *торкнеться іншої сфери діяльності гетьмана з 1663 – 1665 рр. – церковної політики*. Питанням дослідження церковної політики гетьмана П. Тетері займався Федорів Ю. [3], відносини між гетьманом та митрополитами Газін В. [1], дослідження провадилося на основі гетьманських універсалів, зібраних в книзі «Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687)» [4].

Вищезгаданими авторами не було проведено детального аналізу універсалів, в чому і полягає мета нашого дослідження – на основі опублікованих джерел, а саме універсалів, детально дослідити церковну політику гетьмана, її необхідність і кінцевий результат гетьманського курсу в даній сфері.

Перед тим як розпочати аналіз універсалів П. Тетері щодо української православної церкви варто звернути увагу на її очільника – митрополита Київського, Галицького та Всієї Русі Діонісія Балабана, який був висвячений на цей сан константинопольським патріархом Парфенієм у 1657 р. та підтримував гетьмана І.Виговського. За правління П. Тетері він перебрався на Правобережну Україну, звідки протистояв втручанням Московського патріархату в церковне життя Гетьманщини, зокрема призначив на Мсти славську єпархію Йосипа Тукальського – людину незалежницьких позицій. [3, С. 203 - 204]

Наступного місяця після обрання гетьманом, П. Тетеря почав надавати тісну підтримку українській православній церкві явно в надії заручитися підтримкою – так, 2 лютого 1663 р. у Корсуні був виданий універсал Канівському монастирю, який підтверджував володіння ним хуторами, сіножатями та млинами. З ньому візьмемо наступні важливі уривки: «а меновіте до храму Успіння Пресвятої Богородиці через антицесорів наших конформованих, хутір та ґрунт в Студенці, другий хутор Гіравщизна, сіножать Шандерову, комори ринку міста Канів, два млини мучних и ступний млин, поля и сіножати Пакарського озера і два млина Ржавський та

Бірказовський раніш через наших антицесорів особливим правом надані» і охоронний випис під кінець універсалу містить слова «...аби їм жоден не збороняв та перешкоди в тім не чинив, на що даємоцей наш лист при печатці військовій і підписом руки нашої» [4, С. 220-221]

1 квітня 1663 р. гетьман П. Тетеря видає черговий універсал стосовно церковних справ – універсал про оборону маєтків Київського Пустинно – Микільського монастиря, а якому застерігає козацьку старшину та чернь не здійснювати напади на дані маєтності, у випадку порушення даної постанови вживалося суворе покарання порушників. При опрацюванні даного універсалу складається враження, що землі, на які було здійснено напад були реквізовані у старшини та селян і навіть якщо дане припущення має місце, то соціальна напруженість серед народних мас може бути з легкістю пояснена. [5, С.223-224]

Судячи з подальшого наказу, Київський Пустинно – Микільський монастир став яблуком розбрату між світськими та духовною верствою Правобережної України. Зокрема, в своєму наказі межиріцькому сотнику П. Тетеря пише наступне «Супліковали мені отці пустинно – микільські київські, козаки с челяддю в маєтності монастирську Совинь цілу спижарню борошна, котру можна було умістити в байдаках в двохсот діжках ледве уместить, зайшли і звідки взяли десять діжок в чому неприятель зізнається.» Примітно, що іншим почерком було написано, що на млин нічого прислано не було і що, ймовірно, забув сотник перестороги. Наказ універсалу і допис нижче підтверджують мою думку про погане соціальне становище козаків та селянства в земельному питанні, а якщо взяти до уваги, що сотник не здійснив гетьманське постановлення, то можна дійти висновку про слабкий військово-адміністративний авторитет гетьмана. [6, С. 224 - 225]

Смерть митрополита Київського, Галицького та Всієї Русі Д. Балабана 10 травня 1663 р. також похитнула становище гетьмана П.Тетері, оскільки він втратив відданого прихильника його курсу, а нового митрополита буде обрано лише у другій половині року. [1, С. 79 - 80]

Тим не менш, гетьман продовжив політику заручення підтримкою церкви – 11 травня 1663 р. гетьман видає універсал Київському Флорівському монастиреві на маєтності: «Відомо чиню цим моїм писаним кожному, кому о тім відати належить, а меновіте старшині та черні Війська його кор. мил. Запорозького, іж яко побожні люди з милосердя християнського законницям монастиря Флоровського Київського на виживання надали и легкували маєтності йменовані Дмитровичі и Вишенки, так і я побожних тих людей християнського учинку ні в чому не порушуючи, цим моїм універсалом згаданим законницям тії ж вказані маєтності в спокійній по сесії дозволяю мати , пильно приказуючи, аби ніхто їм ніхто найменшу не наважувався бути перешкодою і не втручався, и жодних кривд и здирств наїздами і набіганням, ніяким чином обивателям в тих маєтностях не здійснював. Піддані тим тамошні паннігумень і зосланим до їх, аби всілякий послух та належну повинність віддавали, яко до нас більше скарга про те не надходила.» Вчергове ми спостерігаємо роздачу маєтностей монастирю і, подібно до вищезазначених універсалів – з охоронним приписом, акцентується увага на ознайомленні черні з суттю універсалів. Якщо відкинути версію про надання охоронних грамот від солдат коронного війська, то даний універсал лише доводить соціальну роздратованість нижчих прошарків суспільства роздачею земель церкви. [7, С. 225 - 226]

Духівництво Київського Пустинно – Микільського монастиря вчергове скаржилось гетьману на свавілля старшини – так, 24 липня 1663 р. гетьман П. Тетеря видає свій універсал стосовно даного монастиря, але відмінність від попередніх полягає у передачі врегулювання справ місцевій адміністрації – в тому ж році розпочався Лівобережний похід польського короля Яна II Казимира 1663 – 1664 рр. і гетьман змушений був керувати козацьким військом, як ініціатор цієї кампанії [1, С.105 - 106]

В універсалі гетьман звертався до полковників, сотників, отаманів та осавулів, що у зв'язку з військовими приготуваннями та черговими скаргами духовенства Пустинно – Микільського монастиря 24 липня 1663 р. провадити суд над винуватими необхідно на місці, заборонялося пану Крогулецькому займати монастирські володіння та присуджувалося надати компенсацію обителі. [8, С. 231]

В даному випадку ми маємо наїзд на монастирські володіння конкретної людини, притому варто згадати, що для Речі Посполитої, частиною якої була Правобережна Україна, наїзди шляхтичів на володіння інших шляхтичів або володарів землі було звичним явищем, яскравим прикладом чого є історія нападу польського шляхтича Д. Чаплинського на хутір Б. Хмельницького у Суботові в 1647 р. при тому, що, подібно до духовенства Пустинно – Микільського монастиря, мав підтверджене право володіння своєю землею від правителя. [2, С. 50 - 51]

Гетьман П. Тетеря також дбав про нарощення церковного землеволодіння у Канівському полку – так, універсалом 29 липня 1663 р, виданого у Чигирині, Канівському монастирю жалувався млина Малчининого. Гетьман писав, що враховуючи скрутне становище даного монастиря, а саме зруйнування минулими бойовими діями фільварки, яка забезпечували усім необхідним обитель, необхідно наділити для прожитку млин Малчининого. Нічого примітного з даного універсалу не можна взяти, оскільки він спрямований на покращення економічного становища монастиря. [9, С. 235]

На 30 липня 1663 р. було написано два універсали стосовно одного об'єкту – Київського Пустинно – Микільського монастиря. В першому наказувалося повернути маєтності монастиря, відібрані паном Вишпольським, який здійснив серйозний розбійний напад на Летків, який, тим не менш не був жорстоко покараний, а лише приписувалася погроза військовим покаранням у випадку неповернення – доволі м'який підхід щодо порушника гетьманського розпорядження. Якщо зробити припущення, що пан Вишпольський – польський шляхтич, то стає зрозумілою безсилість гетьманського уряду. Другий стосувався недоторканості володінь Пустинно – Микільського монастиря на Поліссі і був наслідком наїзду пана Вишпольського. [10, С. 236, 11, 237]

15 листопада 1663 р. на виборах митрополита Київського, Галицького та Всієї Русі переміг Й. Тукальський – людина незалежницьких позицій, опонент Антона Винницького, якого підтримував гетьман. Павло Тетеря, не дивлячись на небажаний перебіг подій визнав обрання митрополитом Й. Тукальського, про що повідомив у своєму універсалі 15 листопада 1663 р, в м. Чезаїн. [12, С. 239]

Останній універсал, який стосується церковної політики датується 1663 р, однак без місяцю, наділяє Київський Пустинно – Микільський монастир селами у Канівському полку – передавалися Межирічка, Пекарі та Вороб'ївка, у випадку ж чергового порушення монополії монастиря на володіння даними землями дозволялося здійснювати негайне покарання, але враховуючи безсилість попередніх універсалів, метою яких був захист церковних володінь – це типовий застережний припис. [13, С.241-242]

Отже, документи дозволяють з'ясувати, що церковна політика гетьмана П. Тетері, сутність якої полягала в обдаруванні монастирів землями лише призвела до соціального напруження і послабила становище очільника держави. Досліджено, обдарування землями необхідно було перш за все для козацького прошарку суспільства, так як в умовах Руїни збереження влади можливе було тільки при наявності відданого володарю війська та ним, відповідно, привілейованого.

Список використаних джерел:

1. Газін В. В. Гетьман Павло Тетеря: Соціально-політичний портрет / Наук. ред. В. Степанков. Міністерство світи і науки України; Кам'янець-Подільський державний

університет; Науково-дослідний інститут козацтва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. 196 с.

2. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / Відп. ред. Ф.П.Шевченко, І.Л. Бутич, Я.Д.Ісаєвич. 2-е вид., виправлене і доповнене. Львів: Світ.1990. 408 с.

3. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Лондон, Торонто, 1967, 364 с.

4. Універсал Павла Тетері Канівському монастиреві про підтвердження надань попередників на хутори, млини, сіножаті тощо, 1663 р, 2 лютого, Корсунь. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

5. Універсал Павла Тетері про оборону маєтків Київського Пустинно – Микільського монастиря. 1663 р, 1 квітня, Корсунь. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

6. Наказ Павла Тетері межиріцькому сотникові відшкодувати збитки, завдані Київському Пустинно Микільському монастиреві. 1663 р, 2 квітня, Чигирин. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

7. Універсал Павла Тетері Київському Флорівському монастиреві монастиреві на маєтності. 1663 р, 11 травня, Чигирин. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

8. Універсал Павла Тетері до всієї старшини з наказом розглядати скарги Київського Пустинно – Микільського монастиря на місцях без надіслання їх до гетьманського уряду. 1663 р, 24 липня, Чигирин. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

9. Універсал Павла Тетері про надання Канівському монастиреві млинка Малчиненого у Каневі. 1663 р, 29 липня, Чигирин. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

10. Універсал Павла Тетері Київському Пустинно – Микільському монастиреві про повернення йому маєтностей, відібраних паном Вишпольським. 1663 р, 30 липня, Чигирин. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

11. Універсал Павла Тетері про недоторканість поліської маєтностей Київського Пустинно – Микільського монастиря. 1663 р, 30 липня, Чигирин. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

12. Універсал Павла Тетері з повідомленням про обрання київським митрополитом Іосифа Тукальського і віддання йому послушенства. 1663 р, 14 листопада, Чезайн. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

13. Універсал Павла Тетері, яким він затверджує за Київським Пустинно – Микільським монастирем села Межирічку, Вороб'ївку та Пекарі, що в Канівському полку, на вічне володіння. 1663 р, Чигирин. // Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) ред. кол. Сохань П. Л, 2004, 1118 с.

Нікічук В. С.
аспірантка кафедри історії України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса

УДК94(477.63):528.93:91“1844/1915”

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ: ОЧАКІВСЬКА ОКРУГА – РЕГІОН ОЗУ

У статті охарактеризовано вивчення регіональної історії в дослідженнях історико-географів Південної України. Проаналізовано внесок Ф. Бруна, В. Григоровича та А. Скальковського у вивчення історії Очаківської області. Визначено головні напрямки історико-географічних досліджень – історична політична географія, історична географія населення, топонімія, картографія.

Ключові слова: історична географія, регіональна історія, Південна Україна, Очаківська область.

Очаків – це місто, що має давню історію. Вже на початку XVIII ст. місто-фортеця було центром прикордонного еялету, землі якого розташовувалися між Бугом та Дністром, мали спільний кордон з територією Південної України, які історично належали Війську Запорізькому. Воно розташоване на перехресті важливих воєнних, політичних і торгових шляхів, тому не викликає сумнівів, чому протягом багатьох століть місто було об'єктом російсько-українсько-турецького протистояння.

Дослідження з проблематики Очакова та околиць земель вже ставали предметом вивчення багатьох істориків – Д. Яворницького, В. Голобуцького, О. Апонович, Якубової Т. та ін. Проте, вони розглядали ці території переважно в контексті військової історії, зокрема воєнної справи запорожців, воєнних подій навколо фортеці, тощо. Поза увагою дослідників залишається саме історико-географічний аспект[1, с.14].

Очаків та очаківська область вивчалася у дослідженнях одеських історико-географів XIX ст., переважно акцентуючи увагу на з'ясування кордонів, місцезнаходження, топонімії чи народонаселення. Історики торкалися зазначених проблем у контексті саме входження території південної України до складу Російської імперії після завершення першої російсько-турецької війни 1768-1768 рр. та підписанням Кючук-Кайнарджирського миру, чергової російсько-турецької війни 1787-1791 рр. та укладенням Ясського мирного договору, у якій активно виступала не лише фортеця та місто Очаків, а й прилеглі до нього землі. Проте, тим самим надавали повний історико-географічний опис території.

Перш за все, на що завжди зверталася увага дослідників – це встановлення кордонів конкретної території, зокрема очаківської області. Дослідник історії Південної України А. Скальковський у своїй роботі «Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 и 1840 годах» (1844) намагається не просто фіксувати конкретні рамки території, а надати порівняльний аналіз розвитку Очаківської області протягом 1792-1800 та 1837-1840 рр., визначаючи такі хронологічні межі, А Скальковський у передмові пояснює перший період епохою завоювання цього краю, а інша дата вже визначалася сучасним її станом. При аналізі першого періоду А. Скальковський не міг оминати саме передісторію, тобто Яський договір (1791 р.), зокрема, цитуючи договір, дослідник зазначив: «Турция уступает России все пространство земли от Днепра (то-есть устья его в лиман) и Буга до Днестра, со включением Очакова»[2, с.258]. А. Скальковський відповідно і звернувся до територіального окреслення кордонів Очаковської області,

вказуючи на «по левому берегу Днестра лежащие земли составляли так называемую Очаковскую область». В примітках він відмітив, що «у турок и самый Днепр, и крепость Очаков, именуется «Узу»[2, с. 259]. Тобто, саме така певною мірою конкретика дає можливість чітко розуміти щодо окреслення території Очаківської області.

Продовжив займатися вивченням міста Очакова та околиць міст, звертаючи увагу на історико-географічні особливості, і професор Новоросійського університету В. Григорович, який склав «Записку о пособиях к изучению Южно-русской земли находящихся в военно-ученом архиве Главного штаба» (1876)[3]. Так, професор в передмові вказує на значну кількість важливих документів, які зберігаються в архіві та мають важливе значення для вивчення краю. Особливу увагу дослідник зосереджував на картографічному матеріалі, що разом з описами до них має важливе значення для історичної географії. Так, В. Григорович згадав Атласи Катеринославського (1793 р.) і Вознесенського намісництв (1795 р.) та характеризував атласи, які несуть значну інформацію про цей край. До того ж відмітивши, що не зважаючи на дослідження А. Скальковського в «Записках ОТИС» ця територія є ще не досить вивченою. Зазначимо, що виготовлення Атласів було спричинено адміністративно-територіальним і поземельним облаштуванням південних окраїн Російської імперії в тому числі Буго-Дністровського межиріччя, що почалося в ході та по завершенню російсько-турецької війни 1787-1791 рр. [3, с. 50]. Варто додати, що до своєї роботи В. Григорович додає «Карту географическую изображающую Область Озуили Едизань инае называемую Очаковскою землею и присоединенную ныне к Российскому Государству» згідно з Ясським договором 1791 р., складену інженером Манрь Кавалер Деволант. Карта унаочнила територіальні характеристики згідно з умовами Ясського договору та могла б слугувати делімітаційним елементом територіальних характеристик [4, с.11]. Проте, історик так і не надав загального визначення кордонів очаківської землі і відповідно свого опису цих територій, але все ж доповнив попередні дослідження А. Скальковського.

Найбільш повний територіальний опис надавав інший професор Новоросійського університету, археолог, дослідник Причорномор'я Ф. Брун. Для встановлення загальної картини дослідник відображує тяглість південних земель і її достовірність з різних джерел. Так можна констатувати такі географічні координати, що «выше Очакова находился, по Михаилу Литвину же, замок Туаһиніа, коего розвалині ніне еще видні между Херсоном и Бериславом при деревни Тягинки на берегу Днепра»[5, с. 35] або ж «благодаря указаніям г. Скальковскаго, что в 50 верстах от Очакова при море, по направлению к Белгороду, делелась крепость (1764), коя найменована Ени-Дуни, т.е. Новый свет». Потім автор вказує на те, що «напрасно ссылались, для опровержения мнения г. Скальковскаго, на карту Риччи Заннони, в которой крепость Ени-Дуни отмечена при Тилигульском лимане. Ибо в этом случае она находилась-бы в 25 тогдашних верстах от Очакова, а не в 50, тогда как такого именно расстояние между этой крепостью и Гаджибеем»[5, с.43]. Таким чином, цікаво констатувати, що саме Очаків виступає певним географічним орієнтиром для характеристики причорноморського краю. До того ж дослідження Ф. Бруна дають можливість не просто визначити місцезнаходження Очакова, а й встановити прилежні географічні об'єкти.

Не менш важливою складовою історико-географічної характеристики будь-якої території чи населеного пункту є топонімія – походження назв географічних об'єктів. Щодо цього можна чітко визначити, що на топонімію краю значною мірою впливало входження очаківської області до різних у суспільному житті імперій – Османської та Російської. Так А. Скальковський згадував про походження міста Очаків в досить загальному контексті, без певних пояснень. В примітках до своєї роботи відмітив, що «у турок и самый Днепр, и крепость Очаков, именуется «Узу». Проте, характеризує найбільш відомі міста, що розвивалися, історик вказує на Алектор, уточнюючи, що це місто нині має назву Очаков [2, с. 259]. Загалом згадує і В. Григорович констатуючи

«донесение, касающееся географического и топографического положения области Озуили Едисана, общеназванной очаковской степью...», проте і надаючи іншу назву міста Очаків – Aksiatisi[6, с. 16]. Більш повну характеристику щодо походження міста Очакова та історичний огляд згідно різних джерел надавав Ф. Брун, який у своєму дослідженні «Судьбы местности занимаемой Одессою» (1865 р.) вивчав виникнення поселення Одеси, її окружностей та топонімії цих земель, не оминаючи увагою і Очаків. Історик намагався надати короткий історико-географічний очерк міста, вказавши на його історію, розташування та топонімію назви. Ф. Брун намагався встановити місцезнаходження замку Czarnygrad, вказуючи на можливість його розташування на «місці Очакова, названого Татарами Каракермант.е. Черным городом» Також історик наголошував, що Кеппен міг помилитися, маючи на увазі не власне Очаків, а затоку Некрополь, тобто Акмечеть. Також Ф. Брун вказував «Что действительно Очаков вместе с Гаджибеем мог быть уступлен, по смерти Витольда, Владиславом Свитригайле явствует из следующих условий. Состоявшихся между братьями в Луцке, в 1431 году» [5, с.33-34]. Щодо топонімії, то Ф. Брун звертав також увагу на назву «Dassow», що свідчить про можливість її походження від імені старости Премишля Дашко, який разом з князем Василем Острожським, звернувся до хана Узбека ще в 1341 р. з тем, щоб вони їх звільнили від ярма Казимира III і можливо тоді ж переселився в країну, яка залежала від орди [5, с.35].

Для повної характеристики опису Очаківської області варто звернутися і до історії заселеності краю, тобто історичної географії населення. Саме цей напрямок історичної географії надає відомості про динаміку населення і в історичному зрізі. Так, В. Григорович вказував на народонаселеність краю з 1791 по 1792 рр., тобто до початку чергової російсько-турецької війни і зазначав, що було чотири міста або як їх називав А. Скальковський «уездных города» – Очаків, Аджибей, Аджидер і Дубосари і 150 сіл, добре заселених переважно татарами. Також історик додавав «Ведомость о состоящих в уезде тираспольском казенных и владельческих дачах с показанием находящихся в них мужского и женского пола душ и десятин земли удобной и не удобной», складена яка була в травні 1795 р. Згідно цієї Відомості, можна констатувати, що станом на 1795 р. в частині очаківської області було 1129800 удобних і 44387 не удобних десятин землі [6, с.31-44]. Детальну характеристику опису чисельності населення очаківської області надав А. Скальковський. Більше того, йому вдалося провести певну паралель щодо освоєння та заселення краю, оскільки вказував, що «все народонаселение очаковской области в 1790 году могло посчитаться до 50,000 душ обоего пола ... и составлялось из Запорожских и Малороссийских выходцев, молдован, крестьян, греков, арнаутов, сербов, беглых из Польши и России помещиков». Проте, майже відразу автор вказує на адміністративний поділ та зміну народонаселення протягом трохи більше ніж 40 років: «С 1834 года Очаковская область состоит из четырех частей: Одесского градоначальства, Одесского, Тираспольского и Ананьевского уездов... Народонаселение весьма многосложно и состоит из многих наций и исповеданий ... русские, армяне, славяне (болгары и сербы), греки, немцы, европейцы, евреи, карайты и молдоване. И всего насчитывается до 205,000 душ обоего пола»[2, с.267-268]. А. Скальковський відносив місто Очаків лише до одного із шести міст краю, не надаючи йому конкретної характеристики етнічного складу. Проте, надаючи досить детальний етнонаціональний склад населення краю в цілому по містам, великим містечкам, колоніям поселенням та селам, можна допустити, що в Очакові, як і в інших містах на той час проживали росіяни, слов'яни, до яких дослідник відносить болгар та сербів, німці, молдовани, тощо.

В XIX ст. істориками Очаківська область розглядалася як територія в контексті входження до Російської імперії і попередньо належавши до Османської Порти і Кримського ханства. Ця земля Буго-Дністровського межиріччя згадувалася в османських документах як «Татарська Валахія», «Ханська Україна», «Ганщина»,

«Очаківська земля», «Очаківський степ», а з 90-х рр. XVIII ст., за вказаною територією остаточно закріпилася назва Очаківська область [3, с. 50]. Крім того закріпилося і поняття приналежності цих територій до українських земель у складі Російської імперії. Крім істориків Південної України, про Очаківську область згадували в своїх дослідженнях і інші історики, зокрема М. Грушевський, який у своїй «Історії України-Руси» не зміг оминати опису цієї землі. Більше того, вже на його карті в 1915 р., вміщеної у роботі «Як жив український народ. Коротка історія України», чітко відносить ці території до Чорноморського низу та вписує в загальну етнічну територію України[7].

Таким чином, Очаківська округа – регіон Озу вивчалася історико-географами Південної України в XIX ст. досить активно, зокрема значний внесок у вивченість краю зробили А. Скальковський, Ф. Брун, В. Григорович. Дослідники надали загальну характеристику територіального окреслення краю, топонімії та динаміки населення.

Список використаних джерел

1. Якубова Т. Місто-фортеця Очаків та його стратегічне значення в російсько-українсько-турецькому протистоянні XVIII ст. Автореф. на здобуття ступ. к.і.н. 07.00.01 - Історія України Місто: Київ. Установа: Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2006. 19 с.
2. Скальковський А. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1970 и 1840 годах. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т.1. 1844. С.257-276.
3. Аргатюк С. С. Початок освоєння Очаківської області у 1789-1793 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Т.1. Вип. 45. 2016. С.50-69.
4. Карта географическая изображающая Область Озуили Едизань инче называемую Очаковскою землею и присоединенную ныне к Российскому Государству. Григорович В. Записка о пособиях к изучению Южно-русской земли находящихся в военно-ученом архиве Главного штаба. 1876.
5. Брун Ф. Судьбы местности занимаемой Одессою. *Труды Одесского статистического комитета*. Одесса: в типографии П. Францова, 1865. Вып. 1-2. С.15-47
6. Григорович В.И. Записка о пособиях к изучению южно-русской земли, находящихся в военно-ученом архиве Генерального штаба. *Зап. Имп. Новорос. у-та с приложениями*. Одесса: Тип. Ульриха и Шульце, 1876. Т. XX.
7. Грушевський М. Як жив український народ. Коротка історія України [Електронний ресурс] / Видання 2-е. Царгород: 3 друкарні «Союза визволення України», 1915. 108 с. URL: <http://baitsar.blogspot.com/2017/01/1917-1919.html>.

Петлінська Ю.В

студентка 4 курсу спеціальності

014.03 Середня освіта (історія)

Херсонського державного університету, м. Херсон

УДК94(477,72)«1941-1943»

ПОВСЯКДЕНЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

ХЕРСОНЩИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ 1941-1943 рр.

У статті проаналізовано умови життя сільського населення Лівобережної Херсонщини періоду німецько-радянської війни. Автор звертає увагу на розкриття специфіки впровадження «нового порядку» на підконтрольній території.

Ключові слова: «новий порядок», аграрна реформа, приватне господарство, податкова система, освіта, ідеологічна обробка.

Умови життя населення в окупації часів Другої світової війни актуалізуються і потребою вивчення цієї малодослідженої теми, і проблематикою окупаційного статусу населення України на Сході та в Криму. Тому вивчення того як жили люди на окупованій території визначило мету нашої історичної розвідки. Ключовими завданнями стали оцінки того як «новий порядок» впливав на українське селянство в умовах аграрних, податкових, господарських перетворень та тотальної пропаганди.

У документації Рейху йшлося, що Німеччина повинна використати сільськогосподарський потенціал України для своїх власних потреб. Перш за все українським землям було відведено роль джерела продовольчого та нафтового забезпечення. Одне з перших завдань було якнайшвидше, за рахунок підконтрольних земель, організувати постачання продукції для полегшення Німеччини в Європі [1, арк. 4].

З самого початку окупації сільському господарстві приділялась велика увага. Щоб аграрний сектор ефективно працював по сільських громадах було назначено гебітксомісарів, старост, поліцейських. Сільська управа відповідала за вилучення у населення всієї зброї, створення списків працездатного населення. Тобто, по суті, староста мав повноваження цивільної адміністрації. За порядком слідкував поліцейський, який підпорядковувався старості [2, арк. 10].

Так як техніки не вистачало для того щоб вчасно зібрати урожай, німецька влада на Херсонщині вимагала до 13 листопада 1941 року провести повну інвентаризацію майна, котре знаходилось в розпорядженні установ та підприємств. Усі колгоспи повинні якнайшвидше надати звіт про обсяг посівних площ та зернових культур, які мають у своєму розпорядженні. Досить важливо для нової влади була тяглова сила, тому для ведення її обліку було видано спеціальне розпорядження, важливу увагу приділяли коням, тому звіт про них потрібно було давати не тільки про тих які знаходяться в конюшнях а й про тих ,які знаходяться в тимчасовому користуванні [3, арк. 48].

Всі особи віком від 18 до 45 років (пізніше віковий ценз був змінений) повинні працювати на користь Німеччини.

Відбувалося активне закликання населення до запровадження приватного господарства. Населенню обіцявся наділ землі та робочу худобу в результаті проведення аграрної реформи, але для цього необхідно старанно працювати на благо держави [4, арк. 20].

Задля запровадження приватного господарства було вирішено частково повернути присадибні ділянки, як результат це давало можливість розвантажити колгоспи від землі, котра мало давала врожаю та витрачались зайві кошти і тяглова сила для її обробки. Тому ділянки повертали деяким частково, а деяким у повному обсязі [5, арк. 43].

Німецька влада друкувала плакати з написом « Кожному працелюбному селянинові – своя земля» в яких були висвітлені успіхи впровадження аграрної реформи по території Райхскомісаріату Україна. Зазначалось, що протягом 9 місяців понад 10% суспільних господарств було переорієнтовано в земельні товариства. А також наголошувалось, що під час проведення цієї реформи було більше повернено землі селянам, чим за радянські часи [6, арк. 50 зв.].

Хоча німецька влада пропагувала приватне господарство, вона і не поспішала докорінно змінювати усталену форму господарювання до котрої звикло населення. Саме тому на окупованій території одночасно існувало дві системи ведення господарства. Починаючи з 1941 по 1943 роки 912 колгоспів трансформовано у сільськогосподарські громади. Варто зазначити, що обидві моделі були продуктивними та давали не аби які прибутки.

Невід'ємною складовою «нового порядку» стало впровадження системи оподаткування. Головним напрямом натурального стало садівництво та господарство. Були категорії населення котре не сплачували податок, а саме сім'ї, які не мали годувальника, або більше 5 дітей. Встановлювався податок на землю, в сфері тваринництва, здачу вовни, птахівництво, бджільництво.

Слід звернути увагу, що населення мало можливість збільшити виготовлення продукції для своїх власних потреб та на продаж. Більше того, при нарахування податків враховувалися соціальне становище сім'ї [7, арк. 25].

Подушним податком обкладались населення віком від 15 до 65 років, цей податок сплачувався щомісячно. Із заробітної плати вираховувався відсоток, який йшов на розвиток громади. Сплачувався шкільний, подвірний, господарський, транспортний податки, які давали великі доходи державі.

Сільське населення Херсонщини під час окупації сплачували різнопланові податки на користь держави та своєї громади. Всі сплати чітко контролювались, адже продукція та кошти були спрямовані на потреби Німеччини під час боротьби з Червоною армією [1, арк. 12].

Одностайної думки щодо культурного аспекту на окупованій території не було. Більша частина керівництва вважала не потрібним та небезпечним освітнє населення. Тому було вирішено закрити всі вищі навчальні заклади, а залишити лише початкову школу. Люди отримували початкову освіти, для того, щоб знати елементарні речі і не більше того.

У всіх школах предмети викладались виключно німецькою та українською мовами. Тому учні 1-3 класів здавали українську мову як іспит. Все це було спрямовано щоб викоринити російську мову на українських землях. Навіть друкувались тексти з написом « Уникайте російської мови, вчить українську» [2, арк. 48].

Багато уваги приділялось ідеологічній обробці населення, щоб те прихильно ставилось до ведених змін і виконували всі розпорядження і накази німецького командування. Акцентувалась увага на Радянських промахах та репресіях населення. Весь час висвітлювали перевагу німецької армії на фронтах та звільненню населення від більшовицького ярма.

У кожній з газет друкувалась критика щодо більшовицького режиму та політики Сталіна, а також наголошувалось що євреї також є ворогом українського народу. Себе ж німці висвітлювали як героїв, котрі принесуть краще життя населенню.

Вагоме місце у видавництвах займає сільське господарство. Весь час йшла пропаганда щодо нового земельного порядку, який ставив за мету повністю і докорінно зломити та викоринити стару радянську систему та звільнити від більшовицького гніту. Згідно реформи давалась можливість вести приватне господарства, адже населенню поверталися присадибні ділянка та виникала можливість здавати землю в оренду [6, арк. 100].

Важливе значення приділялось вдалому веденні господарства на підконтрольній території та відгукам населення про покращення умов життя за умов «нового порядку», а також умови життя українських селян у Германії. Звичайно не все, що друкувалось відображало реальну картину життя, але саме цю інформацію видавали за дійсність. А коли позитивна інформація була відсутня, то наголошувалось, що нова влада зробить все можливе, щоб в найближчий час відбулися покращення. Часто в газетах часто друкувались поради агрономів та скотарів щодо ведення польових робіт, вирощування тварин [3, арк. 31].

Дослідивши архівні документи стає зрозуміло, що з одного боку влада і справді не нехтувала жорстокими і нелюдськими методами на шляху досягнення своїх цілей, але з іншого боку, видавались закони, котрі допомагали слідкувати за порядком, виплачувались зарплати, працювати можна було на своїй присадибній ділянці, сплативши податок.

Отже оцінка періоду німецької окупації не може бути однозначною, адже впливала на різні групи по різному через те, що в політиці окупантів було присутнє разом з жорстокістю і дії спрямовані на розвиток і покращення приватного господарства, організацію системи соціальної підтримки тощо.

Список використаних джерел

1. Державний архів Херсонської області – далі ДАХО. Ф.Р-1469 (Великолепетиська агрономічна контора при сільськогосподарському керівнику району, с. Велика Лепетиха Великолепетиського району Запорізької області (періоду нацистської окупації)). Оп. 1. Спр. 20. 110 арк.
2. ДАХО. Ф. Р-1501 Районі управи Херсонщини. Оп. 1. Спр. 40 (Розпорядження щодо проведення контролю на окупованій території). 100 арк.
3. ДАХО. Ф. Р-1520: Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). Оп. 1. Спр. 6 (Обіжники, оголошення Олександрштадського гебітскомісара та райуправи). 128 арк.
4. ДАХО. Ф. Р-1520. Оп. 1. Спр. 2 (Розпорядження, обіжники Олександрштадської повітової та районної управ). 197 арк.
5. ДАХО. Ф. Р-1501. Оп. 1. Спр. 30 (Листування з сільуправами про збір речей для потреб вермахту). 88 арк.
6. ДАХО. Ф. Р-1520. Оп. 1. Спр. 1 (Накази, обіжники, оголошення гебітскомісара Олександрштадського округу). 140 арк.
7. ДАХО. Ф. Р-1520. Оп. 1. Спр. 3 (Документи (розпорядження, обіжники, відомості, списки) про стягнення податків з населення. (Борозенська сільська управа). 126 арк.

Роговська Л.В.

студентка 1 курсу СВО «магістр» спеціальності
014.03 Середня освіта (історія)
Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 94 (477.72)(=112,2) «1930»

НІМЕЦЬКА ЕТНІЧНА СПІЛЬНОТА ХЕРСОНА В ПЕРІОД УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ У 1930-ТІ РОКИ

У статті проаналізовано стан і розвиток німецької етнічної громади Херсонщини у 1930-х рр., охарактеризовано соціально-економічний устрій німецького населення в період посилення радянського тоталітаризму та розкрито його взаємодію з радянським політичним режимом.

Ключові слова: етнічне питання, німецька спільнота, національні райони, тоталітаризм, великий терор.

Сьогодні постає необхідність вивчення етнічної історії, бо незмінним фактором розвитку краю становили етнічні меншини, які безпосередньо брали активну участь в суспільно-політичному житті, потерпали під тиском радянської агресії, страждали від громадянських утисків, як і інші групи населення Херсонщини у 1930-х рр.

Історіографія проблеми німецької спільноти є достатньо ґрунтовною. Серед авторів, дослідження яких стосуються етнічного питання, слід зазначити таких науковців як С. Бобилева [1], М. Шитюк [2], Т. Себта [3], І. Іваньков [4], Б. Чирко [5], Л. Цибуленко [6] тощо.

Метою роботи є визначення стану німецької етнічної громади Херсона в умовах утвердження більшовицького тоталітарного режиму 1930-х рр.

З приходом до влади в Й. Сталіна розпочався новий етап посилення радянського тоталітарного режиму, зокрема щодо німецьких етнічних громад. Поряд із звинуваченнями в українському «націоналізмі» пролунали заяви й про «фашистів» із середовища національних меншин. Важливо зазначити, що пошуки «націоналістів» та «фашистів», як і взагалі репресивні акції щодо «ворогів народу», були зумовлені і тісно пов'язані з адміністративно-наказовими методами здійснення внутрішньої політики, мілітаризацією економіки, колективізацією села, насильницькими хлібозаготівлями, антирелігійними кампаніями тощо. Репресії щодо «націоналістів» обумовлювалися й міжнародним фактором, а саме загостренням міждержавних відносин у світовому форматі. Так, погіршення відносин СРСР із Німеччиною і відповідне посилення антинімецької пропагандистської кампанії зумовили, зокрема, особливу упередженість радянських владних структур по відношенню до німецького населення, яке розглядалося як потенційна загроза «фашистської» діяльності в країні.

На початок 1930-х рр. припадає процес трансформації німецьких етнічних громад, цей період пов'язаний з колективізацією, розкуркуленням, висилками куркульських сімей та жорстким тиском на церкву, «чисткою» навчальних закладів. Німецьке населення, яке традиційно було більш заможним, в ході колективізації було економічно підірваним і зубожілим, що явно не сприяло зростанню популярності радянської влади. В ході колективізації йшов процес остаточного руйнування сільської релігійної громади. З її середовища насильницьким методом вилучалися найбільш міцні селянські господарства. З огляду на той факт, що влада вважала німців і менонітів осередками куркульства, під колективізацію потрапила і значна частина середняцьких господарств. Якщо при цьому врахувати сучасний процес районування в УРСР, які привели до появи в середовищі колоністів іншомовних, осіб іншої релігійної приналежності або нерелігійних та інших національних груп, то можна уявити собі нову конфігурацію сільських громад які стрімко втрачали спільність культурних та національних традицій [1, с. 100].

Упродовж 1930-х рр., національні райони в УРСР не раз укрупнювалися, ділилися та ліквідовувалися, таким чином кількість національних адміністративно-територіальних одиниць постійно зменшувалася, переважно під приводом удосконалення адміністративного устрою республіки та переходу спочатку на двох, а згодом трьох ступеневу форму управління.

Переважна більшість німецьких районів була ліквідована внаслідок репресій 1933–1935 рр. у середовищі колгоспного керівництва, районної адміністрації, культосвітніх працівників та духовенства. Претензії радянської влади до національних районів полягали в буксуванні темпів колективізації і хлібозаготівлі. Постанова ЦК КП(б)У «Про німецькі райони» (грудень 1934), що обґрунтовувала загальнодержавну шовіністичну кампанію боротьби з «націоналізмом» та «фашизмом», була поштовхом до знищення національних адміністративно-територіальних одиниць [8, с. 9].

5 березня 1939 ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про ліквідацію та перетворення штучно створених національних районів і сільрад України». 7 квітня 1939 протокольна постанова ЦК КП(б)У затвердила порядок розподілу сільрад ліквідованих районів по інших адміністративно-територіальних одиницях. Як наслідок, Високопільський німецький національний район, котрий у 1937 р. отримав назву Фріц-Геккертівський, на честь німецького комуніста та діяча міжнародного робітничого руху Фріца Геккерта (нім. Fritz Heckert), був ліквідований. Розформовано ради Карл-Лібкнехтського німецького району – Карл-Лібкнехтівську, Шпеерську, Карлсруївську, Ватерлооську, Рорбахську, Катеринентальську, Йоганенстальську та передано до новоствореного Веселівського району Миколаївської області. Таким чином, радянську етнічну розбудову національних громад було згорнуто [2, с. 366].

Паралельно посилювався тиск влади на німецькі громади у формі тоталітарних репресій, шляхом арештів і депортацій. Кульмінацією репресій першої половини 30-х

рр. XX ст. став Голодомор, як наслідок методу «розкуркулення» – одного з елементів цілої репресивно-каральної системи радянської влади Голодомор 1932-1933 рр. – це незворотній результат політики колективізації в цілому та в німецьких національних районах зокрема.

Для повного розуміння більшовицької політики серед німецьких колоністів Херсонщини, як невід'ємної частки Півдня України, доречно навести узагальнену статистику по Голодомору 1932-1933 рр. серед німців. Такі відомості ми можемо отримати з документів, так званого, «фонду Розенберга» [3, с. 53].

Проте, дані з «фонду Розенберга» є дуже фрагментарними. Йдеться про такі міста й села Херсонщини: Херсон – померло 220 німців (на 22. 06. 1941 р.), Ландау – 450 німців, Йоханністаль - 98 німців, Байшпіль -1928 німців, Берислав - 50 німців, Альт-Шведендорф, (інша назва с. Старошведське), – 490 німців, Фріденхейм –180 німців (на 1933 р.), Клостердорф – 537 німців (на 1933 р.), Ной-Клостердорф – 299 німців (на 22.06.1941 р.), Мюльхаузендорф – 647 німців, Шлангендорф – 508 німців (на 1928 р.), Грюнфельд – 25 німців (на 1933 р.), Хоффенталь – 452 німці (на 22.06.1941 р.), Цюріхталь – 342 німці, Снігір'ювка – 20 німців, Хагендорф – 242 німці (на 1942 р.). Джерела окупаційного періоду містять лише інформацію про загиблих у 1932 – 1933 рр. німців у Клостердорфі (8 осіб), Ной-Клостердорфі (1 особа), Мюльхаузендорфі (5 осіб), Шлангендорфі (17 осіб), Грюнфельді (1 особа) [3, с. 65].

Нажаль, встановити точне число жертв голодомору серед національних районів досить складно, оскільки не можна певним чином розраховувати на достовірність статистичних даних, що містяться в державних архівах. Якщо розглядати детально дії радянської влади, що призвели до Голодомору, то серед таких можна зазначити: репресивні методи вилучення у селян хліба, що супроводжувалися заходами економічного тиску. Села, яким не вдалося виконати план по хлібозаготівлі, обкладалися різними штрафами і заносилися на, так звану, «чорну дошку», що на ділі означало їх економічну блокаду [4, с. 305]. Рознарядки по хлібозаготівлі були настільки великими, що, нерідко, набагато перевищували кількість зібраного селянами хліба. В тих умовах реалізація планів хлібозаготівлі означала для селян тільки одне – неминучий голод.

Втім, слід зауважити, що німецькі колоністи, на відміну від українського населення, все ж були у трохи кращій ситуації, бо отримували закордонну фінансову допомогу від різноманітних міжнародних організацій, з котрими активно співпрацювали, наприклад: від Німецької менонітської допомоги (НМД), Голландської генеральної комісії, Канадської менонітської ради з колонізації, Американської менонітської допомоги тощо. Безумовно, така фінансова підтримка могла врятувати життя селян під час голоду, саме тому відбувалося вилучення отриманих з-за кордону коштів згідно розпорядження центральної влади. Як приклад, 13 березня 1933 р. вийшло секретне розпорядження ЦК КП(б)У «Про вживання заходів щодо ліквідації голодування в с. Старошведському Бериславського району Херсонської округи», що ухвалювало: «...Прийняти заходи для запобігання проникнення відомостей про випадки голодування у с. Старошведському за кордон». Такі дії стали масовими і стосувалися всіх німецьких національних районів та, певним чином, перетворилися на каральну акцію радянської влади. Тобто, можна сказати, що радянський режим так своєрідно вирішив національне питання – стратою голодом, зрівнявши представників абсолютно всіх національностей, які жили на одній землі й не побажали інтегруватися у процес колективізації і будівництва соціалістичного майбутнього [4, с. 65]. Якщо розглядати статистичні дані, стосовно жертв Голодомору, то дуже важко визначити загальну кількість померлих німецьких громадян.

Репресії набирають шалених обертів і протягом 1937-1938 рр. виливаються у Великий терор. Масові операції по виявленню контрреволюційного елементу було розпочато 1 серпня 1937 р. НКВС СРСР та було встановлено НКВС України ліміт на

арешт та виселення 28800 осіб. До кінця року з ініціативи керівництва республіки ці показники було збільшено більш, ніж у 2,5 рази й доведено до 63950 осіб. Тобто, у 1937 р. репресивний апарат було зорієнтовано на масове застосування каральних засобів із зневагою до юридичних норм та спрощеною процедурою розгляду процесуальних питань. Протягом усього періоду тоталітаризму, безпосередньо в південній Україні було репресовано 6801 представників німецької національності, з них розстріляно 283 особи. Це найвищий показник серед представників нацменшин регіону [6, с. 46].

На 1937 р. приходиться, так звана, «німецька операція» НКВС, фундаментом якої став наказ НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 року про негайний облік та арешти всіх підданих Німеччини на промислових об'єктах [7, с. 245]. Незважаючи на те, що директива НКВС стосувалася насамперед іноземців, у поле зору каральних органів потрапили майже всі громадяни німецької національності. Так, на Херсонщині і, взагалі, Півдні України фабрикувалися численні справи про, так звані, «Національні союзи німців України», «Національний фашистський центр», «Контрреволюційну фашистську організацію» та ряд інших. Як і в попередні роки, репресивні акції супроводжувалися інтенсивною пропагандистською кампанією. Радянсько-партійний апарат та НКВС із наполегливістю намагалися сформувати образ «ворога». На мітингах та зібраннях, з трибун партійних форумів лунали заклики до розправи з німецькими «фашистами».

Діапазон репресивних акцій був величезний: від звільнення з роботи людей у зв'язку з їхньою національною приналежністю до арештів членів неіснуючих контрреволюційних організацій та депортацій з місць проживання. Фабрикувалися справи шпигунських, диверсійних та повстанських організацій, що склалися з німецьких та інших «націоналістів». Однією з таких міфічних шпигунських організацій був «Національний Союз німців на Україні» [5, с. 51].

Таким чином, утиски, арешти, репресії, примусове переселення німецького населення у інші регіони СРСР, все це негативно впливало на німецьку національну громаду Херсонщини. Ці заходи, сприяли негативним процесам, що призвели до таких наслідків: фізичне знищення німецьких елементів та масовій еміграції німецького населення з України як способу врятуватись від радянського тероризму. Отже, можна стверджувати, що зі встановленням більшовицької влади в Україні, відбувається поетапний занепад німецьких етнічних поселень на території Херсонщини. Радянська національна політика стосовно німців України, що проявлялася у формі: утисків, арештів, репресій, примусової колективізації, голоду та депортацій у інші регіони СРСР – негативно вплинула на німецький поступовий історичний розвиток і призвела до масової еміграції і смертності, серед херсонських німецьких громад.

Список використаних джерел

1. Бобылева С. «Большой терор» как завершающий этап насильственной трансформации немецкой диаспоры Украины // Історія німців України: [матеріали всеукр. наук. конф.] / В. Васильчук, Э. Плесская, Ю. Поліщук, О. Берестень, Ю. та ін. Берестень. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2017. С. 93-111.
2. Шитюк М., Шкварець В. Німці Півдня України: Історія і сучасність: монографія / Шитюк М., Шкварець В. та ін. - Миколаїв: Редакційно-видавничий відділ МДУ ім. В. Сухомлинського, 2009.
3. Себта Т. Київська частина матеріалів Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга // Архіви України. 1997. № 1/6. С. 53-73.
4. Іваньков І. Німецькі колонії Півдня України та голод 1932–1933 років (за матеріалами Міністерства східних окупованих територій гітлерівської Німеччини) // Етнічна історія народів Європи. 2004. Вип. 16. С. 60–66.
5. Чирко Б. Етнічні німці України в роки Другої світової війни та повоєнні часи // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Історичні науки. 2017. Т. 28(67), № 1. С. 50-55.

6. Цибуленко Л. Аксіологічні пріоритети вчительства в німецьких національних районах Півдня України періоду «Великого терору». *Scriptorium nostrum: Електронний історичний журнал*. 2017. № 3 (9). С. 43-52.

7. Сталинское Политбюро в 30-е годы. Сборник документов / Составители О. В. Хлевнюк, А. Б. Квашонкин, Л. П. Кошелева, Л. А. Роговая. М.: АИРО-XX, 1995. 340 с.

8. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины (СЗ Украины). 1934. Вип. 33. 271 с.

Савченко А. В.,

аспірант кафедри археології та спеціальних історичних дисциплін,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

УДК 930.1(477-25):94(477-22)"196/197"(045)

**ВНЕСОК ПРЕДСТАВНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ ІСТОРИКІВ-АГРАРНИКІВ У
ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ЩОДО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В
ДОБУ «РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ»**

Порушено проблему дослідження життя українського селянства в 60-80-ті рр. ХХ ст. Вивчено наукові праці вітчизняних істориків, які тією чи іншою мірою висвітлювали проблеми українського селянства в 1960 – 1980 рр.

Ключові слова: *українське селянство, Київська школа, «розвинутий соціалізм».*

Наукові розвідки представників Київської школи направлені на зміни концептуальних положень історичних досліджень в зв'язку з переосмисленням процесів, які відбувалися в тоталітарній державі в 60-80-х рр. ХХ ст. і висвітлення яких в історіографії попередніх періодів відбувалося, на жаль, за активного впливу політичних та ідеологічних чинників. Проте сучасні дослідники відзначають, що створені протягом 1960-1980-х років дослідження з проблем села й аграрної політики держави, не дивлячись на їхню методологічну й ідеологічну заангажованість, були вагомим науковим доробком. І досить часто вони допомагають сучасному критичному переосмисленню історичного процесу, новому розумінню вже відомих фактів і явищ.

Що стосується фундаментальних узагальнюючих досліджень життя українського села середини 60 – 80-х рр. ХХ ст., то маємо зазначити, що аналіз політики держави в галузі аграрного розвитку під кутом зору нового бачення відображений, насамперед, в колективних працях, серед яких ми виділяємо спільний науковий проект Інституту історії НАН України та Національної академії аграрних наук України «Аграрна історія України», в якій важливе місце відводиться розділу XIII, наповненому інформацією відносно поступів і прорахунків розвитку сільського господарства України, матеріально-культурного рівня сільських трудівників та соціальних проблем села другої половини 60 – 70-х рр. ХХ ст. [1].

Серед інших напрацювань, які викликають науковий інтерес у даній площині історіографічного аналізу, є «Історія українського селянства» П. Коріненка, який в розділі «Проблеми та здобутки українських селян в умовах колективного господарювання на землі (1945-1991 рр.)» дає виважену оцінку реформам 60-80-х рр. ХХ ст. [2]. При цьому дослідник, відзначаючи позитивний момент хрущовських реформ, все ж зауважує на тому, що ці заходи не вирішували основної проблеми: стабільного забезпечення населення хлібом, м'ясом, молоком. Але все ж, як наголошує П. Коріненко, реформи, хоч і були незавершеними та мали однобічний характер, все ж

сприяли в цілому покращенню матеріального становища селян. Щодо подальших реформ другої половини 1960 – середини 1980-х рр. він більш критичний, відзначаючи, що перетворення носили половинчастий характер і були направлені лише на певні, найбільш проблемні питання, а не на весь аграрний комплекс [2, 202].

Важливим є науковий доробок С. Падалки, пріоритетними напрямками досліджень якого стало висвітлення політики тоталітарної держави відносно українського села в площині господарювання, умов праці, духовності, соціально-побутової сфери. Маємо зазначити, що дослідження С. Падалки характеризуються новим баченням процесів розвитку українського села 60-80-х рр. ХХ ст. в контексті історизму. В 2002 р. опубліковано монографію С. Падалки «Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60-80-ті роки ХХ ст.)», в якій дослідник піддав глибокому науковому аналізу низку ключових питань [3]. Одним з важливих напрямів дослідження стало з'ясування питання щодо матеріального забезпечення сільськогосподарського виробництва. Для обґрунтування важливості даного аспекту дослідник опрацював значний фактичний матеріал, який дав можливість йому зробити виважені висновки відносно нераціональної державної політики в аграрній сфері та відставання стану землеробства, матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва й тваринництва від потреб часу [3, 84]. Організація праці на селі в означений період є також предметом наукового пошуку історика. Автор також простежує тенденції щодо демографічних змін на селі, спричинених депопуляцією й широкою міграцією сільського населення. С. Падалка доповнює і розширює знання щодо житлово-комунальних проблем, темпів електрифікації, радіофікації, автобусного сполучення, асортименту товарів, системи громадського харчування, медичного обслуговування, мережі дошкільних дитячих закладів, роботи шкіл, клубів, бібліотек.

В монографії «Україна 60-90-х років ХХ ст.: Державність в історичній площині тоталітаризму, незалежності» С. Падалка відобразив деформуючий монополізм КПРС – КПУ в розробці та здійсненні аграрної політики, прослідкував суть, природу та внутрішню організацію партійного єдиновладдя, ґрунтовно схарактеризував матеріально-технічне забезпечення основних галузей сільського господарства, процеси організації праці на селі, соціально-побутові умови життя та проблеми духовності жителів села [4].

Окремі аспекти життя українського села в окреслений період активно студіювали й інші дослідники. Зокрема, О. Лісовська в контексті аналізу розвитку матеріально-технічної бази українського села 60-80-х рр. ХХ ст. торкається таких питань як: кадрове забезпечення сільського господарства у зв'язку із зміцненням матеріально-технічної бази села; політика інтенсифікації сільгоспвиробництва в Україні та її наслідки; державно-правовий розвиток України в період загострення кризи радянської системи; комплексна механізація та автоматизація сільського господарства; активізація госпрозрахункових відносин в аграрному секторі; агрополітична концепція радянської держави на українських землях; роль культурно-освітніх закладів у соціальній інфраструктурі українського села тощо [5].

Питанням реалізації курсу на розбудову «великої хімії» в Українській РСР та її наслідків присвячено цикл статей О. Скрипник, результати яких було об'єднано в монографії авторки «Велика хімія» в УРСР (1958 – 1988 рр.): соціоісторичний аспект», в якій дослідниця звернула увагу на суспільно-політичні та економічні умови інтенсивної розбудови хімічної індустрії УРСР, виокремивши для аналізу стан хімічної промисловості наприкінці 1950-х років та курс партійно-державного керівництва країни на всебічну хімізацію народного господарства та характеристику втілення державної політики на прискорений розвиток хімічної промисловості в УРСР [6].

Для сучасної історичної науки стала характерною поява комплексних міждисциплінарних досліджень, прикладами яким можуть слугувати екоісторичні дослідження, в площині яких варто звернути увагу на напрацювання в напрямку

екологічного виміру землеробства в Україні в 60 – 80-і рр. ХХ ст., реалізація якого знайшла відображення в дослідженнях С. Морозової [7].

Науковий інтерес в контексті аналізу сучасного історіографічного простору та широти охоплення проблематики висвітлення суспільно-політичного та соціально-економічного аспектів життя українського селянства в період «розвинутого соціалізму» представниками Київської школи становлять напрацювання І. Рибак, в яких прослідковано динаміку змін в соціальній інфраструктурі українського села, особливості сільського побуту, житлові умови сільських трудівників України в 50-80-х рр. ХХ ст., з'ясовано труднощі і проблеми селянського соціуму [8].

Таким чином, предметне поле наукових студій істориків-аграрників вміщує як наукові доробки, які продовжують дослідження раніше окреслених питань з позицій їх сучасного переосмислення, так і акцентують дослідницьку увагу на нещодавно актуалізованих проблемах зазначеного періоду.

Список використаних джерел:

1. Панченко П., Мельник Ю., Вергунов В. Аграрна історія України: Навчальний посібник для студентів і викладачів сільськогосподарських закладів освіти I-IV рівнів акредитації. Київ : ВЦ «Просвіта», 2007. 532 с.
2. Коріненко П. Історія українського селянства. Тернопіль, 2014. 296 с.
3. Падалка С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60-80-ті роки ХХ ст.). Київ : Український центр духовної культури, 2003. 161 с.
4. Падалка С. Україна 60-90-х років ХХ ст.: Державність в історичній площині тоталітаризму, незалежності. Київ : Ін-т історії України. 390 с.
5. Лісовська О. Розвиток матеріально-технічної бази українського села в 60-80-ті рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Черкаси: Черкаський національний ун-т імені Богдана Хмельницького, 2009. 21 с.
6. Скрипник О. «Велика хімія» в УРСР (1958-1988 рр.): соціоісторичний аспект. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. 205 с.
7. Морозова С. Екологічний вимір землеробства в Україні (60-80-і рр. ХХ ст.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Донецьк: Донецький національний ун-т, 2007. 245 с.
8. Рибак І. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991 рр.). Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. 304 с.

Скрипніченко М. В.

студентка 1 курсу СВО «Магістр» спеціальності
014.03 Середня освіта (історія)
Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 94(77)

ДИНАМІКА СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ЖИТТІ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У 1920 – 1930 РР.

У статті розглянуто основні напрями політики радянської влади щодо польської національної меншини в міжвоєнний період: від початку політики коренізації, адміністративно-територіального районування, культурно-освітньої роботи до колективізації, репресивних заходів і терору. Прослідковано динаміку суспільних трансформацій у житті польського населення на тлі встановлення і закріплення радянської влади.

Ключові слова: НЕП, польська етнічна меншина, «коренізація», «культурний ренесанс», колективізація, репресивна політика, терор.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства виникає необхідність в більш детальному дослідженні національної історії, роблячи акцент на особливостях історичного поступу окремих регіонів та їх етнічних складників. Польська національна меншина зробила вагомий внесок у розвиток нашого багатонаціонального краю. Для гармонійного етнонаціонального розвитку України слід враховувати досвід співіснування усіх етносів країни в різні часи. Аналізуючи минуле, зокрема радянську добу на етапах її становлення та укріплення, ми маємо можливість побудувати нову модель міжнаціональних відносин, врахувавши прорахунки минулого.

Актуальність дослідження динаміки суспільних трансформацій в житті польського населення Херсонщини у міжвоєнний період зумовлена зростанням інтересу до вітчизняної історії та можливістю дослідити першоджерела, всебічно проаналізувавши хід історичних подій. Зазначений період є часом активних перетворень у політичній, соціально-економічній та культурній сферах. Щоб об'єктивно осмислити та ліквідувати «білі плями» минулого, необхідно детальніше проаналізувати життєві реалії населення, зокрема поляків, в умовах соціально-економічних експериментів 1920-1930-х рр.

Концептуальне осмислення історії етнічних меншин України здійснено Л. Якубовою у праці «Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст.)»[1]. Її дисертаційна робота значно розширила спектр знань про специфіку політичного і культурного життя етнічних громад УРСР в контексті загальноекономічної, політичної та культурної історії України міжвоєнного періоду[2].

Темі взаємин радянської влади з польським населенням присвячено багато робіт, серед яких заслуговує на особливу увагу монографія О.Калакури «Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті», де висвітлено етапи етнополітичної історії формування української колонії та викладено результати дослідження історичних, етнічних, політичних, культурних і духовних аспектів життєдіяльності польської нацменшини[3].

Мета роботи полягає в тому, щоб розглянути процес і динаміку трансформацій суспільного життя під час вирішення національного питання радянською владою в період її становлення та закріплення.

Утворення УСРР ознаменувало початок складного і трагічного періоду в історії України. Радянська влада взяла курс на встановлення «революційного порядку» і придушення повстанського руху по всіх регіонах України, зокрема і на Херсонщині. Міста і села були спустошеними в умовах воєнного комунізму, тому що головним стимулом для праці було насильство. Польське населення у своїй більшості проживало на селі і постраждало не менше ніж українське, адже спосіб ведення сільського господарства був подібним.

Але, щоб остаточно не втратити підтримку в суспільстві більшовики вирішують тимчасово змінити вектор своєї політики. Декретом ВЦВК від 23 березня 1921р. на Х з'їзді РКП(б) було проголошено нову економічну політику(неп), а також вперше розглядалось національне питання як частина державної політики. Альтернативна модель економічного розвитку допомогла зняти соціальну напруженість, подолати кризу і відновити господарство. Але цього було недостатньо, щоб завоювати прихильність населення і підготувати фундамент для побудови соціалістичного суспільства.

У квітні 1923 року на XII з'їзді РКП(б) було проголошено політику коренізації, що передбачала залучення представників корінного населення до місцевого керівництва, розвиток культури і мов усіх національностей. У резолюції з'їзду зазначалось що національні меншини будуть зрівняні в правах з титульною нацією. При цьому більшовицька партія прагнула контролювати міжнаціональні процеси, маскуючи

це під гаслами компенсації несправедливості, що зазнали нацменшини за царську добу. Державне піклування про етнічні меншини мало сприяти формуванню привабливого іміджу СРСР на міжнародній арені.

Впроваджуючи політику «коренізації» у квітні 1924р. було засновано Центральну комісію у справах національних меншин при ВЦВК (ЦКНМ) з польською секцією. ЦК РКП(б) приділяв велику увагу роботі серед нацменшин, у тому числі й польської, адже Україна була однією з найбільш строкатих щодо національного складу республік, а поляки за своєю чисельністю поступалися лише росіянам і євреям[3, с. 165]. На той час на Півдні УСРР проживало 23.368 осіб польської національності. Згідно перепису населення 1926 р. у Херсонській окрузі нараховувалось 4474 чол. польської національності, що становило 34,8% усього населення[4, с. 35].

Одним із основних напрямів «коренізації» стало створення адміністративно-територіальних одиниць: національних районів, селищних і сільських рад у місцях компактного проживання етнічних груп. Постановами ВУЦВК і Раднаркому УСРР «Про виділення національних районів і сільських рад» встановлювалась мінімальна норма, необхідна для організації національних адміністративних районів – 10 тис. чоловік, а для сільських або селищних рад – 500[2, с. 176]. Так, станом на 1929 р. діяло уже 5 польських сільських рад. У Снігурівському районі Херсонської округи – Киселівська сільська рада, у Великолепетихському районі – Костянтинівська та Миколаївська сільські ради, у Нижньосірогозькому районі – Косаківська та Новопетрівська сільські ради[5, арк. 170]. Проживало польське населення і на території змішаних сільських рад. У Херсонській окрузі змішані національні сільські ради: в Херсонському районі – Цареводар, у Чаплинському районі – Преображенка, Павлівка, Новокиївка, Григорівка, Білоцерківка. У Мелітопольській окрузі – Верхньоторгаївська сільська рада Великолепетиського району[6, арк. 133].

Поява нових національних одиниць відбувалась дуже швидко, і запущена агітаційно-пропагандистська машина замовчувала той факт, що захоплення кількісними показниками і швидкість впровадження нового ладу не супроводжувалось якісними змінами в діяльності національних та районних рад. Нажаль, справжньою метою створення системи польських сільрад було якомога скоріше втілити на практиці більшовицьку політику соціалізації, залучити на бік радянської влади численні маси селян-поляків.

Політика «забезпечення прав національних меншостей», окрім створення національних районів, піклувалась про створення закладів освіти та культури національних меншин, підготовки національних кадрів і залучення їх до складу радянського та партійного керівництва[1, с. 234]. Тому важливою частиною національної політики радянської влади була програма у галузі культури. Реалізація політики «коренізації» по лінії культурно-освітньої роботи передбачала формування в суспільній свідомості етнічного населення, в тому числі і польського, радянської ідеології для зміцнення нового ладу. Саме тому першочергову увагу з боку радянських органів влади було зосереджено на політосвітній роботі серед національних меншин: поширенні мережі хат-читалень, клубів, сільських будинків, бібліотек, національних шкіл.

Ці заклади з чіткою організаційно-системною структурою більшовики розглядали як один із найбільш вдалих засобів розповсюдження політичного впливу правлячої партії на польську молодь. Певне уявлення про структуру та характер національної освіти України дає «Схема системи освіти серед національних меншин УСРР», прийнята в 1926 р. У ній відзначалося, що окрема національна школа створюється в тих пунктах, де є не менш 20 дітей національних меншин шкільного віку. Майже у кожному населеному пункті, де проживало польське населення створювались освітні заклади з бібліотеками та різноманітними гуртками, активно працювала система ліквідації неписьменності. Але форсовані реформи освіти не мали бажаних результатів через брак кваліфікованих кадрів, підручників, приміщень і достатнього матеріального

забезпечення. Навчальні заклади стали осередками пропаганди, затверджуючи всеохоплюючу монополію комуністичної партії.

Разом з тим, слід зазначити, що під час реформування усіх сфер життя було знехтувано релігійністю польського населення. Радянська влада оголосила антирелігійну кампанію: закривалися костьоли, руйнувалися їх приміщення, заборонялися релігійні свята, ображалися почуття віруючих, переслідувалися ксьондзи, поширювалися брутальні атеїстичні гасла. Наступ на церкву відштовхнув велику частину поляків від радянської влади[3, с.199].

«Національний ренесанс» тривав недовго, від кінця 1920-х рр. комуністична партія почала згортати НЕП і гальмувати «коренізацію», натомість запроваджуючи перехід до жорсткого контролю економіки, індустріалізації та насильницької колективізації. Поряд із цим польські райони і сільради були трансформовані у звичайні національні адміністративно-територіальні одиниці, закривалися польські навчальні заклади, згорталась культурно-просвітницька робота.

Колективізація і непомірні сільськогосподарські податки викликали наростання соціальної напруженості й кількість невдоволеного населення стрімко зростала, але сама радянська влада причини незадоволення бачила не в економічних умовах, а в «невмінні працювати районних апаратів партії, їх нерозумінні, як проводити політику у польських населених пунктах». Замість того, щоб подолати хлібозаготівельну кризу економічними заходами, радянська влада встала на шлях розбійницького вилучення сільськогосподарської продукції у селян, спричинивши голодомор, що забрав мільйони життів.

На початку 1930-х рр. сталінський тоталітарний режим досить зміцнів, ліквідувавши будь-яку офіційну опозицію всередині країни, в тому числі у самому партійно-державному керівництві. Одночасно зовнішньополітична ситуація для СРСР істотно погіршала: у Німеччині до влади прийшов Гітлер, на антирадянській основі відбулося польсько-німецьке зближення. Тому й не дивно, що практично синхронно – у 1933-1934 рр. – розгортаються й поступово набирають обертів репресії проти польської й німецької меншин УСРР. Радянсько-партійна пропагандистська машина формувала образ ворога, звинувачувала польське населення в «шпигунстві», «шкідництві» [7, с. 166].

Репресивні заходи не оминули жодного селища Південної України, де мешкали поляки. Так, контрреволюційну націоналістичну польську організацію, що складалася з 19 осіб «викрито» 1937 року в селі Цареводар Херсонського району. Суть звинувачень зводилася до того, що вони «систематично проводили контрреволюційну роботу, спрямовану на підризу колгоспного ладу, дискредитацію політики радянської держави». Усіх звинувачених – Я. Вишневецького, І. Супруна, І. Талагая, Д. Данишевського, В. Шкарбуля, М. Сосуновича, Ф. Супруна, С. Сосуновича, А. Артеменко, П. Голинського, Ф. Сосуновича, В. Антко, В. Рипецького, Я. Вансовича, Я. Белецького, К. Макроцького, Я. Макроцького, М. Сачковського засуджено до найвищої міри покарання – розстрілу. В. Яворського відправлено до виправного трудового табору строком на 10 років [8, арк. 18-22,].

Того ж року, але місяцем пізніше в Цареводарі «викрито» ще одну контрреволюційну організацію, членам якої інкримінувалось проведення антирадянської агітації та виявлення незадоволення масовими арештами поляків. До розстрілу було засуджено – Т. Джишевського, І. Білецького, Ю. Білецького, С. Білецького, Ф. Вансовича, Ф. Вишневецького, І. Нагеля. До 10 років позбавлення волі засуджено Л. Бистринського [8, арк. 32-33].

В Очаківському районі на хуторі Жовтень у польському національному колгоспі «Польський Комунар» 1937 року виявлено контрреволюційну польську організацію, члени якої, начебто, систематично проводили антирадянську агітацію проти радянської влади та колгоспного будівництва. У справі вказується, що завгосп колгоспу Іван Колба

виявляв стосовно заходів радянської влади незадоволення, вів серед колгоспників антирадянські розмови, спрямовані до зриву політ кампанії, а також виявляв повстанські тенденції. Навколо себе Колба, начебто, згуртував антирадянськи налаштованих осіб – Й. Квятковського і Ф. Васютинського, щоб поширювати свої погляди серед колгоспників.

У цій справі проходило ще шість осіб, а саме: Й. Езерський, Ф. Васютинський, І. Станіславський, І. Загробський, Й. С. Сорочинський-Сиротюк, І. Мирівський. Усіх зазначених «контрреволюціонерів» засудили до найвищої міри покарання – розстрілу. А Йосип Степанович Сорочинський-Сиротюк отримав 10 років у ВТТ [9, арк. 14].

Такі судові процеси були не поодинокими, звинувачення безпідставними, а найвища міра покарання призначалась підсудним без вагомих доказів.

Отже, аналіз викладеного матеріалу продемонстрував реальні наміри радянської влади щодо методів побудови соціалістичного суспільства і яких трансформацій зазнала польська національна меншина на шляху до цього. Таким чином, політика коренізації з самого початку розглядалася Й. Сталіним та його прибічниками як тимчасовий маневр у боротьбі за владу. А коли на початку 1930-х рр. головної мети було досягнуто – політика коренізації стала зайвою і не вписувалась у великодержавницьку політику сталінського режиму. Зміцніла влада вже не потребувала довіри від народу, бо мала міцні каральні органи. Врахування національних особливостей дедалі більше набувало формального характеру, а згодом і зовсім зникло, адже домінуючими стали примус і репресивна політика.

Список використаних джерел

1. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст.). Київ: Інститут історії України НАН, 2006. 507 с.
2. Якубова Л.Д. Етнічні меншини УСРР і влада: динаміка соціально-економічних, політичних і культурних перетворень (1921-1935 рр.): Дис... д-ра іст. наук № 07.00.01. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2007. 572 с.
3. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті: монографія а; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. Київ: Знання України, 2007. 508 с.
4. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Т. XIII : УССР. Степной подрайон. Днепропетровский подрайон. Горнопромышленный подрайон. Москва: Изд-е ЦСУ Союза ССР, 1929. 464 с.
5. ДАХО (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 1422. 285 арк.
6. ДАХО. Ф.Р–2. Оп. 1. Спр. 979. 177 арк.
7. Цибуленко Л.О. Соціокультурні стереотипи репресованих поляків Півдня України часів «великого терору» // Skriptoriumnostrum. 2016. №2(5). С. 157-170.
8. ДАХО. Ф. Р-435. Оп. 1. Спр. 799.230арк.
9. ДАХО. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 1431. 52 арк.

Солодка К.Ю.
аспірантка кафедри історії України
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
м. Ніжин

УДК94 (477) «18»

**ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У
НІЖИНСЬКОМУ ПОВІТІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

Досліджується процес формування органів міського самоврядування у Ніжинському повіті після запровадження Положення 1864 р. З'ясовується рівень участі різних соціальних верств у формуванні самоврядних інституцій. Аналізується система, склад, компетенція повітової земської управи.

Ключові слова: Ніжин, земська реформа 1864 р., місцеве самоврядування, земство, Чернігівська губернія.

На середину XIX ст. Російська імперія опинилася в умовах глибокої соціально-економічної та політичної кризи. Поразка у Кримській війні, поміщицьке свавілля, масові виступи селян як наслідок феодално-кріпосної системи гальмували розвиток держави. [1, с. 31]. Необхідно було провести серйозні перетворення у всіх сферах життя, що прискорили б модернізацію господарства, посилити авторитет держави на міжнародній арені.

У європейських країнах перехід від феодалізму до капіталізму супроводжувався залученням населення до системи місцевого управління. Росія не стала винятком. Специфіка імперської дійсності полягала лише в тому, що все запроваджувалося не шляхом революції, а реформами, які проводила царська бюрократія, саме тому зміни розтягнулися на довгі роки та були малодієвими на практиці.

Закон від 19 лютого 1861 року звільняв близько 23 млн. селян із кріпосної залежності, у результаті цього постає питання необхідності змін системи адміністративного управління. До закону фактично управлінськими справами повіту займалися поміщики. Однак, у нових умовах керувати вільними селянами, наділених землею, ставало неможливо. Необхідний був новий механізм управління на місцях, тому 1 січня 1864 р. імператор затвердив «Положення про губернські та повітові земські установи» [2, с. 72].

Земства почали вводитися у Російській імперії з 1864 року. Загалом, на українських землях процес їх утвердження розтягнувся більше ніж на 50 років. Це пояснюється тим, що самоуправління вводилося у місцевостях, де домінувало дворянське землеволодіння. Чернігівське повітове земство розпочало свою діяльність восени 1865 року. З цього моменту всі справи, повноваження та майно, що належали «Приказу Общественного Призрения» передавалися управі. Структура Чернігівського повітового земства була подібною до тієї, яка була притаманна Російській імперії в цілому. Так, її складала: земські збори – розпорядчий орган; земська управа – виконавчий орган. Більша частина гласних (депутатів) була дворянами [3, с. 63].

Одним з найперших міст Чернігівської губернії, де запровадили Положення 1864 року був Ніжин. Ніжинську земську управу заснували 20 липня 1865 р. Головними функціями органу місцевого самоврядування були господарчі питання та утримання громадських будівель. Система земського самоврядування складалася з земських зборів та земської управи. Натомість, повітові земські збори склалися з гласних, які обиралися терміном на три роки за трьома куріями. Керівне становище в них отримали поміщики, інші групи населення були представлені купцями, селянами та духовенством. Виборці поділялися на три курії за майновим становищем. Саме тому, багаті землевласники отримали значно більше місць та повноважень у повітській земській

управі, що давало їм можливість вирішувати питання на власний розсуд без врахування позицій третьої курії [4, арк. 1].

Земські зібрання відбувалися під головуванням повітових предводителів дворянства. На них формувалися виконавчі органи земства – повітові земські управи терміном на три роки, які й займалися вирішенням поточних питань. Земські управи склалися з трьох чоловік: голови, який затверджувався губернатором, і двох членів, а в окремих випадках чисельність можна було збільшувати до чотирьох осіб [4, арк. 18]. У Ніжинській земській управі зазвичай працював голова та два згодом три заступники, які головували на засіданнях, розглядали скарги та пропозиції. Наприклад, із 1868 року очільником управи був О. Забіла, заступниками М. Бетулінський, О. Сирик та П. Петренко [5, арк. 11]. Крім того, Ніжинській земській управі підпорядковувалися власна канцелярія, для якої призначався діловод із жалуванням у 450 руб. на рік, бухгалтер, реєстратор і п'ять писарів для ведення справ [5, арк. 12]

Ніжинська земська управа займалася в основному господарськими питаннями та доглядом за громадськими будівлями. Зокрема, забезпечення приміщеннями повітових рекрутських присутствій, утримання бухгалтерських та контрольних чиновників повітових казначейств для ведення справ у земських повинностях, облаштування приміщень для станових приставів та судових слідчих, передплата на Сенатські та Губернські вісті для повітових поліцейських управлінь та церковних сільських приходів [6, с. 193].

Засновуючи земські управи, держава мало опікувалося їх матеріальним забезпеченням. Особливо гостро дана проблема постала на початковому етапі їх існування. Управа, яка ще не встигла обкласти зборами відповідні господарчі установи, не могла забезпечити себе в облаштуванні та утриманні, а службовці не отримували зарплатню. Хоча стаття 6 «Положення» передбачала самостійну діяльність земських установ, законом визначалися випадки та порядок, коли їх дії та розпорядження мали контролюватися та затверджуватися державною владою. Губернатор мав право зупинити виконання всілякої постанови земських установ, які вважав протизаконними. Саме за таким сценарієм і розгорнулися події 1865 року, коли губернатор висловив протест на складання Ніжинського повітового кошторису про віднесення витрат на утримання управи на залишки коштів губернського земського зібрання. Губернське земське зібрання погодилося ухвалити клопотання про скликання повторного розгляду кошторису [6, с. 193].

Можемо говорити про те, що реформи місцевого управління були вкрай необхідними для пореформеної імперської бюрократичної системи. Однак, вони супроводжувалися серйозними суперечностями і проблемами. Центральна вертикаль влади не хотіла втрачати контроль над місцевими органами, особливо у фінансовій сфері. В той же час, багато господарських проблем перекладалися на місцеві бюджети, що не могли витримати весь тягар. Відповідно, збільшилися податки для населення, переважно селян і міщан.

Отже, головними проблемами якими займалася повітова земська управа, були питання господарського характеру та догляду за громадськими будівлями. Мета цього, на нашу думку, полягала у тому, що, передаючи повноваження у сфері господарства безпосередньо на місця, поліпшиться економічне становище певного регіону. У цьому плані дана реформа мала позитивне значення. Однак, через непродуманість та прагнення за будь-яку ціну контролювати те, що відбувається на місцях, призвело до жорсткого нагляду з боку губернатора та міністра внутрішніх справ. Органи земського самоврядування не мали достатньої самостійності у вирішенні багатьох питань.

Список використаних джерел

1. Тюкавкин В.Г. История СССР. 1861–1917: Учебник для студентов педагогических институтов по специальности «История». Москва. Просвещение. 1989. 463 с.

2. Ланько О. Державна влада і кооперація 1861–1917 рр. (до постановки проблеми). *Сіверянський літопис*. 2013. №1. С. 70–75.
3. Рябцев В.П. Земства в Україні (середина XIX – поч. XX ст.): історіографія проблеми. *Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія: Історія*. Вип. 41. К. 1999. С. 63–65.
4. Відділ державного архіву Чернігівської області в місті Ніжин (далі ВДАЧОН), ф. 342, оп. 1, спр. 18, 62 арк.
5. ВДАЧОН, ф. 342, оп. 1, спр. 107, 52 арк.
6. Воробей Р. Формування та становлення системи місцевих органів державної влади та правління в Україні у др. пол. XIX – на поч. XX ст. Чернігів: КП «Вид-во «Чернігівські обереги». 2009. 354 с.
7. Градовский А. Д. Начала русского государственного права: Ч.2. Органы управления. Санкт-Петербург. 1907. 580 с.
8. Журавльова Т. Діячі чернігівського земства на поч. XX ст. *Сіверянський літопис*. 1999. №4. С. 135–139.
9. Нардова В.А. Городское самоуправление в России в 60–90-х годах XIX в. Правительственная политика. Л.: Наука. 1994. 260 с.
10. Симоненко В.І. Ніжинське земство. *Актуальні проблеми міст та міського самоврядування (історія і сучасність): Тезисні матеріали наук.-практ. конф.* (Рівне, 7–9 квітня, 1993). Рівне. 1993. С. 50–52.

Ткачук С.В.

студент 4 курсу спеціальності

014.03 Середня освіта (історія)

Херсонський державний університет, м. Херсон

УДК 94 (477)

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «Україна»

У даній статті розкриваються особливості становлення адміністративно-територіальної одиниці цивільного управління – Райхскомісаріату «Україна». Особлива увага зосереджена на аналізі німецького адміністративно-територіального устрою та новостворених органів влади на українських землях.

Ключові слова: райхскомісаріат, генеральний округ, гебіт, бургомістр, управи.

Дослідження адміністративно-територіального устрою Райхскомісаріату «Україна» є актуальним як для історичної науки, так і для суміжних дисциплін: права, державного управління та місцевого самоврядування. Збагачення новими фактами дає змогу науковцям поглянути інакше на поставлену проблему, а суміжним дисциплінам практично застосувати набутий раніше досвід для здійснення практичних завдань. Саме удосконалення адміністративно-територіального устрою, що базуватиметься на історичному досвіді довготривалого існування людей, стане раціональним та ефективним прогресом, який позитивно вплине на всі сфери людського і державного життя. Отже, внутрішня організація країни залежить, у першу чергу, від того, наскільки точно в її адміністративно-територіальному поділі враховано історичні особливості території, що визначає актуальність даної роботи.

Щодо історіографічної розробки з теми, то тут слід зазначити, що вона є достатньою. Наявність широкої кількості праць свідчить про інтерес дослідників до обраної теми, що помітно активізувалася в період незалежності. В своїй роботі ми використали роботи таких вчених: Олександра Лисенка [1], Катерини Двірної [2], Петра

Захарченка [3], Юрія Левченка [4], Олександра Тішина [5], Федора Пігідо-Правобережнського [6].

Мета, яку передбачається досягти в роботі, полягає в розкритті основних характерних особливостей адміністративно-територіального поділу Райхскомісаріату «Україна».

Процес створення своєї адміністративно-територіальної системи управління, німцями на території українських земель, відбулося безпосередньо відразу після її захоплення [1]. Райхскомісаріат «Україна» з центром у Рівному об'єднував територію Рівненської, Волинської, Кам'янець-Подільської, Житомирської, північних районів Тернопільської та Вінницької областей з містом Вінницею, Київської, Полтавської, Миколаївської (без західних районів), Кіровоградської, Херсонської, Запорізької і Дніпропетровської областей [6].

Карта: Адміністративно-територіальний поділ Райхскомісаріату «Україна» під німецьким цивільним управлінням (1941-1944 роки)[7]

Вже з липня 1941 року почалася розробка плану врегулювання управління на окупованих східних областях. При підготовці нового адміністративно-територіального устрою німецька окупаційна влада фактично спиралася на російську дореволюційну традицію поділу [5, с. 154].

Відповідно до цього, створювалося Міністерство окупованих Східних територій (час існування 1941-1945 роки), що являло собою вищий орган нацистської влади, задача якого було керувати окупованими землями (відповідальним міністром було призначено Альфреда Розенберга; заступники – Альфред Маєр та Вернер Кьоппен). В свою чергу Міністерство було представлене територіальними підрозділами, одним з яких був саме Райхскомісаріат «Україна» (Райхскомісаром призначено Еріха Коха). Центральне управління Райхскомісаріату мало свою структуру, а саме: заступник керуючого, наявність референта, ад'ютанта, начальника інформаційної служби та існування приватканцелярії [4, с. 169]. В апараті були прикомандировані: вищий СС і

поліцайфюрер, моторизована рота, зв'язковий офіцер військового командування, уповноважені з іноземних справ, пошти та залізниць [4, с. 202], відповідно далі мали розгалужену систему відділів та підвідділів, що займалися різноманітними питаннями. Фактично це дає нам зрозуміти про зосередженість влади над всіма сферами людського життя. Така структура була збережена і в адміністративному апараті райхскомісара.

Райхскомісаріат поділявся на генеральні округи, що являли собою так звані адміністративно-територіальні одиниці зі своїм відповідним центром: Волинь-Поділля (центр – Брест-Литовськ, а потім Луцьк, очолював генеральний комісар – Генріх Шене (1941-1942 роки), Курт Клем (1942-1943 роки), Дніпропетровськ (центр – Дніпропетровськ, очолював генеральний комісар – НіколаусЗельцнер (1941-1943 роки), Житомир (центр – Житомир, очолював генеральний комісар – Курт Клем (1941-1942 роки), Київ (центр – Київ, очолював генеральний комісар – Гельмут Квіцрау (1941-1942 роки), Вальдемар Магунія (1942-1943 роки), Миколаїв (центр – Миколаїв, очолював генеральний комісар – Евальд Оперман), Таврія (центр – Мелітополь, очолював генеральний комісар – Альфред Фрауенфель (1941-1942).

В свою чергу, генеральні округи поділялися на округи (або ще їх називали – гебіт), які очолювали гебітскомісаріати (в середньому в одному генеральному окрузі зосереджувалося приблизно 20 – 30 округів (гебітів). Округи (гебіти) поділялися на райони (на округ припадало від 3 до 10 районів зі своїм центром), які очолювали гаупткомісаріати.

Спираючись на розглянуту нами адміністративну систему, можна констатувати, що вся влада була зосереджена в руках райхскомісара, генерального комісара і гебітскомісара.

Разом з цим було залишено «самоуправління», а саме нижчі ланки цивільної адміністрації – районні, общинні, сільські та міські управи на чолі яких перебували лояльні до окупаційної влади представники місцевого населення [2, с. 107]. Відповідно, посади мали таку назву: міський бургомістр, сільський староста. Якщо аналізувати важливість таких збережених управ, то тут проявляються негативні тенденції. Саме такі земельні управи були по-суті робочим апаратом німецького сільськогосподарського командування й безпосередньо підлягали його органам. Функції цих управ зводилися до організації сільськогосподарських робіт, розв'язання питань агротехніки, землевпорядкування та інше. Вони не мали права видавати накази, або розпорядження, а коли ухвалювали якісь рішення, то тільки за вказівкою та із дозволу німецького сільськогосподарського командування [3, с.149].

Як ми бачимо, адміністративний устрій мав трьохступеневу систему, що залежала одна від одної. Накази видавалися і виконувалися відповідно: тоталітарний контроль за наказами, розпорядженнями, їх виконаннями, постійне звітування перед вищою ланкою.

В управлінському апараті РКУ ключові посади займали вищі чини СС, СА, або вихідці з нацистської партії [2, с. 108], хоча є випадки, коли представників місцевого населення приймали на нижчі посади по типу секретарів, або техробітників, які по суті не виконували ніякою важливої функції в управлінні українських територій.

Крім цього варто зазначити, що не зважаючи на єдиний центр, погляди на управління Райхскомісаріатів кардинального відрізнявся. Так, у своїй статті Катерина Двірка [2, с.108] ґрунтовно аналізує типи управління і вказує на те, що на «Україні» існувала «радикальна» модель реалізації окупаційної політики на противагу «ліберальної» в «Остланд». Тут ми бачимо тоталітарний характер, відсутність поступок, будь-які відхилення від лінії каралося дуже жорстко, тому місцевому населенню залишалося беззаперечно виконувати всі накази і миритись з правовою дискримінацією.

Отже можна зробити висновок, що адміністративно-територіальний устрій становлення німецької влади створювався поступово, що ґрунтувався на взаємозв'язку

німецької та місцевої форми правління, головною ідеєю якого було територіальне правління, яке було направлене на контроль і викачку «сировини» з українських земель.

Список використаних джерел

1. Лисенко О. Окупаційний режим на Україні у 1941-1943 рр.: адміністративний аспект. Архіви окупації. 1941-1944. / Держ. ком. архівів Україн. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. С. 762-769.
2. Двірна К.П. Рейхскомісаріати «Україна» та «Остланд» в період німецької окупації: особливості територіально-управлінської системи та політики. *Грані*. 2014. № 3(107). С. 106-114.
3. Захарченко П.П. Історія держави і права України. Київ: Атіка, 2005. 367 с.
4. Левченко Ю.І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941-1944 рр. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.
5. Тішин О. В. Особливості адміністративно-територіального устрою Півдня України під німецьким цивільним управлінням (1941 - 1944 рр.). *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту*. 2017. Вип. 48. С. 154-160.
6. Пігідо-Правобережний Ф.П. Велика Вітчизняна війна: спогади та роздуми очевидця [Електронний ресурс] Київ. 2002. URL: <http://exlibris.org.ua/vvv/index.html>.
7. Адміністративно-територіальний поділ Райхскомісаріату "Україна" під німецьким цивільним управлінням (1941-1944 роки)»/ URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Юраш Є. О.

аспірант кафедри історії України

Одеського національного університету І. І. Мечникова, Одеса

УДК 94(477.74):343.811«18»

КЕРІВНИЙ СКЛАД ОДЕСЬКОГО КОМІТЕТУ ПІКЛУВАЛЬНОГО ТОВАРИСТВА ПРО В'ЯЗНИЦІ

В статті охарактеризовано керівний склад Одеського піклувального Товариства про в'язниці. Визначено ієрархію керівництва та проаналізовано обов'язки керівників. Досліджено біографії перших директорів Комітету – Л. Нарішкіна, С. Василевського, О. Шостака.

Ключові слова: Пенітенціарна система, Піклувальне товариство про в'язниці, Одеський комітет.

Історія пенітенціарної справи в Одесі розпочинається з відкриттям Одеський комітету Піклувального товариства про в'язниці у 1828 р., що було наслідком формування цілої мережі подібних закладів на території Російської імперії. Першим у Наддніпрянській Україні було створено комітет Товариства в Одесі, якому було надано права губернського. Він узяв на себе піклування над в'язницями Новоросійського краю і Бессарабської області.

Організаційна робота в Комітеті проводилася відповідно до роботи головної відомчої установи – Петербурзького піклувального комітету, заснованого в 1819 р. В контексті цього вся документація та розпорядження надавалися звідти. І базовим статутом товариства були «Правилами для піклувального товариства про в'язниці», за якими координувалася робота товариства. Олександр І взяв тюремне товариство під своє заступництво, що, природно, обмежило можливості будь-якої ініціативи «знизу» в його діяльності [1].

Згідно зі статутом тюремного благодійного товариства на чолі місцевих губернських комітетів стояли віце-президенти в особі вищої цивільної та духовної влади, тобто генерал-губернатор і митрополит.

На початковому етапі віце-президентом Одеського комітету був новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М.С. Воронцов і одеський градоначальник О.І. Левшин.

М.С. Воронцов обійнявши цю посаду відразу взявся за справу. М.С. Воронцов сам сповіщав майбутніх членів комітету про їх затвердження в новому статусі. Так, в офіційному листі одеському прокурору Конопліну про затвердження його членом Піклувального комітету про в'язниці 15 березня 1833 р. він писав: «Його Імператорська Величність за моїм поданням та за доповіддю президента Санкт-Петербурзького піклувального комітету про в'язниці, в 19-й день минулого лютого затвердив Вас членом Одеського піклувальної комітету про в'язниці. Отримайте про це повідомлення від князя Василя Сергійовича, я повідомляю Вам, і додаю, що Ви маєте внести згідно положенню Комітету 20 руб. асигнаціями, ці гроші треба передати скарбнику Комітету раднику Логінову» [2]. Тобто, стає зрозумілим що генерал-губернатор М. С. Воронцов активно займався справами Товариства і уособлюючи в собі найвищу в Товаристві посаду віднісся до своїх обов'язків зі всією відповідальністю.

Наступну управлінську ланку в Товаристві займав директор. Саме у його відомстві був безпосередній нагляд за роботою товариства та організацією управління при тюремному замку, який також мав окрему управлінську структуру.

Директорами товариства в 1834-1835 рр. були: генерал-майор Л.О. Нарішкін, полковники С.Т. Василевський та О.А. Шостак, підполковник К.І. Прокопеус, Коллежський радник І. І. Фондуклей, статський радник О. М. Золотарев, колезький радник С. П. Енгельгард, колезький асесор П. Т. Морозов, одеський прокурор О.В. Коноплін, Г. Вассаль, лікар Мартен, штаб лікар колезький асесор К.Т. Спаский, комерційний радник Авчинников, міський голова І. С. Новіков, Одеської 1-ї гільдії купець Мешков, Г. Шмідт, статський радник А. Я. Фабр, капітан гвардії С. Т. Ягницький, гвардії штаб-ротмістр князь О. І. Гагарін, гвардії поручики князь Г. Г. Голіцин та О. І. Орлай, архімадрид отець Порфирій, титулярний радник С. Д. Горяїнов, Одеської 1-ї гільдії купець Кортацій [3, с. 158-159].

Склад комітету досить часто оновлювався і вже в 1847-1849 рр. відбуваються певні зміни у головному управлінні, де віце-президентом залишався М.С.Воронцов та військовий губернатор Одеси Д.Д. Ахлестишев, проте вже представником духовного сану був архієпископ Херсонський і Таврійський Гавриїл (з 1849 р. – Інокентій)[4, с. 290].

Всі очільники вищого управління були зі знатних родів та сімей. Колишні військові, люди з якісною освітою. Так, архівні справи підтверджують думку щодо обрання на посаду директора досить знатних осіб – протоієрея Соколова [5], князя Мещерського[6], одеського прокурора Дегає [7], полковника Маньковського[8], прокурора Юрєва[9]тощо.

Але не всі перелічені посадовці брали участь у вирішенні тюремних питань. Наприклад, якщо губернатор спостерігав за губернськими замками, то повітову тюрму він відвідував у кращому разі один раз на рік. Справники повітів брали в цьому ще меншу участь. Звичайно, що ця ситуація пояснювалася в першу чергу обов'язками кожного із певної структури керівництва, тому і не дивно, що губернатор не міг часто безпосередньо відвідувати тюремні замки, оскільки його обов'язки полягали в першу чергу в організації роботи Товариства, зокрема підготовці звітної документації, пошуку додаткових членів, які б могли тим самим поповнювати бюджет Товариства [10, с. 46].

Що стосується керівного складу безпосередньо керівництва повітовими тюрмами або тюремними замками, то воно належало управлінню тюремного відділення. До складу цього відділення зазвичай входили – предводитель повітового дворянства, судді,

стряпчого, окружний начальник державного майна, міський голова. Усі вони працювали на безоплатній основі, будучи «озабочены многочисленными, непосредственными обязанностями» [11, с. 30]. Тому найчастіше хто-небудь із місцевих забезпечених жителів брав на себе звання директора відділення і тим самим дійсного розпорядника повітових тюрем. Гіршим був варіант коли директор, також зайнятий своїми справами, все фактичне ведення тюремних справ віддавав на відкуп якому-небудь чиновнику, «который, пользуясь покровительством подобного лица, употребляет во зло оказанное ему доверие» [11, с. 31].

Директори, як правило походили з дворян і мали досвід цивільної або військової служби. Так, одні з директорів був Лев Нарішкін, який отримав домашню освіту і розпочав службу при дворі у 1799 р. 13 лютого 1807 р. став штаб-ротмістром в Лейб – гвардії гусарському полку, в рядах якого брав участь в битвах під Гутштадтом, Гейльсбергом і Фрідландом, отримавши поранення в руку і будучи нагороджений золотою шаблею. За проявлену хоробрість в битві на Березині отримав звання полковника. У 1813-1814 рр. очолював один з «летючих» загонів, брав участь у битві з французькою армією під Каліші і в переслідуванні французів в Пруссії та Саксонії і за відвагу в боях одержав чин генерал-майора та одержав орден Св. Георгія 4-го класу. У період з 1815 р. по 1818 р. перебував у лавах російського експедиційного корпусу у Франції. Після повернення на батьківщину вийшов 23 березня 1824 р. в відставку і знову надійшов на палацову службу – на посаді шталмейстера [12]. 22 травня 1843 р. повернувся на дійсну військову службу, де отримав звання генерал-лейтенанта.

Полковники Станіслав Василевський та Олександр Шостак були типовими військовими першої половини XIX ст., що зробили непогану кар'єру. Вони мали достатні статки, майно, землі. С.Василевський, наприклад, походив з польських православних дворян, як зазначалося в його послужному списку він був «досить гарних здібностей, дуже моральний та гарний господар». Обидва отамани брали участь у російсько-турецьких війнах 1806-1812 рр., 1828-1829 рр., війні з Наполеоном і пов'язаних з нею кампаніях 1813-1814 рр. Станіслав Василевський, і Олександр Шостак працювали одеськими поліцмейстерами та надовго запам'ятались одеситам своїми «здібностями»: перший – невтомною роботою і вдень, і вночі, – розкриттям кримінальної справи про вбивство архітектора Джовані Фраполі, установленням порядку на ринках, базарах, суспільних місцях. Другий – своєю «гарною, молодецькою фігурою, добротою, сердечною люб'язністю, ввічливим поведженням з публікою», що чарувало усіх. Однак, дорікали йому одесити й козаки у двох слабкостях: любові до азартної карточної гри та полювання». Перебуваючи на посаді наказного отамана Дунайського війська С. Василевський (1836-1846) і О. Шостак (1847-1854) намагались всіляко поліпшити життя козаків: звертались до генерал-губернатора з проханням розширити територію війська за рахунок сусідніх територій, рибних ловів, лісів; розбудовою станиць і порядку в них, відкриттям шкіл, шпиталю тощо. Саме за часів їхнього керівництва було сформовано всі основні ланки управління у війську [13, с. 151-152].

Таким чином, керівний склад Одеського комітету Піклувального товариства над в'язницями був досить різноманітним та мав чітку, проте розгалужену ієрархічну структуру управління. Загальний аналіз керівників товариства дає підстави стверджувати, що його керівниками виступали заможні освічені люди, досить часто військові, прикладом є біографії перших директорів – Л. Нарішкіна, С. Василевського, О. Шостака.

Список використаних джерел:

1. Керзум А.П. Санкт-Петербургский мужской комитет общества попечительного о тюрьмах. URL: <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2823335510>

2. Гребцова И.С., Гребцов В.В. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст.: монография. – Одесса: «Астропринт», 2006. URL: <http://volunteer.od.ua/en/36-osnovanie-aleksandrom-i-popechitel'nogo-obshchestva-o-tyurmah-i-deyatelnost-ego-komitetov-na>.

3. Новороссийский календарь на 1835 год. Одесса: при Ришельевском лицее, 1836. 324 с.

4. Новороссийский календарь на 1847 год. Одесса: при Ришельевском лицее, 1848. 308 с.; Пассек А. Проект о преобразовании тюрем. Санкт-Петербург: тип. А. Траншея, 1867. 96 с.

5. Державний архів Одеської області (далі – Держархів Одеської області). Ф.361. Оп.1. Спр. 361 «Об утверждении протоиерея Соколова директором».

6. Держархів Одеської області. Ф.361. Оп.1. Спр. 294 «Об определении князя Мещерского директором».

7. Держархів Одеської області. Ф.361. Оп.1. Спр. 328 «Об утверждении по статуту в деректора Одесского прокурора Дегаля».

8. Держархів Одеської області. Ф.361. Оп.1. Спр. 330 «Об определении полковника Маньковского директором».

9. Держархів Одеської області. Ф.361. Оп.1. Спр. 372 «Об утверждении директором прокурора Юророва».

10. Пассек А. Проект о преобразовании тюрем. Санкт-Петербург: тип. А. Траншея, 1867. 96 с.

11. Обзор тюремной действительности и предложения по ее преобразованию. О настоящем положении тюремного вопроса. Санкт-Петербург: тип. Министерства внутренних дел, 1867. – 122 с.

12. Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812—1815 гг. URL: <http://www.museum.ru/museum/1812/Persons/Slovar/index.html>

13. Бачинська О. А. Козацтво в «післякозацьку добу» української історії. Одеса: Астропринт, 2009. 256 с.

Підписано до друку 19.10.2020
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Друк цифровий. Умовн. друк. арк. 4,53.
Наклад 12 прим. Зам. № 88

Видавець і виготовлювач
Херсонський державний університет.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ХС № 69 від 10 грудня 2010 р.
73000, Україна, м. Херсон, вул. Університетська, 27. Тел. (0552) 32-67-95.